

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**HALİL MERDEM BEK VE XX. YÜZYIL ARAP
EDEBİYATINDAKİ YERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet KÖKLÜDAĞ

BURSA – 2014

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**HALİL MERDEM BEK VE XX. YÜZYIL ARAP
EDEBİYATINDAKİ YERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet KÖKLÜDAĞ

Danışman:

Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN

BURSA – 2014

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda 701123007 numaralı Mehmet KÖKLÜDAĞ'ın hazırladığı "HALİL MERDEM BEK VE XX. YÜZYIL ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 25.07/2016 günü 10:00 - 11:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Havva Taşdeler

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. M. Asım Yessiz

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Güler

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

25.07/2016

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Mehmet KÖKLÜDAĞ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xi + 105
Mezuniyet Tarihi : / / 20.....
Tez Danışman(lar)ı : Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN

HALİL MERDEM BEK VE XX. YÜZYIL ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

Bu çalışmada modern Arap edebiyatı çerçevesinde 1895-1959 yılları arasında yaşamış olan Suriye ulusal marşı yazarı Halil Merdem Bek'in ilmî ve edebî yönü incelenmiştir. Suriye edebiyatının önde gelen temsilcilerinden sayılan Halil Merdem Bek'in çalışmaları Arap edebiyatı tarihi, klasik divan tahkikleri ve Arap şiiri üzerine yoğunlaşmıştır. Tezimizde genel hatlarıyla onun yaşadığı dönem, hayatı, şiirleri ve diğer bazı görüşleri örnekler eşliğinde tahlil edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Halil Merdem Bek, Arap Edebiyatı, Suriye, Şiir.

ABSTRACT

Name and Surname : Mehmet KÖKLÜDAĞ
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Head of Basic Islamic Sciences
Branch : Department of Arabic Language and Rhetoric
Degree Awarded : Master
Page Number : xi + 105
Degree Date : / / 20.....
Supervisor (s) : Assoc. Prof. Dr. Hasan TAŞDELEN

KHALIL MARDAM BEK AND HIS PLACE IN THE 20th CENTURY ARABIC LITERATURE

In this study, scientific and literary aspects of Khalil Mardam, the author of Syrian national anthem, lived between 1895 and 1959, are examined. Regarded as one of the leading representatives of the Syrian literature, Khalil Mardam's studies were focused on "history of Arabic literature", "critical editions of Classic Divan poems" and "Arabic poems". In this thesis, the era he was lived, his life, poems and the other ideas are analyzed in generally with examples.

Keywords: Khalil Mardam, Arabic literature, Syria, Poet.

ÖNSÖZ

Geçtiğimiz yüzyıl Suriye edebiyatında önemli bir yere sahip olan ve Arap şiirinin modern dönem temsilcilerinden sayılan Halil Merdem Bek, dünya tarihinin şahit olduğu belki de en acı hadiselerin yaşandığı bir dönemde dünyaya geldi. Bu dönem Batı sömürgeciliğinin İslam dünyasının başına kâbus gibi çöküp maddi emelleri uğrunda kanını emdiği çok sancılı bir dönemdi. İslam beldeleri hem siyasî hem de kültürel bakımdan sömürü güçlerinin işgali altındaydı.

Böylesine hassas bir ortamda emperyalist güçlere karşı kalemiyle ve aldığı siyasî ve idarî görevlerle mücadele veren şair, yazar, tahkikçi ve hatta bir siyasetçi olarak karşımıza çıkan Halil Merdem Bek'i çalışmamızın konusu yapmaya karar verdik.

Tezimiz “Giriş” ve iki ana “Bölüm”den müteşekkildir. “Giriş” kısmında Halil Merdem Bek'i daha doğru anlayabilmek adına doğduğu ve hayatını geçirdiği dönemin Suriyesi'nin siyasal, sosyal ve edebî gelişmelerine özet mahiyetinde ışık tutmaya çalıştık. Bu sayede Merdem Bek'in şiirlerinin, yazılarının, kitaplarının kısacası her türlü edebî ve ilmî faaliyetinin tarihsel arka planına ulaşmayı hedefledik. Araştırmanın temel amacı, millî bir edebiyatın somut olarak kimlik özelliklerini taşıyan Halil Merdem Bek'i özellikle edebî yönüyle ortaya çıkarmak ve tahlil etmektir.

“Birinci Bölüm”de Merdem Bek'in hayatını ve eserlerini incelemek suretiyle eserlerini oluştururken geçirdiği hayat serüvenine yakından baktık. Böylelikle yazarın karakterini ve dünya görüşünü tanıma fırsatı bulduk.

Tezimizin asıl konusunu teşkil eden “İkinci Bölüm”de ise XX. Yüzyıl Arap edebiyatındaki konumunu eserlerindeki görüşleri düzleminde incelenmeye çalıştık. Bu bağlamda Merdem Bek'in edebiyatında büyük önemi haiz olan şiirlerini, günlüklerini, mektuplarını, müzik hakkındaki görüşlerini örnekler eşliğinde ele alıp tahlil etmeye gayret ettik.

Merdem Bek'in ilmî ve edebî birikiminin bir yüksek lisans tezi çerçevesinde tam anlamıyla değerlendirilmesinin pek mümkün olmadığı bilmekteyiz. Fakat biz bu çalışma ile onun birikimlerini bir nebze olsun gün yüzüne çıkarmak ve ülkemizde hakkında herhangi bir çalışma bulunmayan velut bir şairi Türk okuyucusuna tanıtmak amacıyla yola

çıktık. Çalışmamızın eksiksiz olduğu iddiasında değiliz. Bununla birlikte eserimiz amacına ulaşırsa kendimizi bahtiyar addederiz.

Mehmet KÖKLÜDAĞ

BURSA 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT	i
ÖNSÖZ.....	v
TEZDE KULLANILAN TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	1
GİRİŞ	3
A) DÖNEMİN SİYASÎ, SOSYAL VE EDEBÎ TARİHSEL ARKA PLANINA GENEL BAKIŞ.....	3
1. Siyasî Gelişmeler.....	3
2. Misyonerlik Faaliyetleri	5
3. Göç.....	6
4. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Gelişmeler.....	9
5. Milliyetçi Cereyanlar	11
6. Sosyal ve Kültürel Gelişmeler	17
7. Gazete ve Dergiler	18
8. Şiir ve Edebiyat.....	20
A) HAYATI	23
1. Doğumu ve Çocukluğu	23
2. Gençlik Yılları	25
3. Londra Yolculuğu.....	27
4. Vefatı.....	29
5. Şahsiyeti	30
B) ESERLERİ	31
1. Kitapları.....	31
a. Cemheratü'l-muğannîn	31
b. el-A'râbiyyât	32
c. Dîvânü Halîl Merdem Bek.....	32
d. Muḥâḍarâtü'l-Ḥalîl fî'l-inşâi'l-'Arabî/ Emâlî'l-Ḥalîl ve'l-fulkdür es-Sûrî.....	33
e. Tekârîru'l-Ḥalîl ed-diblûmâsiyye/Bağdâd fî'l-ḥamsînât	33
f. A'yânü'l-ḳarnî's-sâliḥe'aşara fî'l-fikrî ve's-siyâseti ve'l-'ictimâ'î	33
g. Şu'arâu's-Şâm fî'l-ḳarnî's-sâliḥi'l-hicrî	34
h. eş-Şu'arâu's-Şâmiyyûn.....	34

i. Şu‘arâu’l-A‘râb	35
j. Dimaşk ve’l-Ğuds fi’l-‘işrinât.....	35
k. Yevmiyyätü Halîl.....	35
l. Silsiletü eimmeti’l-üdebâ’	35
m. Rasâilü’l-Halîl.....	36
2. Tahkikini Yaptığı Eserler.....	36
II. BÖLÜM	38
HALİL MERDEM BEK’İN XX. YÜZYIL ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ.....	38
A) HALİL’İN POETİKASI.....	39
1. EMEVİ DÖNEMİ ZAVİYESİNDEN HALİL’İN ARAP ŞİİRİNE BAKIŞI	39
2. ARAPÇANIN GELECEĞİ	43
3. HALİL VE ŞİİR	44
4. MENSUR ŞİİRE BAKIŞI	48
5. KONULARI İTİBARIYLA MERDEM BEK’İN ŞİİRİNE GENEL BAKIŞ.....	49
a. el-Vaşf	51
b. el-Vataniyyat.....	54
c. Nesîb (Ğazel)	57
d. el-İctima‘iyyât	60
e. el-Merâğî	65
f. el-İslamiyyat.....	67
g. Suriye İstiklal Marşı	68
6. ŞİİRİNİN ÖZELLİKLERİ	70
a. Konu Birliği	70
b. Duygu	71
c. Hayal	72
7. DİL VE ÜSLUP	73
a. Vezin ve Ritim.....	73
b) Kafiye	77
B) İLMİ VE EDEBİ YÖNÜ	79
1. Makaleciliği.....	79
2. Tahkikçiliği	79

C) MÜZİK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ ve ÜMMÜ KÜLSÜM.....	81
D) GÜNLÜKLERİ.....	86
E) MERDEM BEK'İN MEKTUPLARI	93
SONUÇ	97
BİBLİYOGRAFYA	99

TEZDE KULLANILAN TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا	a, e, i, u	ظ	z
ب	b	ع	'a, 'i, 'u
ت	t	غ	ğ
ث	s	ف	f
ج	c	ق	k
ح	h	ك	k
خ	h	ل	l
د	d	م	m
ذ	z	ن	n
ر	r	و	v
ز	z	ه	h
س	s	ی	y
ش	ş	ة	t,h
ص	ş	(Med harfi olarak.) و	ū
ض	ḍ	(Med harfi olarak.) ی	î
ط	ṭ	(Med harfi olarak.) ا	ā

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.md.	Adı Geçen Madde
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
m.	Miladî
md.	Madde
p.	Page
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
ty.	Basım tarihi yok
vb.	Ve benzeri
Vol.	Volume
Vs.	Ve saire
Tah.	Tahkik
d.	Doğum tarihi
ö.	Ölümtarihi
vs.	Vesaire

GİRİŞ

A) DÖNEMİN SİYASÎ, SOSYAL VE EDEBÎ TARİHSEL ARKA PLANINA GENEL BAKIŞ

1. Siyasî Gelişmeler

XIX. yüzyıl, imparatorlukların dağılmaya başladığı bir asırdı. Dilleri, dinleri ve kültürleri birbirinden farklı toplulukların, geleneğin ve devlet gücünün tesiriyle oluşturdukları siyasal birlikler; reformist milliyetçi akım karşısında bir ayrışma sürecine bu çağda girdiler. Vatanseverlik ve hürriyetçilik siyasal ilkeler olarak güçlenirken, bunları besleyen tarih, edebiyat ve dilbilim çalışmaları akademik ve seçkin çevrelerin başlıca uğraş alanlarından biri haline geldi. Kitlelerin kendi kimliklerini algılamada ve belirginleştirmede vasıta olarak kullanacakları yeni bilgilere ulaşmalarını hızlandıran araçlar, yani gazete, dergi, kitap ve bildiriler yaygınlaştıkça imparatorlukların dağılma süreci de hızlandı.¹

Antik medeniyetlere, Hristiyan uygarlıklarına ve Arap-İslam medeniyetine farklı asırlarda merkezlik yapan Suriye, Yavuz Sultan Selim döneminde yapılan “Mercidabık Muharebesi”yle birlikte Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bir eyalet haline geldi. 1516’da Osmanlı ordusu ile Memluk ordusu arasında Halep şehrinin kuzeyinde yapılan savaşı Osmanlılar kazandı. Muharebenin sonucunda Suriye, Lübnan ve Filistin Osmanlı topraklarına katıldı.²

Osmanlı devletinin XVIII. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlamasıyla birlikte Batılı devletlerin bölgeye rağbetleri arttı. Avrupa üniversitelerinde Arapça kürsüleri kurulurken, Suriye ve diğer Arap bölgelerinde Avrupa sermayesine bağlı ticaret müesseseleri kuruldu. Osmanlı devleti ise bu devletlerin kendi topraklarına yönelmesi karşısında etkili tedbirler almada zayıf kaldı.³ Özellikle Fransa, Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Akdeniz’de koloniler kurmak için iki ülke arasındaki ananevi dostluk siyasetini kullandı. Kapitülasyonlarla Suriye’ye girerek, bölge ile iktisadi bağlar kurdu.

¹ Paul Hazard, **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, 2. b, çev. Erol Güngör, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 403-418.

² Cengiz Tomar, **D.İ.A.**, “Suriye”, Ankara, 2012, s. 550.

³ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi : (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 9-10; H. Bayram Soy, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e kadar”, **Bilgi Dergisi**, S. 30, 2004, s. 174.

Menfaatinin olmadığı yerde ise dinsel ve mezhepsel bahaneler ileri sürerek çift taraflı siyaset izledi.⁴

Suriye ve Lübnan, XIX. yüzyıldan itibaren sadece Katolik Fransa'nın değil, Anglikan İngiltere, Presbiteryen Amerika ve Ortodoks Rus misyonierlerinin başlıca ilgi odağı haline geldi.⁵ Ancak bunların bölgeye duydukları ilgi daha çok sanayi devrimi ve sömürge edinme ya da dünyayı taksim etme siyasetine bağlı olarak XX. yüzyılda hızla arttı.⁶

Kitleler üzerinde etkili olmanın ve insan kazanmanın en başarılı yollarından biri eğitimidir. Bu etkinin farkında olan misyon devletleri her kademede pek çok okul açarak bölgede tesirlerini arttırma yarışına girdiler. “Suriye Protestan Koleji”, “Beyrut Amerikan Koleji” gibi kurumlardan eğitim alan öğrenciler ve yurt dışında tahsil görmüş aydınlar, tekrar yurda döndüklerinde milliyetçi düşünceyi yayma çalışmalarında bulundular.⁷

Batı ülkelerinin desteklediği misyonierler Suriye ve Beyrut'ta Osmanlı'nın idare ve eğitim yetersizliğinden faydalanarak burada okullar açmıştır. Bu okullar, Mehmet Ali Paşa'nın (1769-1849) oğlu İbrahim Paşa'nın (1789-1848) Suriye yönetimi sırasında burada yaşayan yabancılara Osmanlılardan daha çok imtiyaz tanınması ile Beyrut, Şam ve Halep gibi merkezlerde açılmıştır.

Arap bağımsızlık hareketi öncülerinin bu okullarda yetişmiş olması yabancıların bu halkları kışkırtmak için sistemli bir çalışma yürüttüklerini kanıtlamaktadır. Bölge üzerinde fikir taraftarı kamuoyu oluşturmak amacıyla Fransızlar, Marunîleri Dürzîlere karşı desteklemişlerdir. Desteğin karşılığı olarak Marunîler, Fransa'nın bölgedeki en büyük taraftarı konumuna gelmiştir. Fransa, Suriye üzerindeki siyasi, ekonomik ve dini hedeflerini gerçekleştirmek maksadıyla tarihi süreç içinde çeşitli yollar denemiştir.⁸

Bunun en açık delili 1840 ve 1860 Lübnan olaylarıdır. Bu iki olayda Fransa, Marunîleri desteklerken, İngiltere'de Dürzîler'in yanında yer almış ve girdikleri çatışmadan

⁴ Ömer Osman Umar, “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, S. 1, Elazığ, 2002, s. 298; Semir Rühî el-Fayşal, **en-Nağdü'l-edebî'l-ğadîş fi Süriyye 1918-1945**, el-Ehâli li't-Tab'i, Dimaşk, 1988, s. 7.

⁵ Aida İmanquliyera, **Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri**, çev. Reşat İlyasov-Qıyas Şükürov, On Kültür Sanat Yayınları, 1. b, İstanbul, 2007, s. 28.

⁶ Sebahattin Samur, “XIX. ve XX. Yüzyıllarda Suriye’de Açılan Protestan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 7, Kayseri, 1990, s. 171.

⁷ Ahmet Ayhan Koyuncu, **Kuruluşundan Arap Baharına Suriye: Milliyetçilik ve Ulus İnşası**, Altınpost Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 73.

⁸ Umar, a.g.m., s.298- 299.

nüfuz elde etmeye çalışmıştır. Fransa, Suriye’deki tüm Katoliklerin hamisi olduğunu iddia ederken, İngiltere’de Suriye’nin Fransa yörüngesine girmesini önlemek için ülkeye yarı bağımsız bir statü kazandırmak istemiştir. Diğer bölgelerde olduğu gibi Suriye’de de vuku bulan küçük hadiseler haddinden fazla büyütülmeye çalışılmıştır.⁹

Fransızların, Arap milliyetçilerine olan destekleri nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu’nun denetiminden kaçan kişiler Paris’e gitmişlerdir. Osmanlı, Arap kongresinin, topraklarında tertip edilmesine müsaade etmediği halde bu kongre Paris’te toplanma imkânı bulmuştur. Toplantı fikrine öncülük edenler Fransa’da yaşayan; Şükrü Ğanem (1861-1929), ‘Abdülĝanî el-‘Arîsî (1891-1916), ‘Avni ‘Abdülĥadî (1889-1970), Muhammed el-Mahmasânî (1888-1916), Cemîl Merdem Bek (1893-1960) gibi Suriyeli aydınlardır. Osmanlı, Fransız Dışışleri Bakanlığı nezdinde girişimde bulunarak kongrenin toplanmasını engellemek istemişse de Fransızlar Osmanlı yetkililerini dinlemeyerek, kongrenin toplanmasına izin vermişlerdir.¹⁰

Batı, özellikle de İngiltere, Osmanlı bünyesindeki Arap beldelerinde kurmayı amaçladığı hâkimiyetin ancak Osmanlı etkisinin ortadan kaldırılması ile mümkün olacağını görmüş, böl ve yönet politikasını uygulamaya koymuştur.¹¹

2. Misyonerlik Faaliyetleri

Misyonerlerin din adamı olmaları onlara masum bir görüntü veriyordu. Ayrıca Osmanlı’nın dini hoşgörüsü onların, meşru ya da gayrimeşru faaliyetlerine kolaylık sağlıyordu. Suriye’de faaliyet gösteren misyoner cemiyetlerin sayısı, Muhammet Kürt Ali’nin (1876-1953) söylediğine göre seksenden fazlaydı. Yabancı okul sayısı ise Osmanlı arşivlerine göre 1890’da sadece Suriye vilayetinde yüz elliye ulaşmıştı.

Suriye’yi mesken tutan misyonerler içinde Protestanlar, tesirleri bakımından diğerlerine oranla daha aktif ve sayıca fazlaydı. Protestan cemiyetler arasında ise en etkilileri “Presbiteryen Kilisesine” bağlı misyonerlerin kurduğu cemiyetti. Bu cemiyet Protestan mezhebine bağlı birçok ülkeden hibe almakla birlikte en büyük destekçisi “American Board of Commisioners for Foreign Missions” adlı misyonerlik örgütüydü.

⁹ Şit Turan Buzpınar, “Lübnan”, **D.İ.A.**, C. XXVII, Ankara, 2003, s. 248-254.

¹⁰ Ali Bilgenoğlu, **Osmanlı Devletinde Arap Milliyetçi Cemiyetleri**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007, s. 180-181.

¹¹ Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 87.

Boston’da kurulan bu örgüt, yayılma politikasına Osmanlı topraklarını da alınca 1821’den itibaren bölgeye misyoner göndermeye başladı.¹²

Ayrıca Protestan ve Katolik misyonerler arasında büyük rekabet vardı. Bu rekabet ortamı, dini eğitim çalışmalarına ivme kazandırdı. Bu iki grubun faaliyetlerinin en önemli iki etkisi, 1875’de Fransızlar tarafından kurulan “Jesuits Okulu” (bugünkü adıyla Saint Joseph Üniversitesi) ve 1886’da Amerikalılar tarafından kurulan “Suriye Protestan Koleji” (bugünkü adıyla Beyrut Amerikan Üniversitesi)’nin kuruluşu oldu.¹³ Bu okullar “Arap Uyanış Hareketi”nin en mühim aktörlerinin yetiştirilmesini sağladı.

O dönemde yapılan her türlü misyonerlik faaliyetinin asıl mihverini Hristiyan tebaanın oluşturması dikkat çekicidir. Müslümanların dinini değiştirmek gibi amaçları yoktu. Ki böyle bir durum da zuhur etmedi. Ancak bu faaliyetlerden Hristiyanların etkilendikleri son derece aşikârdı. Misyonerlerin çalışmaları neticesinde Hristiyanlar arasında mezhep değiştirme hadiseleri arttı. Unutulmamalıdır ki bu okullar sadece ayrılıkçı yetiştirmiyordu. Aynı zamanda Fransız ve Amerikan tıp mekteplerinden mezun olan doktorlar hastaları tedavi etmek suretiyle Müslüman ve Hristiyan halkın ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Bunun sonucunda iki din arasında zaten var olan hoşgörü, genel olarak bütün Hristiyanların faaliyetlerine destek kazandırıyordu.

Osmanlı idaresi, misyoner okulların ülke menfaatlerine ve İslam kültürüne verdiği büyük zararların farkındaydı. Ancak batılı ülkelere tanınan imtiyazlar nedeniyle bunlara engel olunamamaktaydı. Şüphesiz misyoner okullarına karşı en etkili çare, devlet okullarının yaygınlaştırılmasıydı. Fakat devletin yeteri kadar okul açacak ne imkânı ne de fırsatı vardı. Zira siyasî sahadaki mücadeleler Osmanlı’nın enerjisini tüketmekteydi.

3. Göç

XVIII. yüzyıldan beri Lübnanlı Marunîler ve Dürzîler arasında var olan ihtilaf neticesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Fransa’nın Marunîlere himaye taahhüdü vermesi ve Osmanlının da Dürzîleri tahrik etmesi sonucu 1860 iç savaşı patlak verdi. Hatta

¹² Samur, a.g.m., 172-173.

¹³ Salih Tur, **Nizar Kabbani, Hayatı, Sanatı ve Şiirleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005, s. 4.

kimi yazarlara göre Osmanlı, bölgedeki hâkimiyetini sürdürmek için her iki taraf arasındaki sorunların çözümünde geri durarak bir anlamda tahrik unsuru oldu.¹⁴

Gerçekte Marunîler ile Dürzîler arasında bir çatışma mevcuttu. Böyle bir ortamda hem İmparatorluğun hem de batının hususi menfaatleri icabı taraf olması, bölgedeki gerilimi tırmandırdı. Ancak Dürzîler ile Marunîler, Suriye’de de yaşadığı için sorun sadece Lübnan’la sınırlı kalmamış, Şam eyaletine de sıçramıştı. Zahiren bu iç savaş iki din mensuplarının çatışması olarak görünse de asıl mesele dinsel değil, bilakis Lübnan’ın iç ve güney kesimindeki siyasî çekişmelerden kaynaklanmaktaydı.

Her ne kadar Kanun-i Esâsî hukuken Osmanlı bünyesindeki uluslara özgürlük adına haklar vermiş olsa da Arap aydınlara göre, yeni yasa Arap toplumunun ekonomik yönden daralmasına sebep olmuştur. Kimi aydınlara göre de bizatihi Kanun-i Esâsî’nin kendisi Lübnanlıların vatanlarını terk etmelerinin sebebidir. Göçün bir başka sebebi ise misyonerlerin kendi ülkelerini ve kültürlerini halka sevdirmeye çabalarıydı. Elbette göçte gazetelerin oynadığı rolü de unutmamak gerekir. Batının özgürlüklerinden, zengin kaynaklarından ve yaşam kalitesinden sitayişle bahsetmeleri halk nezdinde bu ülkeleri cazip hale getirmiştir. Amerika’daki refahı ve insanların yaşam tarzlarını anlatan kitaplar Arapça’ya çevrilmiş, halkın okuması sağlanmıştır.

Tarihçilerin ihtilafına rağmen genel kanaat göçün ilk ve direkt sebebinin iktisadi olduğudur. Bununla birlikte siyasî çekişmeler, halkın fakirleşmesi, insanların geçimlerini sağlayacak iş imkânlarını bulmada zorlanması ve yeterli gıdanın mevcut olmaması gibi faktörler, Suriyeli ve Lübnanlı ailelerin doğdukları toprakları terk etmelerinde etkili olmuştur.¹⁵

Dönemin şartları çerçevesinde ilk göçler yoğunlukla Mısır’a yapılmıştır. Mehmet Ali Paşa idaresinin Mısır’da tesis ettiği ortam diğer Arap vilayetlerine göre oldukça cazip gelmiştir. Selim (1849-1892) ve Bişâra (1852-1901) Taqlâ kardeşler, Corci Zeydân (1861-1914), Yakup Sarrûf (1852-1927) ve Fâris Nemr (1856-1951) gibi aydınlar Şam eyaletinden Mısır’a ilk göç edenlerdendir. Fakat göçün en büyük etkilerini Kuzey ve Güney Amerika’ya göç edenler yaşadı. Hatta Suriye ve Lübnan’dan Mısır’a göç edenlerin

¹⁴ Nâdire Cemil es-Serrâc, **Şu‘arâ Râbi‘a el-Ğalemiyye**, Dâru’l-Ma‘ârif, b. 2, Kahire, ty., s. 31, 41-47; El-Mağdisî, a.g.e., s. 31.

¹⁵ Serrâc, a.g.e., s. 31.

sayısı, Güney ve Kuzey Amerika limanlarına gemilerin taşıdığı binlerce muhacire oranla oldukça azdır.

Amerika'ya göç edenlerin, yaşadıkları ortam ve insanların kendilerine nasıl muamele ettiklerine dair memleketlerine gönderdikleri haberler, halk arasında yayıldıkça, geride kalanların yeni dünyaya göç noktasında iştahını arttırmıştır. Sadece Amerika'ya göç edenlerin sayısı altmış bini bulunca, Amerikan Hükümeti göç yasasının kapsamını daraltmak suretiyle Suriyelilerin göçünü bir noktaya kadar azaltmıştır. Bütün bu siyasi, ekonomik ve sosyal etkenlerin genel olarak göçe sebep olduğu söylenebilir.

İlk Arap göçmenleri New York'ta Asya Türkleri olarak bilinmekteyken XIX. yüzyılın başlarından itibaren Suriyeliler olarak anılmaya başlanmıştır. Şunu da belirtmekte fayda görüyoruz: Amerika'ya giden ilk Suriyelilerin amacı belli bir meblağ para biriktirdikten sonra en kısa zamanda vatanlarına dönüp orada aileleriyle birlikte refah içinde yaşamaktı. Fakat uyum sürecini atlattıktan sonra Amerika'da kendilerine kurdukları müreffeh yaşam, yeni dünyadan dönmelerine engel oldu.

Göç eden Araplar dönemin her türlü iletişim olanaklarını kullanarak vatanlarıyla ilgili gelişmelerden haberdar olup gerek yazılarıyla gerekse şiirleriyle destek ve eleştirilerini gönderiyorlardı. Arap âleminde vuku bulan her gelişme, yeni dünyada yankı buluyordu.¹⁶

Göçmen Araplar, Amerika'da kaldıkları süre zarfında birbirlerine destek olmak suretiyle, Batı yaşam tecrübesinin kazandırdığı bilgi ve tecrübe ile örgütlenme noktasında birtakım adımlar atmışlardı. Bu amaçla çeşitli dernek ve sivil toplum örgütleri kurmuşlardır. “Cemiyetü’s-Süriyyîni’l-müttehide” (Birleşik Suriyeliler Cemiyeti) New York 1907, “el-Müttehidü’s-Süriyyü’l-Emrîkî” (Suriye Amerikan Kulübü) New York 1908, “Cemiyetü’l-iḥvâni’d-Dımaşķî” (Şam Kardeşler Cemiyeti) New York 1917, “Maḥfilü Dımaşķî’l-Mâşûnî” (Şam Mason Locası) 1907 bu oluşumlardan bazılarıydı. Birçok örgütün kendi matbuatı vardı. Bu matbuatlarda Arap birliği ve ulusal diriliş hareketleriyle ilgili çağrılar seslendirilmekteydi. Bu gazete ve dergilerin yayın evleri, göçmen ediplerin bir araya gelip maddi ve manevi destek aldıkları merkezlere dönüşmüştü.¹⁷

¹⁶ Serrâc, a.g.e., s. 48-60, Bkz: P. K. Hitti, **The Syrians in America**, Gorgias Press, U.S.A., 2005, s. 49-63

4. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Gelişmeler

XX. yüzyılın başında bölgede petrol varlığının ortaya çıkması, bölgenin stratejik ve askeri öneminin yanında ekonomik önemini de arttırmıştır. İngiltere, bilimsel araştırmalar maskesi altında bölgede askeri ve stratejik bazı incelemeler yapmıştır. Osmanlı hükümeti İngilizlerin asıl amaçlarının bilimsel olmadığını biliyordu. Fakat devletin imkânları bu tehditleri bertaraf edecek güçte değildi. Dolayısıyla yaşanan gelişmelere aşırı müdahalede bulunamıyordu. Avrupalı devletler, savaş sonrasında işgal ettikleri bölgeleri ellerinde tutabilmek için sömürgeciliğin gelişmiş şekli olan manda sistemini ortaya attılar. Bu sistemle Avrupalı devletler, bölge insanının kendi kendini yönetme aşamasına ulaşmadığını ileri sürerek, istedikleri bölgeleri ellerinde tutmaya çalışacaklardı.¹⁸

Birinci Dünya Savaşı akabinde Osmanlı'nın yenilen taraf ilan edilmesi, toprak bütünlüğünü tehdit altına sokmuş ve egemen güçler öncülüğünde Osmanlı topraklarını paylaşmak için çeşitli konferanslar tertip edilmiştir.

Bu bağlamda 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nın ilk oturumunda savaşı kazanan tarafları temsilen Fransa Başbakanı Georges Clemenceau (1841-1929), İngiltere Başbakanı David Lloyd George (1863-1945) ve ABD Başkanı Woodrow Wilson (1856-1924) barış görüşmeleri için toplandılar.¹⁹ Barış görüşmelerine Faysal b. Hüseyin (1883-1933) de babasının adına Arapların hakkını savunmak için katıldı.

Toplantıda Fransa ve İngiltere, Suriye ve diğer bölge topraklarında nüfuz kurma mücadelesi içine girdiler. Bunun üzerine Amerikan Başkanı Wilson devreye girerek, sömürgeciliğe karşı olduğunu bildirdi. Wilson, hükümetinin hiç bir zoraki mandacılığı kabul etmeyeceğini ve sömürgecilikten kurtarılması gereken bölgelere heyetler göndereceğini ifade etti. Bu heyetler, söz konusu beldelerinin halklarıyla görüşerek hangi ülkeyi manda devlet kabul etmek istediklerine dair bilgi toplayacaktı. Aksi takdirde yeni bir savaş çıkabilirdi.

¹⁷ İmanquliyera, a.g.e., s. 36.

¹⁸ Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926**, Ankara, 1992, s. 16.

¹⁹ Paris Barış Konferansı, I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren antlaşmaların hazırlandığı uluslararası bir konferanstır. Müttefik, kısmen müttefik ve ortak devlet gibi farklı gruplara ayrılmış 32 devletin temsilcileri katılmıştır. Bu devletler, İttifak Devletleri ile savaşmış veya onlara savaş ilan etmiş devletlerdi. Konferans 18 Ocak 1919'da açıldı.

Bunun üzerine Amerikan Başkanı iki kişiyi görevlendirdi. Bunlardan biri Dr. Henry C. King (1858-1934), diğeri Başkan Wilson'un Rusya diplomatı olan Charles R. Crane (1858-1939) idi. Böylece bu temsilcilerin isimlerine izafeten bu komisyona King-Crane Komisyonu adı verildi.²⁰ Gönderilen komisyonun görevi, bölgenin gelecekteki yönetimi ile ilgili toplumsal ve ekonomik sorunlar ve ırk sorunları hakkında bilgi toplamaktı. Bu bilgiler de konferansın düşünme, sınır çizme ve mandacı ülkeyi saptamasında yol gösterici olacaktı.

Komisyon 10 Haziran 1919'da Yafa'ya ulaştı. Suriye'de 42 gün kaldı, 1520 köy ve şehri ziyaret etti. 2 Temmuz 1919'da Şam'a gelen King-Crane Komisyonu şeyhlerin, siyaset adamlarının, avukatların, tüccarların ve mahalli liderlerin görüşlerini aldı. Komisyon Şam'da toplumun aşağı yukarı her kesimiyle görüştü. Görüşmeler neticesinde genel olarak manda konusunda iki görüş hâkimdi. Halkın bir kısmı İngiliz mandasını isterken diğeri kısmı ise Fransız mandasını talep etmekteydi. Suriye'nin ileri gelen âyanları, Fransız okullarında okumalarının etkisiyle Fransız mandasına genel olarak meyilliydiler. Yeni kuşaklar ise İngiliz mandalığına taraftardı.

Suriye toplumundaki mozaik yapı, her alanda birçok sıkıntıyı beraberinde getirmiştir. Etnik ve dini azınlıklar ile Sünni Araplar arasındaki çekişmeler, Suriye'nin tam bir ulus-devlet olmasını engellemiştir.²¹

Daha sonra Suriye Konferansında, Suriye'nin tam bağımsızlığı ve birliği istenmiştir. Eğer mutlaka manda olacaksa bunun Amerikan mandası olması, kabul edilmezse İngiltere mandaterliği istenmiştir. Fransız mandaterliği ise reddedilmiştir.

İngiltere, görüşmeler boyunca takip ettiği ustaca politika ile Ortadoğu'daki emellerinin incelenmesini engellemiştir. King-Crane Komisyonu Ortadoğu halklarının isteklerini öğrenmeye gittiğinde İngiltere kontrolündeki Mezopotamya'ya gitmemiştir. Mısır işgalini de Amerikalılara kabul ettirerek Mısır'ı barış konferansı gündeminden çıkartmayı başarmıştır. İngiltere ile Fransa arasında Filistin'in İngiltere'ye verilmesinde fikir birliğine varılmış olduğundan komisyonun gündemindeki tek tartışmalı konu Suriye olmuştur.²²

²⁰ Philip K. Hitti, **Syria A Short History**, The Macmillan Company, New York, 1959, s. 240-249.

²¹ Koyuncu, a.g.e., s. 126.

²² David Fromkin, **A Peace To End All Peace**, An Owl Book Henry Hold Company, New York, 2001, s. 395-396.

Komisyon, 10 Temmuz 1919'da raporunu Wilson'a ve Paris'teki Amerikan barış delegelerine gönderdi. İki raporun da özeti şöyleydi: Faysal, Suriye Kongresi ve Suriye halkı, hepsi birlikte Fransa'ya karşı çıkmaktaydı. Raporda eğer Suriye mandaterliği Fransa'ya verilirse savaş çıkacağı uyarıları da yapılıyordu. Komisyon, yaptığı görüşmeler sonucunda Fransız idaresini isteyenlerin sadece azınlıklar olduğunu ortaya koydu. Bu durum Fransızların tutumlarını sertleştirmesine neden oldu. Ancak anlaşmazlıkları uzun sürmedi. İlgili devletler yaptıkları müzakerelerden sonra Fransa'nın Suriye ve Lübnan mandalığını alması, Filistin, Irak ve Arap yarımadasının İngiltere'ye bırakılması yönünde anlaşmaya vardı.

Tüm bu anlattıklarımızda da görüldüğü gibi savaş sırasında Suriye'nin işgali için beraber hareket eden İngiltere ve Fransa savaş sonrası -önceden aralarında gizli paylaşım antlaşması olmasına rağmen- Suriye üzerinde bir antlaşmazlık ve nüfuz mücadelesi içine girmişlerdir.

İngiltere ve Fransa, 1920 yılında toplanan "San Remo Konferansı"nda Arap dünyasını "Sykes-Picot"²³ antlaşmasına göre bölme sürecini uygulamaya koyuldular. Müttefikler, söz konusu bölgede dört ayrı devlet kurdular. Bunlardan Suriye ve Lübnan Fransa'nın kontrolüne verilirken, Irak ve Filistin İngiltere'ye kaldı. Fransızların, Şerif Hüseyin'in oğlu Kral Faysal'ı Şam'dan kovması üzerine İngiltere, Filistin'i ikiye bölerek Ürdün isimli bir devlet oluşturdu.

Yüzyıllar süren Osmanlı hâkimiyetinden yeni çıktığı için daha önceden hiçbir bağımsız devlet geleneği, müesseseleri ve ekonomik yapısı olmayan bölge ülkelerindeki ulusal-siyasî hareketlerin görünümü son derece basit durumdaydı. Yeni Arap liderleri gelecek hakkında fikir sahibi olmadıkları gibi mevcut durumu değiştirecek bir tabana da sahip bulunmuyordu.²⁴

5. Milliyetçi Cereyanlar

Osmanlı'nın Suriye'yi fethi bölgenin etnik ve kültürel yapısına her hangi bir şekilde tehdit oluşturmuyordu. Zaten iki belde arasında büyük oranda bulunan dini kardeşlik olgusu, halkların ve devlet ricalinin kaynaşmasını kolaylaştırıyordu. Devletin asıl amacı ülke emniyetinin sağlanması ve vergilerin idare edilmesi idi. Kargaşa çıkmadıkça vilayetin

²³ I. Dünya Harbi sırasında, İngiltere ve Fransa arasında yapılan ve Osmanlı Devletinin bölüşülmesini öngören gizli antlaşma.

²⁴ Koyuncu, a.g.e, s. 108.

siyasal düzenine, millî kültür ve diline müdahaleden kaçınılarak korunması temin ediliyordu.

Osmanlı'nın Suriye politikasına, toplumsal düzen ve insan hakları bakımından baktığımız zaman bu düzenin katı ve zalimane olmadığı açıkça ortaya çıkar. Toplumun sosyal statüsü klasik düzene tabidir; askerler, ilim erbabı, tüccarlar, sanayiciler, çiftçiler, zımmîler ve kölelerin hakları devletin koruması altındadır. Bu sınıflardan her biri kendi görevinin bilincindedir ve diğerinin alanına tecavüzde bulunmaz.²⁵

Osmanlı yönetimi altında yaşayan Araplar kültürel varlıklarını istedikleri şekilde devam ettirebilmişlerdir. Osmanlı yönetimi Arapların milliyetini muhafaza konusunda menfi tutumlardan kaçınmıştır. Ancak sosyal ve siyasî etkileşimin getirdiği bazı zorunluluklar, az da olsa asimilasyona yol açmıştır. Bu da Osmanlı'nın Arap toplumunun dilini ve kültürünü bozmakla itham edilmesine yol açmıştır. Hâlbuki Osmanlı devleti bünyesinde Araplar, “Kavm-i Necip”²⁶ kabul edildiği için Osmanlı millet sistemi içinde siyasi, fikrî, ticari ve kültürel anlamda hoşgörü görmüşlerdir.

Fransız devrimi ile birlikte özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramların yanı sıra milliyetçilik kavramı da dünya çapında yaygın hale gelmiştir. Bu devrim ile siyasal olarak dünya tarihindeki yerini alan milliyetçilik, Fransa'da bir siyaset biçimi olarak ortaya çıkmış ve bütün dünyayı etkilemiştir.²⁷ Bundan en fazla çeşitli milletleri bünyesinde barındıran imparatorluklar etkilenmiştir. Napolyon Bonapart (1769-1821) Mısır işgalinde “Mısır Mısırlılarındır.” sloganıyla adeta Arap milliyetçiliğinin temellerini atmıştır.

Napolyon'un, Mısır seferinin çağdaşlaşma ve modernleşme bakımından, genelde Batı ile İslam Dünyası, özelde de Batı ile Arap dünyası arasındaki ilişkilerin en büyük dönüm noktası olduğunda herkesin hemfikir olduğu görülmektedir. Malumdur ki XVIII. yüzyıl Arap halklarının derin uykularından uyanmaya, Batı dünyası ile aralarındaki kıyas kabul etmez mesafenin farkına varmaya ve geçmişleriyle hesaplaşmaya başladıkları, Şarkı aydınlatacağına inanılan yeniden diriliş (nahda) asrıdır.²⁸

²⁵ Usâme 'Anûtî, **el-Ḥareketü'l-eğebîyye fi bilâdi's-Şâm hılâle karnî's-şâmine 'aşera**, el-Mektebü's-Seķâfiyye, 1971, Beyrut, s. 8-9.

²⁶ Zekerîya Kurşun, **Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 18.

²⁷ Koyuncu, a.g.e., s. 67.

²⁸ Enis el-Maķdisî, **el-Fünûnu'l-eğebîyye ve a'lâmuḥâ fi'n-nahđati'l-'Arabiyyeti'l-ḥadıge**, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 3 b., 1980, Beyrut, s. 9.; Bkz. Mehmet Yalar, **Modern Arap Edebiyatına Giriş**, Emin Yay, 1. b., Bursa, 2009, s. 44, 51.

Suriye’de ise “Naḥḍa” ancak XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Hristiyan misyonerlerin gayretleri sonucu açılan okullar vasıtasıyla başlamıştır. O dönemde çağdaş bilimleri öğretecek başka okullar yeteri kadar olmadığı için Müslüman aileler de çocuklarını bu misyoner okullarında okutmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu okulların, Arap bağımsızlık hareketlerinin ilk kaynağı olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere 1853 Islahat Fermanı ile azınlıklara ve gayr-i Müslimlere okul açabilme ruhsatı verilmiştir. Diğer Arap beldelerinin hilafına Suriye’deki “Naḥda” hareketi ilk olarak edebiyat alanında gelişim göstermiştir. Bu hareketin ilk bayraktarları şüphesiz Hristiyanlardır.²⁹ Başlangıçta sadece entelektüel karakter gösteren bu aktiviteler, gelişen siyasî şartlar neticesinde ihtilalci bir karaktere bürünmüştür.

Osmanlı dönemi Suriyesi’nin son evrelerinde, imparatorluktan ayrılmak isteyenlerin hedefinde devrim vardı. Halkın yönlendirilmesi için her türlü yayın organında şiirler ve kasideler söyleniyor, gece saatlerinde gizlice duvarlara yazılan sloganlarla milliyetçilik yüceltiliyor, Osmanlı hâkimiyeti ise yeriliyordu.³⁰

Milliyetçilik propagandalarının bu ilk nidaları henüz başlangıç evresindeydi ve iki temel esasa; edebiyatın ve toplumsal bilincin derin uykusundan uyanışına dayanıyordu.³¹ Bu ilk dönem Arap fikrî uyanış hareketini yönlendirenler Hristiyan Araplardı. Şüphesiz onlar da Batı kültür ve söylemlerinden beslenerek kendi değerlerini biçimlendirmeye çalışıyorlardı.³²

İmparatorluk bünyesindeki gayri Müslim azınlıklar ilk olarak Fransız devriminin ortaya çıkardığı fikirlerin tesiriyle eşitlik ve yurttaşlık gibi kavramlardan yüksek sesle bahsetmeye başlamışlardır. Mevcut durumdan memnuniyetsizliklerin, ilk olarak Hristiyan Araplar arasında çıkmasında, dini ve ticari ilişkiler etkin rol oynamıştır. Nitekim Lübnan’ın fiziki konumu itibariyle Batı ile Doğu arasında ticaret merkezi olması ve bu ticaretin Hristiyanların elinde bulunması, ayrılıkçı fikirlerin Lübnan’da daha gür sesle çıkmasına neden olmuştur.

Suriye’de yaşayan Ortodoks Hristiyan Araplar toplum işlerinde daha fazla söz hakkı ve örgütlenme hakkı talep ettiler. Gayri Müslim Araplar kendilerini idare eden

²⁹ Eyüp Tacettin en-Nedvî, *eş-Şi’ru ve’ş-şu’arâ’ fi’l-edebî’l-‘Arabiyyi’l-ḥadîs*, Good words book Pvt. New Delhi, 2005, s. 11-12.

³⁰ Bkz. Serrâc, a.g.e., s. 36.

³¹ Serrâc, a.g.e., s. 42.

³² Günay, a.g.m., s. 86.

hâkim gücün otokrat ve zalim olduğuna Müslüman halka nazaran daha kolay inanmışlardır. Osmanlı devleti, bu tür fikir cereyanlarının önünü kapamak için XIX. yüzyıl boyunca bir takım ıslahatlar geliştirmişse de³³ İmparatorlukta Jön-Türklerin faaliyetlerinin etkilerine paralel olarak gelişen Arap milliyetçi aksiyonunun büyümesinin önüne geçememiştir.³⁴

İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgali döneminde Mısır ve Batı ile yakın ilişkiler kurulması nedeniyle, Batı kültürü bölgede etkisini göstermeye başladı. Akabinde Cizvitler ve Amerikalı misyonerler, ticaret sistemini kullanarak Suriye ve Lübnan'a yerleşip, Arap milliyetçiliğinin temellerini attılar.³⁵

Aydın Arap milliyetçileri, Arapçılık fikrini, İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgaline kadar götürürler. Onlara göre Suriye halkı, M. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı, Arap milliyetçiliğinin kurtarıcısı olarak görmüşlerdir. Zira İbrahim Paşa, Suriye'ye girdiğinde Müslüman ve Hristiyan reayanın sevgisini kazanmak için eşitlik ve müsamaha politikası izlemiştir. Daha önce önemli devlet işlerinde çalıştırılmayan Hristiyanların önündeki engeller kaldırılmıştır.³⁶

İngilizlerin Mısır'ı işgaliyle oluşan özgürlük havası, Mısır'ı Osmanlı karşıtı şahsiyetlerin ve münevverlerin sığınma merkezine dönüştürmüştü. Mısır'daki bu gelişmeler Suriyelilerin dikkatini çekmekteydi. Cemalettin Kâsimî (1966-1914) ve Abdürrezzâk Bîtar (1837-1916) gelişmeleri yakinen müşahade etmek ve çeşitli şahıslarla görüş alış-verişinde bulunmak için Mısır'a gitti. Mısır, sadece Arap milliyetçilerini barındırmakla kalmayıp, burada basılan beyanname ve gazeteler Suriye'nin tümüne dağıtılmak suretiyle bölgedeki devlet aleyhtarı kişiler tarafından, halkın isyana teşvik edilmesinde malzeme olarak kullanılıyordu.

Mısır'da Arap milliyetçilerinin yetişmesinde "El-Ezher Üniversitesi" etkinken, Suriyeli Arap milliyetçilerinin birçoğu da Şam'daki "Mekteb-i Enbar" mezunuydu. Eğitime 1893 yılında başlayan bu okulda dini eğitim yanında iktisat, tarih, coğrafya, Arapça, Türkçe, Fransızca, Farsça, fizik, kimya vb. dersler verilmekteydi.³⁷

³³ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1996, 252-258.

³⁴ Günay, a.g.e., s. 108.

³⁵ Philip K. Hitti, **History of Syria**, s. 701.

³⁶ el-Mağdisî, a.g.e., s. 29.

³⁷ Umar, a.g.e., s. 29.

Misyoner okulları açılmasının altında, İbrahim Paşa döneminde Suriye’de yaşayan yabancılara daha fazla imtiyazlar verilmesi yatmaktadır. Bu okullar özellikle Şam, Halep ve Beyrut gibi merkezlerde açılmıştı.³⁸ Tüm çabalara rağmen Osmanlı, bölgedeki eğitim ihtiyacını karşılayıp, yabancı okulların aleyhteki propagandalarına engel olamıyordu. Türkçülük yönündeki gelişmeler göz önünde tutularak, Arapların Türklere karşı kışkırtılmasına çalışılıyordu. Bilhassa Türkçülüğe karşı Suriye’de büyük tepki vardı.³⁹ Suriye’deki Hristiyan Arap bağımsızlık taraftarlarının, Yunanlılar ya da Bulgarlar gibi kendi başlarına isyan etmeleri pek mümkün değildi. Osmanlı’dan tek başlarına kurtulamayacaklarını anlayınca, bu konuda Müslüman Araplarla işbirliği yapmanın şart olduğunu gördüler. Dolayısıyla Müslümanlar arasında Arapçılık fikrî, derinden işlenmeliydi.⁴⁰

Osmanlı’nın 1877-1878 Rus savaşından yenik çıkması, Arap milliyetçiliği taraftarlarının özgüvenlerini arttırdı. Özellikle Suriyeliler bu dönemde Arap âleminin geleceği hakkında fikir yürütmeye başladı. Ahmed es-Şulh önderliğindeki bir grup, Beyrut ve Şayda’da etkili taraftar toplamaya çalıştı. Birçok kişiyle Hama, Humus, Halep ve Lâzikiye’de gizli görüşmeler yaparak, Şam vilayetinin bağımsızlığının ilan edilmesi için gizli bir kongre yapılmasına ve Emir Abdülkadir el-Cezâîrî’nin (1808-1883) Şam vilayeti yöneticisi olarak tayin edilmesine karar verildi. Ancak kongre bir süre sonra dağılmak zorunda kalmış ve kararları uygulanamamıştır.⁴¹

Arapları isyana tahrik ve teşvik eden gazetelerin ve beyannamelerin bastırılıp dağıtılmasında gizli⁴² Arap cemiyetleri büyük rol oynamıştı. Bu faaliyetleri yapabilmek için maddi desteğe ihtiyaçları vardı. Fransız Dışişleri Bakanlığı, bu gizli oluşumların önemli destekçilerinden olduğunu bütçesinden özel bir pay ayırmakla göstermişti. Bu desteğin teşekkürü olarak “el-İhvan”, “en-Nâşır”, “es-Sebât”, “Rua” ve “el-Mekârib” gibi

³⁸ Salih Tuğ, **İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri**, İstanbul, 1969, s. 254; Bkz. Hourani, a.g.e., s. 364.

³⁹ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi**, s. 16-20.

⁴⁰ Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev. Nuran Ülken, İstanbul, 1975, s. 30.

⁴¹ Albert Hourani, **Arap Hakları Tarihi**, Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 364., Günay, a.g.m., s. 91-92.

⁴² Dış devletlerle ilişkisi tespit edilen ihtilal cemiyetlerinin büyük kısmı ise Suriye şehirlerinde kurulmuştur. Bkz. Cemal Kutay, **Tarihte Türkler, Araplar ve Hilafet Meselesi**, Sile Matbaası, İstanbul 1970, s. 211.

gazeteler, Arap milliyetçiliğinin yanı sıra çıkardıkları bazı yayınlarla Fransız emellerine de hizmet ediyorlardı.⁴³

Arap milliyetçiliğinin XIX. yüzyılın ortalarından itibaren çıkış noktasının iki şekilde zuhur ettiğini söyleyebiliriz. Birincisi Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin eğittiği Hristiyan Arapların özünü belirlediği ve laik esaslara dayanan milliyetçilik akımı; ikincisi ise geleneksel İslami değerleri temel alarak Müslüman Arap aydınların meydana getirdiği milliyetçilik akımıdır.

Marunî Hristiyan Araplardan Butrûs el-Bustânî (1819-1883), Arap milliyetçiliği fikrini laik temelli ele alan aydınların başında gelir. Çok iyi eğitim alan el-Bustânî misyoner okullarında dersler verdi. Ayrıca Amerikalılarla sürekli irtibat halinde oldu. Zaten genel olarak Lübnan ve Suriye'deki Hristiyanlar, Batı ile daimi ilişkileri sebebiyle her alanda, özellikle de Arap diriliş hareketinde Müslümanlardan daha uyanık ve önde idiler. Amerikalı yetkililer, Nâsif el-Yâzîcî (1800-1871) ve Butrûs el-Bustânî ile bağlantılar kurarak 1847'de "Society of Arts and Sciences" (Sanat ve Bilim Topluluğu) kurdu. Bu oluşum Suriye ve Arap dünyasında kurulan cemiyetlerin ilk örneklerindendi. Lübnan'da ortaya çıkan 1859-60 olaylarından sonra Bustânî'nin siyasî sahadaki faaliyetleri, Lübnan'ın ilk siyasî gazetesini çıkarmasına vesile oldu. Gazetenin adı "Nefir Sûriyye" (Suriye Topluluğu) idi. Gazetede ağırlıklı olarak vatan sevgisini işliyordu. Ona göre Araplar, din taassubunu ortadan kaldırarak ortak Araplık şuuru etrafında birleşmeliydiler.⁴⁴ 1859'da Beyrut'ta verdiği bir konferansta, Arapçılığın bileşenlerini kan, tarih ve dil olarak zikretmiş, onunla gurur duyan herkesi kuşattığını örtülü biçimde ifade etmişti.⁴⁵ el-Bustânî'ye göre, Arap dünyasının Avrupa'dan iktibas etmesi gereken iki şey vardı: Millî birlik duygusu ve eşitlik... Artık milliyetçilik, din yerine, dil ve kültür üzerinden propaganda ediliyordu.

Geleneksel İslami değerlerden yola çıkarak milliyetçilik yapan şahsiyetlerin başında Abdurrahman el-Kevâkibi (1849-1902) gelir. Aslen Halepli bir aileden gelen el-Kevâkibî, ömrünü Osmanlı'ya muhalefet ederek geçirmiştir. "Tebâyiü'l-istibdâd" ve "Ümmü'l-ı-kura" adlı eserlerinde tüm görüşlerini toplamıştır. "Ümmü'l-ı-kura" adlı

⁴³ Umar, a.g.e., s. 67-69, Bkz. Yaşar Şen- Kenan Demir, "Doğuş Dönemi İtibariyle Türk-Arap Milliyetçiliği: İşbirliğinden Çatışmaya", **Akademik Ortadoğu Dergisi**, C. 5, S. 2, İstanbul, 2011.

⁴⁴ Günay, a.g.e., s. 88-90.

⁴⁵ Kılınçkaya, a.g.e., s. 39-43.

eserindeki hilafet karşıtı fikirlerinden dolayı Sultan II. Abdülhamit endişelenmiş ve kitabın devlet bünyesinde dağıtımını yasaklamıştır. Hatta onu Şeyh Ebûl-Hüda (1850-1909) aracılığıyla İstanbul'a getirterek etkisizleştirmeye çalışmıştır. Koyu Arap milliyetçisi olan el-Kevākibî, İslamiyet'in kurtuluşunun ancak Araplar tarafından sağlanabileceğini savunmuştur. Bununla beraber Osmanlı halifeliğini tenkit edip, Halifelerin Kureyş soyundan seçilmesi düşüncesini dile getirmiştir. el-Kevākibî'nin "Ümmü'l-kurā" adlı eserinde, Kuran'ın Arapça indiği, Hz Peygamberin Arap olduğu, hilafetin asıl sahipleri olan Araplara verilmesi gerektiği, İslam'ın Arap'ın dini olduğu ve Türklerin elinden kurtarılması gerektiği, tamamen Arap olan millî bir İslam devleti anlayışı v.b. görüşleri ihtiva eder. Abdurrahman el-Kevākibi ile birlikte Arap milliyetçiliği önderliğinin, Hristiyan Arapların elinden çıkarak Müslüman yazarların eline geçtiği söylenebilir.⁴⁶

Genel itibariyle Arap milliyetçilik söylemlerine bakıldığında Osmanlı karşıtlığının hâkim olduğu görülür. Fakat Arap dünyasında Osmanlı algısı kendi içinde uçurumlar barındırır. Bir dönemdeki bir taife onu yere göğe sığdıramayabilirken, diğer bir taife yerden yere vurabilir. Özellikle XIX. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı aleyhine serdedilen görüşler nispeten azdır. Aleyhteki yazılar Osmanlı'nın çöküşü yaklaştıkça hem hız hem de doz arttırmıştır.

6. Sosyal ve Kültürel Gelişmeler

Mısır ve Suriye, Osmanlı yönetiminde iken aşağı yukarı bir birine benzer eyaletlerdi. İki belde arasındaki eğitim ve cehalet seviyesi bakımından eşitlik, Mısır'ın Napolyon tarafından işgali ve akabinde Mehmet Ali Paşa'nın sosyal alanda attığı adımlarla Mısır lehine bozuldu. Yeni yönetimle birlikte Mısır, her alanda Suriye'den ileride olmaya başladı. Nahda hareketleri bağlamında bu iki eyaleti karşılaştırsak Mısır'da her alanda meydana gelen ilerlemelerin hükümet kaynaklı, Suriye'dekilerin ise misyonerlerin faaliyetleri neticesinde halk kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁷

Mısır'ın özelde Suriye, genelde diğer Arap beldelerinden bağımsızlık, edebiyat ve milliyetçi uyanış hareketlerinde ileride olmasının sebebi, Mısır'ın diğer Arap topraklarına göre Muhammed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa tarafından daha başına buyruk idare

⁴⁶ Günay, a.g.m., s. 101, Bkz. Şit Tufan Bozpınar, "Abdurrahman Kevakibi, **D.İ.A.**, C. XXV, s. 339-340; Detaylı bilgi için Bkz. Maḥmūd Sāmī Dehḥān, **Abdurrahman el-Kevākibî**, Dāru'l-Ma'ārif, Kahire, 1984.

⁴⁷ el-Maḥḍisî, a.g.e., s. 10.

edilmesi ve modern okullar açılarak eğitim faaliyetlerine çok fazla önem verilmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁸ Aynı şekilde Suriye ve Lübnan çağdaşlık anlamında ortak hareket etmişlerdir. Beslendikleri ve tükettikleri değerler aynıdır. Yalnız iki ülke, 1. Dünya Savaşından sonra Fransa'nın egemenliğiyle birbirinden ayrılınca bu gelişim farklılaşmıştır.

Suriye'nin sosyal ve siyasal hayatı, pek sık ihtilal ve karşı ihtilal çekişmelerine şahit olmuştur. Doğal olarak bu kargaşa edebiyat ve yazın faaliyetlerinde ihtiraslara dönüşmüş ve bölgesel basın diğer meslektaşlarına göre daha sert muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Resmi otorite tarafından gazete ve dergi kapatma olayları sık görülmüştür. 1920-1930 yılları arasında Suriye'de çoğunun ömrü birkaç sayıda bitmemişse de, bir yılı aşamayan 375 adet gazete yayınlanmıştır. Gerçi anılan şartlar iki dünya savaşı arasındaki Fransız mandası dönemine tesadüf etmektedir ama 1946'da devlet bağımsızlığına ulaştıktan sonra da durum pek değişmemiştir.⁴⁹

Doğu Arap dünyası, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gazeteler, yabancı okullar, misyonerler vb. vesilelerle Fransa ve İngiltere'de meydana gelen romantizm ve natüralizm gibi yeni akımlardan etkilendi. Batıdaki bu yeni ekoller, asırlardır geleneği takip eden Arap şairleri için klasik Arap edebiyatına karşı bir mukavemet unsuruydu. Zira arayış içerisindeki birey/şair, klasik anlayışın katı kurallarından kurtulup ferdiyetine kavuşmak istiyordu.⁵⁰ Hulasa, bu devrin yeni şairi bireysel ve toplumsal uyanışını gerçekleştirmek için kendi kabuğunu kırmaya çalışıyordu.

7. Gazete ve Dergiler

Gazete ve dergi, edebiyatın gelişmesine ve yükselmesine yardım eden en önemli kitle iletişim araçlarından sayılır. Ucuz ve kolay ulaşılabilir olması daha fazla okuyucuya hitap etmesine olanak sağlamıştır. Tarihçilerin üzerinde birleştiği görüşe göre Arap dünyası genel olarak gazeteden ancak Napolyon'un seferiyle haberdar olmuştur.⁵¹ Bu devreden itibaren gazete, Arap toplumunda hızla yayılmıştır. Gazetelerin “naḥḍa” hareketlerinde oynadığı büyük rol bilinen bir gerçektir. Bu meyanda dönemin Suriye'sindeki bazı gazetelere değinmek faydalı olacaktır.

⁴⁸ en-Nedvî, a.g.e., s. 15-16.

⁴⁹ Jacob M. Landau, **Modern Arap Edebiyatı Tarihi: 20.Yüzyıl**, çev. Bedrettin Aytaç, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1994, s. 65.

⁵⁰ Serrâc, a.g.e., s. 105.

⁵¹ el-Maḳḍisî, a.g.e., s. 39.

“El-Muḳtebes” gazetesi: 1906 yılında Muhammed Kürd Ali tarafından önce Kahire’de neşredilmiş, ardından Şam’da çıkmaya başlamıştır. Bu gazeteyi Kürd Ali toplamda sadece 8 sayı çıkartabilmiştir. Bunların 5’i Mısır, 3’ü Şam’da çıkmıştır. Gazete sahibi Kürd Ali, ilgisini çeken Batının önde gelen yazarlarından alıntılar yapmak suretiyle Batı aydınlanmasının kendi ülkesini de aydınlatmasını temine çalışmıştır. Çıkarttığı sayılarda makaleler, edebî ve sosyal araştırmalar, kadim Arap yazmaları ve modern Batı hikâyeleri yayınlamıştır. Muhammed Kürd Ali’nin kendi gazetesinde yayımladığı yazıları, Türk-Arap ilişkilerinin bozulmasında büyük etkiye sahiptir. Daha sonra bu gazete, halkı Osmanlı aleyhine kışkırtmak için yalan haberler yapmaya başlayınca devlet tarafından kapatılmıştır.

“El-‘Arūs”: Kadının hiçbir şekilde söz söyleme hakkının olmadığı bir çağda, Suriye’de çıkan ilk kadın dergisidir. 1910’da Mārî ‘Acemî (1888-1965) tarafından yayınlanmıştır. Edebî ve sosyal tabiatı itibarıyla dergiler arasında ayrıcalıklı kabul edilmiştir. Bu dergi, hararetle kadınlara eğitim hakkının verilmesi ve onların mutlak hürriyetlerini kazabilmeleri için çabalamıştır. Birinci Dünya Savaşı müddetince yayına ara vermek zorunda kalmış ve toplamda 11 sayı çıkmıştır.⁵²

“Mecelletü’l-Ḥadîs”: Sāmî Keyyālî tarafından 1927’de yayınlanmaya başlamıştır. Özellikle “Rābîta Ḳalemiyye”nin kapatılmasından sonra gazete edebiyatı alanında, büyük bir boşluğu doldurmuştur. Suriye’deki dönemin meşhur edipleri makale ve araştırmalarıyla dergiye destek vermişlerdir. Sāmî Keyyālî, Şam topraklarında bu dergi vasıtasıyla edebî canlılığı yaymaya muvaffak olduğu gibi geniş edebî bağlantıları sayesinde, Ṭahā Ḥüseyn (1889-1973), İbrāhîm Māzinî (1890-1949), Ahmed Emîn (1886-1954), Ḥüseyn Heykel (1888-1956) gibi Mısır’ın meşhur kalemlerini dergiye çekmeyi başarmıştır. Sāmî Keyyālî dergiyi, 1957’ye kadar, 30 yıl boyunca yayımlamaya devam etmiştir.

“Mecelletü mecma‘i’l-luġati‘l-‘Arabî”: Suriye tarihinin ilk akademik dergisidir. Bütün Arap dünyasında, yayın kalitesinden dolayı ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Dergi 1921’de “Mecma‘i’l-luġati‘l-‘Arabî Dimaşk” cemiyetinin tesisinden sonra yayımlanmaya başlamıştır. İlk on sene zarfında aylık olarak çıkmış daha sonra dönemsel (mevsimsel)

⁵² Ömer Deġkaġ, **Funûnu’l-edebî’l-mu‘âşır fî Süriyye**, Dāru’ş-Şarġi’l-‘Arabî, Beyrut, ty., s. 19., Kadın hareketleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Hasan Taşdelen, **Mey Ziyāde ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri ve Tesirleri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2000, s. 1-22.

olarak bugüne kadar yayımlanmaya devam etmiştir.⁵³ Modernleşme sırasında Suriye’de ilmin en yaygın olduğu devre, “Mecelletü mecma’i’l-luğati’l-‘Arabi”nin tesis ettiği ilmi ortam olmuştur. Arap toplumundan Müslüman ve Hristiyan farkı gözetilmeksizin her kesimden aydın, bu akademinin üyesi olabilmıştır.⁵⁴

Suriye’deki gazeteciliğin, edebî, fikrî ve kültürel hayatın sadece küçük bir kısmını teşkil ettiğini belirtmekte fayda vardır. Ancak Suriye’deki edebî gazetecilik, Arap dünyasında Mısır ve Lübnan’dan sonra ikinci derecede geliyordu. Bununla beraber Mısır ve Lübnan’da edebî gazeteciliğin öncüsü kabul edilen birçok yazarın, Şam vilayetlerinden göç edenler olması Suriye için ayrı bir garipliği yansıtmaktaydı.⁵⁵

8. Şiir ve Edebiyat

Modern Suriye edebiyatının temelleri, aynı zamanda geniş politik ve kültürel bir aksiyon olan “naḥḍa” düşüncesine dayanır. “Naḥḍa” düşüncesinin revaçta olduğu bir dönemde yayımlanan gazete ve dergilerde eskinin toprağa gömülmesi ve Batı üslubunun benimsenmesi işleniyordu. Tarih boyunca süre gelen şiir ilahlarının ancak Araplara ilhamda bulunduğu ve kendilerinden başkası tarafından yazılan şiirlerin safsata olduğu inancı, kökten sarsılmaya başlıyordu. Tahkir ettikleri Batının, edebiyatını tanıma ve taklit etme meyilleri baş göstermeye başlamıştı.⁵⁶

Şiir ölçülü kafiyesi ve sınırlı vezinleriyle, birbirine girmiş karmaşık toplumsal mevzuları, nesire oranla daha dar kalıplarla anlatır.⁵⁷ Nesrin, bu özelliğine rağmen Arapça kutsal bir dil sayıldığından, şiir dışındaki Arap edebiyatı sanatları, özellikle de roman göz ardı edilmiştir. Arap ülkelerinde romanın canlı olduğu iki ülke olarak; Mısır ve Suriye dikkatleri çeker. Suriye’de diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi hikâye dergileri yayınlanıyordu. Başta dergiler olmak üzere günlük gazetelerde de tarihi konularda uzun hikâyeler, tefrika romanlar ve polisiyeler yayınlanıyordu. Bütün bunlar nispeten büyük bir okuyucu kitlesini çekiyordu. Genel olarak Suriye’de Arap hikâyesi, İngiliz, Alman ve Rus etkisinden çok, Fransız etkisindeydi. Suriye ve Lübnan’da Avrupalı, özellikle Fransız

⁵³ Dekkāk, a.g.e., s. 21,22.

⁵⁴ Muhammed Bedā Şerîf - Zekî el-Meḥasîni - A. Zekî Abdülkerîm, *Dirâsât târiḥiyye fi naḥḍati’l-‘Arabiyyeti’l-ḥadîs*, Dâru İḳra’, Beyrut, 1984, s. 468.

⁵⁵ Dekkāk, a.g.e., s. 26.

⁵⁶ Muhammed Ḥamūd, *el-Ḥadâsetü ve’ş-şi’ru’l-‘Arabi’l-mu‘âşır beyānuhâ ve mazharuhâ*, eş-Şirketü’l-‘Alemiyye li’l-Kütüb, Beyrut, 1996, s. 17.

⁵⁷ Dekkāk, a.g.e., s. 31.

müelliflerin edebî eserlerinin çok sayıda çevirisi yapılmaktaydı. Bundan dolayı ülkede Fransız etkisi daha güçlü idi.⁵⁸ Alexandra Dumas (1002-1870) , Andre Gide (1869-1951), François Mauriac (1885-1970), Marcel Proust (1871-1922) özellikle de Guy de Maupassant (1850-1893) okunuyordu.⁵⁹ Arap öykücülüğü Batı ile temasa geçmesinden sonra destansı etkilerden sıyrılarak yapısal açıdan Batı kaynaklı öyküye doğru bir adım atmıştır.

Suriye’de tarihi roman ve hikâye türü başlangıçta ön plandaydı. Tarih Romanlarının en seçkin yazarı, Ma’rûf el-‘Arnavût (1892-1948) idi. Başlangıçta o da öbürleri gibi günlük basında yazdı. Fransız sahne eserlerini ve hikâyelerini Arapçaya çevirdi. Böylece aşağı yukarı yirmi otuz yıl önce Corcî Zeydân’ın (1861-1914) Mısır’da elde ettiği edebî konuma o, Suriye’de gelmiş oldu. El-‘Arnavût “Kureyş’in Efendisi” başlıklı ilk tarihi romanını yayınladı. Bu kitap iki yıl içinde üç baskı yaptı.⁶⁰

Her medeniyetin, ister etkin isterse pasif olsun, tarih aynasında yansıyan bir görünümü vardır. Kültür ve medeniyet nitelik açısından millî olsalar da uluslararası değerlerle yakından ilgilidir. Dünyanın çeşitli bölgeleri arasındaki karşılıklı ilişkiler sayesinde her bir millî edebiyatın kazanımı, başka edebiyatların kazanımına dönüşmektedir. Bundan dolayı yabancı edebiyatların müktesebatından, Arap edebiyatının da etkilenmemesi düşünülemezdi.⁶¹

Buraya kadar tasvir etmeye çalıştığımız Merdem Bek’in yaşadığı dönem Arap toplumu ve edebiyatının geçirdiği süreç, kısa bir zaman dilimi içerisinde olup bitmiş değildir. Bu gelişim-dönüşüm süreci ve meşakkatler hali hazırda da devam etmektedir. Kuşkusuz dönemin şartları Merdem Bek’in hayatını ve edebiyatını büyük oranda şekillendirmiştir. Bu etkiyi doğru olarak tespit edebilmek için Merdem Bek’in tercüme-i halini incelenmek gerekmektedir.

⁵⁸ İmanquliyera, a.g.e., s. 29.

⁵⁹ Landau, a.g.e., s. 69.

⁶⁰ Landau, a.g.e., s. 70.

⁶¹ İmanquliyera, a.g.e., s. 44, 45.

I. BÖLÜM
HALİL MERDEM BEK'İN HAYATI VE ESERLERİ

A) HAYATI

1. Doğumu ve Çocukluğu

Halil İbn Ahmed Muhtâr Merdem Bek, 1 Temmuz 1895 senesinde Şam’da doğdu. Âlim bir zat olan Babası Ahmed Muhtâr Merdem Bek (1865-1909), Şam eşrafının büyüklerinden olup birçok defa Şam belediye reisliği yapmış ve halk arasında güzel sözlülüğü, dürüstlüğü ve hayırhahlığıyla bilinen bir zattır. Merdem Bek ailesi Şam’ın Türkmen asıllı köklü ailelerinden birisidir. Ailenin soy ağacı Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşa’ya¹ (ö.1580) kadar uzanır. Bu aile her nesilde hem şeref ve şöhretleri hem de iyiliksever olmaları sebebiyle umum nazarında itibar görmüştür.²

Hiz. Peygamber’in soyundan gelen annesi, Şam Müftüsü Seyyid Ahmed Hıamzâvî’nin kızı Seyyide Fâtıma Zehrâ (ö.1913) dır. Dolayısıyla Halil, anne ve baba tarafından asil bir aileye mensuptur.

Ahmed Muhtâr ve Fâtıma çifti, bir erkek ve beş kız olmak üzere toplam altı çocuk dünyaya getirmiştir. Halil ailenin tek erkek çocuğudur. Kardeşlerinin isimleri; Esmâ (1889-1967), Azîze (1891-1946), Fâyize (1893-1974), Nâciye (1897-1974) ve Kâmer (1902-1977) dir.³

Şam’ın sosyal ve kültürel gelişiminde Merdem Bek ailesinin büyük katkısı olmuştur. Babasının evi, siyaset ve edebiyatla uğraşanlar başta olmak üzere, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin, insanların bir araya gelip sohbetler yaptığı ilim meclisiydi.

Halil, ilk eğitimini babası ve çevresindeki mahalli hocalardan aldı. On yaşları civarında ilköğrenimini tamamlamak için “Melik Zâhir” ilkokuluna gitti. “Melik Zahir”de kaldığı süre içerisinde klasik Arap şiirlerini okumaya ve ezberlemeye başladı.

Bu resmi okulda üç yıl eğitim aldıktan sonra ortaokula başladı. Fakat ortaokulda bir seneden fazla kalamadı ve ayrıldı. Kuşkusuz resmi devlet okullarından erken ayrılması

¹ 1516’da Kanuni’nin oğlu Manisa Valisi II. Selim’in mürebbiliğini yapmıştır. III. Murat saltanatında, 28 Nisan 1580 – 7 Ağustos 1580 tarihleri arasında sadrazamlık; 1563-1569 tarihlerinde Şam valiliği yapmış Osmanlı devlet adamıdır. Şam’da kendisinin adıyla anılan bir cami mevcuttur. (Bkz. Bekir Kütükoğlu, “Lala Mustafa Paşa”, **D.İ.A.**, XXVII, İstanbul, 2003, s. 73-74.)

² Halil Merdem Bek, **Cemheratü’l-muğannîn**, el-Maṭba‘atü’l-Hâşimiyye, Dımaşk, 1964, Mukaddime bölümü s. cım.

³ Tamim Me’mûn Merdem Bek, **Terâcümü Âli Merdem Bek fî hıamseti kûrûn**, 1998, <http://tamimmardamBek.wordpress.com/2012/10/24/tarajem/>, (12.01.2014)

okumayı sevmediği anlamına gelmiyordu. Yaşadığı asırda cari olan klasik medrese eğitim usullerine göre tahsiline devam etti.

Ortaokuldan ayrıldıktan sonra Arap dili ve edebiyatına yoğunlaştı. Dimaşk'deki medreselerin birinde Türkçe öğrendi.⁴ Abdülkadir İskenderânî'den sarf, nahiv, belagat ve diğer bilim dallarında özel dersler aldı. Ayrıca Şam müftüsü Şeyh 'Aṭa el-Kesm'den (ö. 1938) fıkıh ve Şam'ın büyük âlimlerinden Bedrettin el-Ḥasenî'den (1850-1935) hadis dersleri aldı. Dersler bittikten sonra gün içerisinde işlenen konuları mütalaa etmek üzere, bazı arkadaşlarıyla birlikte belirli vakitlerde bir araya gelmekteydi.

Arap dilinin kapılarını kendisine açacak sarf, nahiv ve belagat ilimlerini öğrendikten sonra, klasik Arap kültürünü, büyük şair ve yazarlarını daha isabetli tahlil edebilmek için edebî sohbetlere ağırlık verdi. Bu bağlamda zaten aile dostları olan Abdurrahman Şehbender (1879- 1940), Şükrî 'Aselî (1868-1916), Abdülvehhâb İngilizî ve Rüşdî Şem'a (1865-1916) gibi ilim, fikir ve sanat camiasından değişik şahsiyetlerin meclislerine katılarak kendisini yetiştirdi.⁵ Halil kendi edebî birikimini “Şunu söyleyebilirim ki edebî birikiminin çoğu şahsi çalışmalarına dayanır” şeklinde ifade ederdi.⁶

Henüz on dört yaşında iken babasını, on sekiz yaşındayken de annesini kaybetti. Hayatının başlangıcında ebeveynini kaybedip yetim ve yalnız kalması onu, endişe ve tereddüde sevk etti. Hassas ve kırılğan yapısına bir de yetimliği eklenince suskunluk, çekingenlik, tereddüt ve endişe artık şahsiyetinin ayrılmaz parçası haline geldi. Bütün ömrünü hafif tebessümünün arkasındaki derin düşünce, üzüntü ve az kelam ile geçirdi ve bu hal artık onun karakteri haline geldi.⁷

Merdem Bek, küçük yaşlardan itibaren klasik Arap şiirine ilgi duymuş ve beğendiği şiirleri ezberlemeye başlamıştır. Kaç yaşında şiir yazmaya başladığıyla ilgili kesin malumat olmamakla birlikte divanında babasının vefatı üzerine yazdığı mersiye'nin tarihi hicrî 1331/1913⁸ olarak verilmiştir.⁹ Divandaki yirmili yaşlarda yazdığı şiirler onun,

⁴ **Mu'cemu's-şu'arâ' münzû bedî' 'aşri'n-nahḍa**, C. 1, 3. b., Daru Şadr, Beyrut, 2004, s. 397-398.

⁵ Muhammed Abdüllatif Sâlih el-Ferfûr, “Halil Merdem Bek” , **D.İ.A.**, XV, İstanbul, 1997, s. 320-321, **Ḥalîl Merdem Bek, el-A'râbiyyât**, 1.b., Mecma'u'l-Luġati'l-'Arabiyye, Dimaşk, (Oğlu Adnan'nın yazdığı mukaddime bölümü) 1966.

⁶ el-Ferfûr, a.g.m., s. 320-321.

⁷ Fâdiye Abdüllatif el-Meliḥ, **Ḥalîl Merdem Bek**, 1. b., Dâru'l-Fidâ', 1991, s. 38.

⁸ **Ḥalîl Merdem Bek, Dîvânu Ḥalîl Merdem Bek**, 2. b., Daru's-Şadr, Beyrut, 1975, s. 370.

nazım ve kafiyeedeki ustalığının en büyük göstergesidir. Ancak o, hala eskilerin adımları üzerinde yürüyen, kendinden öncekilerin örneklerinden yola çıkarak sanat üreten bir mukallittir.¹⁰

2. Gençlik Yılları

Merdem Bek, ailesinin saygın konumundan dolayı hayatını elit bir zümrenin arasında refah içerisinde geçirmiştir. Merdem Bek ailesinin evi dönemin Suriye'sinin meşhur simalarının uğrak yerlerindendir. Emîr Şekîb Arslân (1869-1946), Muhammed Kürd Ali (1876-1953), Abdulkadir Mağribî (1867-1956), Cemîl Şalibâ (1902-1976), Kâzım Dâğıstânî (1898-1985) bunlardan bazılarıdır.¹¹ Sadece Şam'da bulunan edebiyatçıların değil aynı zamanda Mısır ve Irak'tan gelen ediplerin ve fikir insanlarının toplanma mekânlarında biri de bu ailenin evidir.¹² Ahmed Şevkî (1868-1932), Cemîl Şıdkî Zehâvî (1863-1936), Hâlîl Muṭrân (1872-1949), İlyâ Ebû Mâdî (1890-1957), İbrâhîm Abdulkadir Mâdî (1890-1949), Mahmûd Teymûr (1894-1973) ve Zekî Mubârak (1892-1952) Şam'a geldiklerinde bu aileyi ziyaret ederek ilmî ve siyâsî görüş alış verişinde bulunmuşlardır.¹³

Bu tür toplantılar vasıtasıyla Merdem Bek, tarih, edebiyat ve siyaset gibi konuları yaşadığı asrın dününü ve bugününü kapsayacak şekilde dönemin seçkin aydınlarıyla tartışma imkânı bulmuştur. Bu ilmî havanın yarattığı kültürel ve edebî atmosfer onun zekâsını bileyerek ileride meydana getireceği çalışmalara zemin hazırlamıştır.¹⁴ Sahip olduğu sağlam karakter ve şiir melekesi Emîr Şekîb Arslan, Muhammed Kürd Ali gibi devrin büyük edip ve şairlerinin dikkatini çekmiştir. Zikri geçen bu zatların yanında oldukça genç ve tecrübesiz olmasına rağmen edebî ilişkiler kurmayı başarabilmiştir.¹⁵

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan Suriye'de yeni yönetimin ilk işlerinden biri de Arapça'yı resmi dil haline getirmek oldu. Bunun için, Türkçe olan bazı resmi kayıtları Arapçalaştıracak ve bundan böyle yazışmaları Arapça

⁹ Şair fitratlı olması ve çocuk denebilecek yaşta yaşadığı travmalar bir anlamda şiiri, duygularını ifade etme aracı olarak görmesine sebebiyet vermiş olabilir.

¹⁰ Sâmi Dehhân, *eş-Şi'ru'l-ḥadîṣ fi iklîmî's-Sûrî*, Câmî'atü'd-Düvelî'l-'Arabiyye Ma'hedü Dirâsâtî'l-'Arabiyye 'âliyye, 1970,

¹¹ Sâmi Dehhân, "Hâlîl Merdem Bek", *Mecelletü macma'i'l-'ilmi'l-'Arabiyye*, C. XXXIV, 1959, Şam, s.679.

¹² Ali Ebû Zeyd, "Merdem Bek Khalil", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, C. XVIII, 1. b., 2007, Dımaşk s. 357.

¹³ Merdem Bek, *el-A'râbiyyât*, a.g.e., s. Mukaddime bölümü.

¹⁴ *Edîb*, C. XXXVII (Yıl 19), S. 5, 1960, Beyrut, s. 2-5.

¹⁵ Merdem Bek, *Cemheratü'l-muğannîn*, Mukaddime bölümü s. dal.

yapacak görevli yetiştirilmek üzere, 1918’de “Dîvânü’r-Rasâil’l-‘Âmme” adlı bir müessese kuruldu. Türkçe de bilen Merdem Bek, bu kuruma mümeyyiz tayin edildi. Ayrıca yeni devlette görev alacak memurlara Arapça öğretilmesi konusunda çalışmalar yaptı. Bu amaçla hükümet tarafından açılan “Medresetü’l-Küttâb ve’l-Münşîin”de öğretmen olarak görevlendirildi (1919).¹⁶

1920’de Suriye Arap hükümeti kurulunca Arap dilini yaygınlaştırma ve zenginleştirme çabaları arttı. Dönemin Suriye başbakanı Ali Rıdâ Rikâbî¹⁷ Paşa (1868-1942), Merdem Bek’i, bakanlar kurulu genel sekreterliğine getirdi. Hükümetin bakanlar kurulu kararlarını ve resmi yazışmalarını Arap dili ve grameri açısından inceleyip düzeltmekle görevliydi.¹⁸

Fransızların Suriye’yi işgal etmesinin akabinde Merdem Bek, hükümetteki görevinden istifa etti ve kendisini tamamıyla şiir yazmaya ve ilmî çalışmalara verdi. Bir grup arkadaşıyla birlikte, 1920’de New York’ta kurulan “el-Râbiṭa el-Ḳalemiyye” cemiyetinden etkilenecek, 1921’de Şam’da “el-Râbiṭa el-Edebiyye” cemiyetini kurdu. Bu cemiyet kendisiyle aynı adı taşıyan bir de dergi yayımlamaya başladı ve ilk sayısı 1921’de neşredildi. Mart 1921’de yapılan cemiyetin ilk toplantısında Merdem Bek genç yaşına rağmen cemiyetin başkanı seçildi.¹⁹

Cemiyetin üyeleri her hafta bir araya geliyor, üyelere bir muayyen bir konuda küçük çaplı konferans veriyordu. Cemiyetin dergisi ise dönemin şartları içinde üslup ve konu bakımından en iyi dergilerden biriydi. Bu cemiyet seçkin bir edebî zümreyi teşkil ediyordu. Üyeleri arasında Şefîḳ Cebrî (1898-1980), Selîm Cündî (1880-1955), Faḥrî Barûdî (1887-1966), Haydar Merdem Bek (1893-1980), Abdullah Neccâr, Nesîb Şihâb (1897-1972), Ahmed Şâkir Kermî (1894-1927), Mârî ‘Acemî (1888-1965) gibi aydınlar bulunuyordu.

“el-Râbiṭa el-Edebiyye” cemiyetini kurduktan sonra Merdem Bek’in evi, cemiyetin dernek lokali haline geldi. Ülkenin geleceğiyle ilgili toplantılar ve konuşmalar birbirini takip ediyordu. Ancak bu müspet hava çok uzun sürmedi. 1922 senesinin

¹⁶ el-Ferfûr, “Halil Merdem Bek”, s. 320-321.

¹⁷ Ali Rıdâ Rikâbî Paşa Suriye’nin ilk başbakanı.

¹⁸ Ali Ebû Zeyd, **Merdem Bek Khalil**, el-Mevsû‘atü’l-‘Arabiyye, C. XVIII, 1. b., 2007, Dımaşk s. 357., Merdem Bek, **Cemheratü’l-muğannîn**, Mukaddime bölümü s. zel.

¹⁹ el-Meliḥ, a.g.e., s. 38.

ilkbaharında Mr. Crane hadisesi olarak isimlendirilen eylemler patlak verdi. Halk istiklal için sokağa döküldü. Fransız mandasının ortadan kalkması için gösteriler yaptı.²⁰

Eylemler, aydınlardan bir grup insanın tutuklanarak Fransız askeri mahkemesinde katı bir şekilde yargılanmasıyla neticelendi. Adil olmadığını düşündükleri bu yargılamadan çıkan sert hükümleri protesto etmek için cemiyetin üyeleri mahkemeye bir mektup gönderince Fransız hükümeti apar topar derginin ruhsatını iptal edip cemiyeti kapatma kararı aldı.

Cemiyetin dergisi ve faaliyetleri Suriye’de Fransızlar tarafından durduruluncaya kadar genç şair, çalışmalarını bu dergi vasıtasıyla icra etti. “el-Râbıta el-Edebiyye” kapatıldıktan sonra ise çeşitli dergi, gazetelerde çalışmalarını sürdürdü.²¹ Topluluğun faaliyetlerinin resmi otorite tarafından durdurulması Merdem Bek’in ilmî ve edebî çalışmalarını sekteye uğratmadı. Bu dönemde Hicrî 3. yüzyılda Şam’da yaşamış şairleri konu alan doktora mahiyetindeki araştırmasıyla 1925 senesinde “Mecma‘u’l-‘luğati’l-‘Arabî biDımaşk” üyeliğine seçildi. Üyeler arasında yaşça en küçüğüydü. Bu tarihten sonra ilmî çalışmalarını mezkûr akademi vasıtasıyla yürüttü. Ayrıca akademinin dergisinde makalelerini ve araştırmalarını yayınlama fırsatı buldu. Yazma eserlere ayrı bir önem veren Merdem Bek, cemiyetteki bazı arkadaşlarıyla birlikte Hârûn el-Üşnundâni’nin²² “Me‘âni’ş-şî‘r” adlı eserini yayına hazırladı ve bu eser 1922’de Şam’da basıldı. Bu dönemde Muhammed Kürd Ali’nin yönlendirmesiyle “Mecma‘u’l-‘luğati’l-‘Arabî” dergisinde yazma eserler hakkında makale ve araştırmalar yayımladı.²³

3. Londra Yolculuğu

Merdem Bek edebî ve fikrî uyanış hareketi için mücadele ettiği gibi ülkesinin Fransız sömürgesinden kurtulması için de çaba sarf etmiştir. Ülkesinin özgürlüğü için kaleme aldığı satırlar halk nazarında mâkes bulmuş ve böylece o, Suriye devriminin sembollerinden biri haline gelmiştir. 1925’te Arap devrim hareketi başladığında eylemler neticesinde Şam’da çıkan kargaşa, yangınlar ve ölümler üzerine meşhur “Yevmu’l-feze‘i’l-ekber” kasidesini yayımladı.²⁴

²⁰ R. Nourallah, “Mardam Bek, Khalil”, *Encyclopedia Of Arabic Literature*, V. 2, London, 1998, s. 509.

²¹ Merdem Bek, *Cemheratü’l-muğannîn*, Mukaddime bölümü s. ھا.

²² Hicrî 3. Asırda yaşadığı tahmin edilmektedir.

²³ Edhem Cundî, *A‘lâmu’l-edeb ve’l-fenn*, C. 2, Maṭba‘atü’l-İttihâd, Dımaşk, 1957, 139.

²⁴ el-Melih, a.g.e., s. 40.

Gazetelerin yayınladığı bu kaside, insanlar arasında kısa sürede yayıldı ve infiale sebep oldu. Bunun üzerine sömürge hükümeti Merdem Bek'i tevkif edip susturmak için hakkında yakalama emri çıkardı. Merdem Bek de yakalanmamak için şair arkadaşı Edib Mazhar'ın (1898-1928) yardımıyla Lübnan'ın Murûc kasabasına kaçtı. Ancak çok fazla sürmeden Fransız hükümeti saklandığı yeri öğrendi ve tutuklamak için harekete geçti. Kaldığı yerin tespit edildiğini öğrenir öğrenmez 1926'da, Dr. Ahmed Kadri'nin (1893-1958) eşi olan kardeşi Seyyide Fâize'nin yanına İskenderiye'ye gitti.²⁵

İskenderiye'de dört ay kaldı. Kaldığı bu zaman zarfında Mısır edebiyatının seçkin şahsiyetleriyle tanışma ve görüşme fırsatı buldu. Mısır edebiyatının gelişim sürecini ve aktörlerini araştırdı. Mısır'ın ilmî ve kültürel ortamından etkilendi ve muhtemelen daha önce planladığı Batı'da eğitim alma düşüncesini tatbik etmek için ve adlî tahkikattan da kurtulmak amacıyla Mısır'dan Londra'ya gitti.²⁶ Londra Üniversitesine kaydoldu. Londra Üniversitesi'nde üç yıl İngiliz edebiyatı öğrenimi gördü ve ihtisas yaptı. Ağırlıklı olarak edebiyat çalıştı, İngiliz edebiyatından ve şairlerinden etkilendi. Bu üniversiteden doktora derecesinde diploma alarak mezun oldu. 1929'da sömürge hükümeti Suriye vatandaşları hakkında af çıkarınca Şam'a döndü. Şam'a dönmesinin verdiği sevinçle kaleme aldığı "Selâmun 'alâ Dımaşk" başlığını taşıyan kasidesini bu süreçte yayınladı.²⁷

Londra'dan döndükten sonra 1929'da "el-Külliyetü'l-İlmiyyetü'l-Vaṭaniyye"de dokuz sene devam edecek olan Arap edebiyatı hocalığına başladı. Arap edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinin biyografilerini ele aldığı "Eimmetü'l-edebî'l-'Arabî" serisini bu süreçte kitaplaştırdı. Bu kitap serisi toplamda beş eserden oluşmaktadır: el-Câhız, el-Ferazdağ, İbn el-'Amîd, es-Sâhib, İbn el-Muḳaffa. Artık Merdem Bek herkes tarafından tanınan saygın bir edebiyatçıdır. 1933'de arkadaşları Kâmil 'Ayyâd (1901-1986), Kâzım el-Dâğıştânî ve Cemîl Şalîbâ ile birlikte "Mecelletü's-sekâfe" dergisini çıkarmaya başlamıştır.

²⁵ 'Abdülmun'im Ḥafâcî, Şa'iru's-Şâm Ḥalîl Merdem Bek, Dâru'l-Cil, 1. b., Beyrut, 1992, s. 24.

²⁶ Dehhân, a.g.m, s. 679.; **Mevsûa'tu beyti'l-hikme li-a'lâmi'l-'Arab fi'l-ḳarneyni't-tasi'a 'aşera ve'l-işrin**, Haz. Hâmid Cemîl ve diğerleri, Beytû'l-Hikme, Bağdat, 2000.

²⁷ Merdem Bek "Mecma'u'l-luğati'l-'Arabî" arşivinde saklanması için bizzat kaleme aldığı kısa hayat hikâyesinde Londra'ya gidiş sürecini şu şekilde anlatır: "Kısa bir müddet Şam'da İngilizce çalıştıktan sonra 1926 senesinde İngilizce konuşanlar arasında geliştirmek için Londra'ya gittim. Londra'da üç sene kaldım. Bu süre zarfında Londra Üniversitesinde İngiliz dili ve edebiyatı dersleriyle beraber, okul haricinde özel dersler aldım." Londra'ya gitme planı, beklenmeyen olumsuzluklar neticesinde nahoş bir şekilde geliştiği ve bu özgeçmişte kendisinden çok kısa bahsettiği için, bu kaçış sürecinden bahsetmemiş olduğu varsayılmaktadır.

Modern ilmî çalışma usullerini iyi bilen Merdem Bek İngilizce, Almanca ve Farsçadan şiir tercümeleri yapmıştır.²⁸ Yayımladığı klasik divanlar ve yazdığı monografilerle Arap edebiyatı tarihine büyük hizmetleri olmuş, eski ve yeni arasında köprü vazifesi görmüştür. Ayrıca millî konularda halkı galeyana getirmek, zulüm ve haksızlıkla mücadele etmek için şiirler ve yazılar yazmıştır.

Takvimler 1942'yi gösterdiğinde Merdem Bek ebeveyninin ölümünden sonra kendisini en çok üzen ikinci büyük sarsıntıyla yüz yüze geldi. O sene felsefe bölümünde okuyan oğlu Heysem²⁹, geçirdiği ağır romatizmal hastalık sebebiyle vefat etti. Bu hadise onun ruhunu bir kere daha kendi iç dünyasına hapsetmesine sebep oldu.

İlmî ve edebî faaliyetleri şarkiyatçılar tarafından da övgüyle karşılanan Merdem Bek, çok sayıda yerli ve yabancı kuruluş tarafından üyelik davetleri aldı. Bununla birlikte devletin üst düzey kademelerinde ve çeşitli bakanlıklarda görev yaptı.³⁰ 1941 yılında “Mecma‘u’l-luğati’l-‘Arabî biDımaşk”ın genel sekreteri ve 1942’de Suriye Millî Eğitim Bakanı oldu. 1948’de “Mecma‘u’l-luğati’l-‘Arabiyye biKâhire”nin muhabir üyesi, 1949’da Millî Eğitim ve Sağlık Bakanı ve “Mecma‘u’l-‘ilmi’l-‘lrâkî”nin muhabir üyesi oldu. 1951’de Irak nezdinde Suriye Büyükelçisi olarak tayin edildi. 1952’de Millî Eğitim ve Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı. 1953’te “Mecma‘u’l-luğati’l-‘Arabî biDımaşk”ın başkanı Muhammed Kürd Ali’nin ölümü üzerine bu akademinin başkanlığına seçildi ve vefat edinceye kadar bu görevde kaldı. 1958’de de “Sovyet Bilimler Akademisi” muhabir üyeliğine kabul edildi.³¹

4. Vefatı

Merdem Bek, “Mecma‘u’l-luğati’l-‘Arabî”nin başkanlık görevini sürdürmekte iken hastalandı. Tedavi için İngiltere’ye gittiye de iyeleşmeden döndü ve kısa bir süre sonra 21 Temmuz 1959 sabahı, aylarca devam eden hastalığından sonra vefat etti. Naşı büyük emek harcadığı “Mecma‘u’l-luğati’l-‘Arabî”ye götürülerek veda töreni düzenlendi.

²⁸ el-Melîh, a.g.e., s. 123.

²⁹ Heysem 1922’de doğdu. Hayal dünyası geniş zeki bir çocuktü. Arkadaşı Tâceddin Halid’in yanında bulunan şiir yazmalarının bazı bölümleri “Ümmehâtü ş-Şuhuf Dımaşkıyye” gazetesinde yayınlandı. Küçük yaşta yakalandığı ağır romatizmal hastalığın kalbine vurması sebebiyle, Beyrut Amerikan Hastanesi’nde 1942’de vefat etti. Naşı Şam’a nakledildi (Ali Ebû Zeyd, “Merdem Bek Khalil” , **el-Mevsû ‘atü’l-‘Arabiyye**, C. XVIII, 1.b, 2007, Dımaşk s. 357.)

³⁰ Ali Ebû Zeyd, a.g.e. s. 357.

³¹ Sâmi el-Keyyâlî, **el-Edebu’l-‘Arabiyyü’l-mu‘âşır fî Sûriyye**, 1.b. , Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire, ty., s. 146-147.

Cenazesi “Bābu’ş-Şağîr”daki Merdem Bek ailesi için inşa edilen kabristana defnedildi.³²

10 Mart 1960’da Suriye Kültür Bakanlığı, Dımaşk Üniversitesi’nin konferans salonunda şair Halil Merdem Bek için anma töreni düzenledi. Törende onun şahsi ve ilmî kişiliği hakkında konuşmalar yapıldı ve onun için yazılan mersiyeler okundu.³³

Merdem Bek’in beş çocuğu bulunmaktadır.³⁴ Bunlar; ‘Adnān³⁵ (1914-1988), Heysem (1922-1942), Lumeys (?-1976), Fāṭıma (1919-1996), Māyā (1927-2004).

5. Şahsiyeti

Halil Merdem Bek akla geldiğinde, ne edebiyat ne de siyaset dünyasında şahsı, karakteri ve ahlakıyla ilgili tek bir kötü söz duymak mümkün değildir. Hayatı boyunca toplumun her tabakası tarafından takdir edilen, numune-i imtisal gösterilen biri olarak yaşamıştır. Sadakat, vefa, hayâ, tevazu, cömertlik, mertlik ve feraset onun en bariz vasıflarıdır. Sosyal ilişkilerde çok sevecen, sözüne sadık, sır tutmasını bilen, konuştuğu zaman insanları tesiri altında bırakan, insanların hallerinden anlayan, hayatı boyunca insanların iyiliği için çabalamış bir şahsiyettir. Kendisinin sohbetinde bulunan herkes onun, faziletine, fikrinin derinliğine ve iradesinin kuvvetine vurgu yapmıştır. Hisleri ve hitabeti kuvvetli, hayal dünyası geniş, kültürlü ve tatlı dilli bir şairdir. Her şeyi en ince ayrıntısına kadar öğrenmeyi sever, kimsenin dikkat etmediği detayları bilirdi.

Konuştuğu zaman kendinden, sorunlarından ve hüznlerinden hiç bahsetmezdi. Çünkü insanları üzmemeye kırmamaya son derece dikkat ederdi. Dolayısıyla eserleri tetkik edildiğinde hicivden eser olmadığı görülecektir. Ancak vatanını işgal eden ve halkını sömürmeye çalışan işgalci güçleri, hamasî şiirlerinde en ağır şekilde yermiştir. Bundan dolayı insanlar onu sever ve cesaretinden dolayı saygıda kusur etmezlerdi.

Merdem Bek, Osmanlı İmparatorluğu döneminde doğdu ve devletin en çalkantılı dönemlerinde yaşadı. Osmanlı Devleti’nin yıkılmasıyla vatanını Fransızlar işgal etti. İşgalin en acımasız taraflarını en kesif şekilde yaşadı; kurduğu cemiyet ve dergisi kapatıldı, yazdığı şiir yüzünden tahkikat geçirdi ve ülkesini terk etmek zorunda kaldı.

³² İbrāhîm Keylāni, *Şahsiyyât, İttihadü’l-Küttābi’l-‘Arabî*, Dımaşk, 1973, s. 150.

³³ Dehhān, *eş-Şu‘arāu’l-a‘lām fi Suriyye*, a.g.e., s. 95.

³⁴ Araştırmamız müddetince eşiyle ilgili –ismi de dâhil- kaynaklarda herhangi bir malumata rastlayamadık.

³⁵ Oğlu Adnan Dımaşk Hukuk fakültesini bitirdi ve yargıya intisap etti. Babasının ilmî ve edebî mirasını devraldı, bu birikimin tahkik ve neşrine bizzat iştirak etti. Ayrıca kendisi tiyatral şiirde oldukça velut bir şairdir. (*el-Mevsû‘a’tü’l-‘Arabiyye*, C. XVIII, 1.b., 2007, Dımaşk s. 357)

“Mecma‘u’l-luġati’l-‘Arabî” başkanlığı döneminde Merdem Bek, daha önceki başkanların âdeti üzere, akademinin arşivinde saklanması için bir otobiyografi kaleme almıştır. Bu otobiyografi Cemîl Şalibâ tarafından yayınlanmıştır. Ancak mezkûr otobiyografinin hacmi çok küçüktür. Bununla birlikte neredeyse Suriye toplumun her kesimi tarafından tanınan Merdem Bek’in siretiyle ilgili bilgilerin ekseriyeti, ikincil ve üçüncül kaynaklardan alınmıştır ve fakat bu kaynaklar onunla ilgili detaylı malumat vermemektedir. Bu hususun Merdem Bek’in karakteri ve hayat anlayışıyla alakalı olduğunu düşünmekteyiz. Zira daha önce de değinildiği üzere o, şahsıyla ilgili konuları kimseyle konuşmaz bundan hicap duyardı. Özellikle sıkıntılarını kendi iç dünyasında yaşar ve kimseyle paylaşmazdı.

B) ESERLERİ

1. Kitapları

a. Cemheratü’l-muġannîn

Merdem Bek’in kaleme aldığı ilk kitaptır. Bu eseri on sekiz yaşında yazmıştır. Ahmed el-Cündî ve oğlu ‘Adnân tarafından neşre hazırlanan eserin yayımlanması müellifin vefatından sonra 1964’de gerçekleşmiştir.

Kitapta, Emevî Devleti döneminin tamamı ve Abbasî Devleti halifelerinden Râğî (907-940) zamanına kadarki süreçte yaşamış Müslüman Arap şarkıcılar ve hayat hikâyeleri muhtasar olarak anlatılmıştır. Eserin giriş bölümünde müellif, müziğin tarihi, müzik aletleri, müziğin etkileri, müzikle ilk iştigal eden kimseler, sanatsal anlamda müzik icra eden halife ve çocukları vb. konulara değinmiştir. Ayet ve hadislerden müziğin cevazına delil getirdikten sonra İbn Naķib/İbn H̱amza’nın (1638-1670) tercüme-i halini nakletmiştir.

Eser, esas itibariyle İbn Naķib’in şarkı ve şarkıcıları anlattığı kasidesinin şerhinden müteşekkildir. Merdem Bek, bu kasideyi şerh etmiştir. Kaside de adı geçen her bir şarkıcı hakkında kaynaklardan bulduğu bilgileri eklemek suretiyle dönemin müzik sanatına ışık tutmaya çalışmıştır. Merdem Bek’in, Mısırlı meşhur kadın şarkıcı Ümmü Kûlsûm hakkında yazdığı makale de kitabı yayına hazırlayanlar tarafından eserin konusuyla irtibatlı olduğu düşünülerek eserin son kısmına eklenmiştir.

Kitap, konusu itibariyle alanında nadir eserlerden sayılır. Çünkü yazarın döneminde, iki İslam Devleti saltanatındaki musiki tarihi ve eğlence meclisleri hakkında toplu bilgi veren muhtasar eserler çok fazla değildir. Müellif eserinde, kaynakların kısıtlı

olması, şarkıcılar hakkında biyografi ve tercüme kitaplarındaki malumatların uyuşmaması gibi sebeplerden dolayı birçok zorluklarla karşılaştığını belirtmiştir. Bundan dolayı çalışmayı bitirmesinin neredeyse iki seneyi bulduğunu ifade etmiştir. Merdem Bek'in böyle bir çalışmaya yönelmesinde İbn Naķīb ile nesep bakımından yakın olması etkili olmuştur. Zira onun soyu anne tarafından İbn Naķīb'e kadar uzanmaktadır. Arap ırkındaki asabiyet düşkünlüğü de göz önüne alındığında yazın hayatının başında ilk olarak İbn Naķīb'i tercih etmesi daha anlaşılır olmaktadır. Müellifin bu eserdeki görüşlerine, teferruatlı olarak tezimizin ikinci bölümünde ayrıca değinilecektir.

b. el-A'rābiyyāt

'Adnān Merdem Bek ve Ahmed el-Cündi tarafından şerh edilen eser 1965'de "Mecma'u'l-'ilmi'l-'Arabī" matbuatları arasından çıkmıştır.

Çalışmanın mihverini 39 adet bedevi Arap şairi oluşturmaktadır. Ebū Ziyād el-Kilābī, Ebū Mülhım eş-Şeybānī, Cihād el-Eşce'ī, Nābiğa eş-Şeybānī bunlardan bazılarıdır. Kitaba konu edilen şairler, Arap dili ve edebiyatı açısından önemleri tespit edilerek Arap edebiyatı tarihine katkıları incelenmiştir.

Eserde, edebî münazaralar, fasih Arap kabileleri ve dereceleri, Arap yarım adası dışındaki Araplar, şiir rivayet şartları ve istiṣhat zaafı, dil ve lehçe farklılıkları, şiir üslupları, sanatsal tasvir yönleri vb. konulara temas edilmiştir. Ayrıca İslam öncesi ve sonrası Arap toplumunun toplumsal ahlaki yapısı, ananeleri ve edebî algıları, tarihsel ve sosyolojik bakış açısıyla tetkik edilmiştir. Eser edebiyat tarihi açısından önemli çalışmalardandır.

c. Divānū Ḥalīl Merdem Bek

Şairin hayatı boyunca yazmış olduğu şiirlerin tamamını ihtiva eden kitaptır. Şiirler oğlu 'Adnān tarafından derlenip tahkik ve taliki yapılarak şairin vefat ettiği sene basılmıştır. Divandaki şiirler yedi bölüm halinde sunulmuştur.

el-Vaṣf

el-Vaṭaniyyāt

en-Nesīb

el-İctimā'ıyyāt

el-İhvāniyyāt

el-Merāṣī

el-İslāmiyyāt

d. Muḥāḍarātü'l-Ḥalil fi'l-inṣāi'l-'Arabî/ Emālî'l-Ḥalil ve'l-fulklür es-Sürî

Merdem Bek'in, "Medresetü'l-Küttâb ve'l-Münşîin"de ders verirken hazırladığı notlar, oğlu tarafından derlenerek kitap halinde 1985'de basılmıştır. Eser 110 sayfadan oluşmaktadır ve sonunda öğrencilerin yararlanabileceği kaynak kitaplar liste halinde verilmiştir

e. Tekārîru'l-Ḥalil ed-diblümāsiyye/Bağdād fi'l-ḥamsînāt

Halil'in, 1951-1953 seneleri arasında Suriye'nin Irak Büyük Elçiliği görevini Bağdat'ta icra ederken, Suriye Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazılı raporlardan oluşmaktadır. Dönemin siyasî ve içtimaî meselelerini analiz ederek bakanlığa gönderdiği bu raporlar, oğlu tarafından kitap haline getirilerek 1982'de basılmıştır.

f. A'yānü'l-ḳarnî's-sāliṣe'aşara fi'l-fikrî ve's-siyāseti ve'l-'ictimā'i

İlk baskısı 1971'de oğlu Adnan tarafından yazılan mukaddimeyle birlikte Müessetü'r-risāle tarafından yapılmıştır. Bu eser, Hicrî 13. asırda İslam dünyasının çeşitli beldelerinde yaşamış önemli şahsiyetlerin anlatıldığı tarihi biyografi kitabıdır. Müellif, eserde meşhur fikir insanları, devlet ricali ve ilim adamlarından oluşan 178 meşhur şahsiyetin kısa hayat hikâyesini yazmıştır. Bu kişilerin 70 kadarı şairlerden oluşmaktadır. İlâveten bazı şairlerin şiirlerine de atıfta bulunulmuştur.

Ayrıca dönemin sosyal hayatında yaşanan; hastalıklar, yol kesme hadiseleri, emniyet zafiyetleri, hac kervanlarının saldırıya uğraması, savaşlar, kabile çatışmaları ve dini oluşumların mezhep taassubu yüzünden çekişmeleri vb. konulara kitapta değilmiştir.

Eserin dili oldukça akıcı ve sadedir. İlmi üslup gözetilerek yazılmıştır. Hassas konular, duygu ve kişisel düşünceler ilave edilmeksizin herkesin anlayacağı şekilde izah

edilmiştir. Kitapta zikri geçen müellifler doğum ve vefat tarihleri esas alınarak tertip edilmiştir.

g. Şu‘arāu’ş-Şām fi’l-ḳarni’ş-şāliṣi’l-hicrî

1925’de “Mecma‘u’l-luḡati’l-‘Arabî” üyeliğine kabul edilmek için kaleme aldığı ve hayatta iken bastırdığı ilk kitaptır. Akademi’nin o dönemdeki üye kabul şartlarına göre; bu ilmî kuruluşun üyesi olmak için talepte bulunan aday, topluluğun ilgi alanına giren muayyen bir konuda akademik anlamda hazırlanmış tez mahiyetindeki çalışmayı hazırlayıp sunması gerekir.³⁶ Her yeni üyeden beklenen bu tür araştırmayı Merdem Bek, hicrî 3. yüzyılda yaşamış Şamlı şairler hakkında yapmayı tercih etmiştir. Çünkü ona göre üçüncü asır bütün Arap diyarında edebiyata ve dile ilginin arttığı dönemdir. Arap dili kültür çalışmaları artmış, şairler ve edipler çoğalmıştır.

Müellif eserde dönemin Arap şiiri hakkında bilgi verdikten sonra, beldeler arasındaki üslup ve kültür farklılıkları, şiirin ve şairlerin bedevilikten medeni hayata geçiş süreci ve bu aşamada etkili olan isimlere değinmiştir.

Kitapta dört şairin; Ebū Temmām (ö. 846), ‘İtābî, Dîk el-Cinn (777-849) ve Buḥturî’nin (821-897) hayatı ve edebî yönü incelenmiştir. Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere bu dört şair Şam’lıdır.

h. eş-Şu‘arāu’ş-Şāmiyyūn

Eser müellifin vefatından sonra kitaplaştırılmıştır. Özü itibariyle müstakil bir çalışma değildir. Müellifin, İbn ‘Uneyn (1154-1232), İbn Ḥayyūs (1004-1081) ve İbn Ḥayyaḍ (1058-1123) divanlarını tahkik ettikten sonra her bir divan için kaleme aldığı mukaddimeler ve Tırimmāḥ İbn Ḥakīm et-Ṭāi (ö. 742) ve Velīd İbn Yezīd (706-744) hakkında “Mecelletü mecma‘i’l-‘ilmi’l-‘Arabî” için yazdığı makaleler vefatından sonra oğlu ‘Adnān tarafından derlenerek müstakil kitap haline getirilmiştir. Eser Dāru’ş-şadr tarafından tarihsiz olarak Beyrut’da yayımlanmıştır.

³⁶ Şimdilerde ise bu uygulama değişmiştir. Yeni usule göre; topluluğa üye olan kişinin, geçmiş üyelerden birinin hayatı ve eserleri hakkında çalışma yapması yeterli görülmüştür.

i. Şu‘arāu’l-A‘rāb

Müellifin “el-A‘rābiyyāt” adlı eserinin devamı niteliğindedir. Kadın ve erkeklerden oluşan 10 adet bedevi şair incelenmiştir. Ayrıca kitabın sonuna hikmet, rişā, faḥr, medḥ, hicā gibi şiir türlerinden seçkiler Merdem Bek tarafından eklenmiştir. Müessetü’r-risāle tarafından 1978’de Beyrut’ta basılmıştır.

j. Dımaşk ve’l-Ḳuds fi’l-‘işrînāt

Bu eser, şairin 1910’larda Şam gazetelerinde yayınlanan tarihî, edebî, millî ve toplumsal konularda yazdığı makalelerin kitaplaştırılmış halidir. 1978’de Beyrut’ta basılmıştır.

k. Yevmiyyätü Ḥalil

Merdem Bek, oğlu Heysem’in (1922-1942) vefatından sonra kendi kabuğuna çekildiği dönemde günlük tutmaya başlamıştır. Bu günlükler oğlu ‘Adnān tarafından derlenerek kitap halinde basılmıştır. “Kulle Yevm” adı altında tutmaya başladığı ilk günlüğün tarihi 28 Aralık 1943, son günlüğün tarihi ise 27 Nisan 1944 olarak verilmiştir. Toplamda 123 adet günlük tutulmuştur.

Günlüklerde dönemin sosyal ve kültürel meselelerine dair çok farklı konulara değinilmiştir; günlük siyasî hadiseler, ekonomik grevler, Şam’ın köklü ailelerinin isimleri, gazete ve dergilerin isimleri, Avrupa ve Arap dünyasında yaşanan gelişmeler, el-Ezher camisinin 1944’de kapatılması gibi konular bunlardan bazılarıdır. Merdem Bek’in günlüğü bu itibarla edebî ve içtimaî cihetten önemi haizdir.

l. Silsiletü cimmeti’l-üdebā’

1930’da Merdem Bek Suriye’nin ilk özel lisesi konumundaki “el-Külliyetü’l-Vaḥaniyyetü’l-‘İlmiyye”de Arap edebiyatı derslerini vermekle görevlendirilince mezkûr okulda öğrencilere ders kitabı olarak okutmak için kaleme almaya başladığı ve bu okulda kaldığı dokuz sene zarfında tamamladığı seri halindeki eseridir.

Cāhız, Maṭba‘atü’l-İ‘tidāl, Dımaşk, 1930.

İbn Muḳaffa, Maṭba‘atü’l-İ‘tidāl, Dımaşk, 1930.

İbn el-‘Amîd, Matba‘atü’l-İ‘tidâl, Dımaşk, 1931.

Şâhib İbn ‘Abbâd, Matba‘atü’t-Teraqqî, Dımaşk, 1932.

Ferazdağ, Matba‘atü’t-Teraqqî, 1939.

Hasan İbn Hânî, Şirketü Müttehîde, Dımaşk, 1986.

Halil Merdem Bek bu seriyi hayatının en verimli çağında yazmıştır. Cahiliye dönemi şairlerinden; İmru’l-Kays (ö. 540), ‘Amr b. Rabî‘a (643-711), İslami dönem şairlerinden; Ebü ‘Alâ Ma‘arrî (973-1057), Abbasî dönemi şairlerinden; Dağrânî (1063-1120) gibi daha birçok büyük şair ve edip hakkında çalışmalar yapmıştır. Ancak bunlardan yukarıda sıraladığımız ilk beş kitap onun hayatında, altıncısı da vefatından sonra basılmıştır.

m. Rasâilü’l-Ḥalîl

Merdem Bek’in farklı zamanlarda yazmış olduğu çeşitli mektuplar ve onlara verilen cevapları içeren eserdir. Müsvedde halindeki bu mektuplar oğlu tarafından tahkik ve şerh edilerek 1979’da iki kapak arasında basılmıştır.

İçeriğinden de anlaşılacağı üzere eser müstakil bir kitap değildir. Fakat dönemin edebî mektup türüne tanıklık etmesi bakımından son derece önem arz eden tarihî vesikalardır. O çoğunlukla çağdaşı olan edebiyatçı ve ilim adamları ile mektuplaşmıştır. Yazıştığı şahıslar arasında Mey Ziyâde (1886-1941), Emîr Şekîb Arslân (1869-1927) gibi Arap aydınlar olduğu gibi David Samuel Margoliouth (1858-1940), İngiliz müsteşrik Alfred Guillaume (1888-1965) gibi şarkiyatçılar da bulunmaktadır. Ayrıca o, Sovyet Bilim Akademisi’ne, el-Ezher Üniversitesi Şeyhine, çeşitli şairlere, oğulları ‘Adnân ve Heyseme, kız kardeşleri ve bazı akrabalarına da mektuplar göndermiştir.

2. Tahkikini Yaptığı Eserler

Divānu İbn ‘Uneyn, 1946, 266 sayfa.

Divānu Ali b. Cehm, 1949, 214 sayfa.

Divānu İbn Ḥayyūs (İki cüz halinde), 1951, 694 sayfa.

Divānu İbn Hıyyāt, 1957, 346 sayfa.

II. BÖLÜM
HALİL MERDEM BEK'İN XX. YÜZYIL ARAP EDEBİYATINDAKİ
YERİ

A) HALİL'İN POETİKASI

1. EMEVİ DÖNEMİ ZAVİYESİNDEN HALİL'İN ARAP ŞİİRİNE BAKIŞI

Tarih sayfalarında kendisine yer bulan her bir olgu, yaşanan dönemin siyasal ve kültürel değişimlerinden etkilenerek bazen içerik bazen şekil bazen de ontolojik açıdan dönüşümler geçirir. Kültürün önemli bileşenlerinden sayabileceğimiz dil ve edebiyat bu dönüşümün meydana getirdiği sirkülasyondan doğal olarak müspet veya menfi cihette etkilenmektedir.

Arap şiiri de doğduğu coğrafyadaki değişen paradigmalardan neticesinde dönüşümler geçirmiştir. Merdem Bek bu dönüşüm sürecini genel tasnife uyararak Cahiliye, Muhadram, İslami ve Çağdaş dönem şiiri bölümlerine ayırmaktadır. Burada Merdem Bek'in Arap şiirinin tarihsel gerçekliğine ve şiirin Araplar için ne ifade ettiğine dair görüşlerini Emevî asrı penceresinden ele alarak onun şiirlerinin zihinsel arka planına ışık tutmaya çalışacağız.

Her bir dönemde irat edilen şiirin kendisine ait belirgin ve özgün karakteri olduğunu düşünen Merdem Bek'e göre, Emevîler dönemi şiiri Cahiliye dönemi şiirinden daha ileri bir konumdadır. Çünkü bu dönemde gerçekleşen fetihler, ele geçirilen ganimetler, hâkimiyet alanının genişlemesi ve bu bölgelerdeki farklı yaşam tarzlarının keşfi gibi olanaklardan devşirilen fırsatlar onlara, daha önce bilmedikleri yeni tecrübelerin kapısını araladı. Bu yaşam tecrübesi vasıtasıyla edinilen yeni bakış açıları dönemin şairlerine, Cahiliye dönemi nazmında olmayan imtiyazlar kazandırdı.¹

Emevîler döneminde insanları şiire sevk eden etkenlerin çokluğundan dolayı Halil, VII. yüzyılın ortalarından itibaren şiir yazma çabalarında artış olduğunu düşünmektedir. Özellikle VII. yüzyılda cereyan eden Cemel ve Sıffin vakaları, Hz. Osman'ın şehadeti, Haricî devrim hareketleri, yeni fetihler vb. olaylar zinciri Arapların içinde yanan ateşi harlayarak ruhî bir servet olan şiirin gelişmesinde itici güç olmuştur. Hatta burada Merdem Bek, Abbasî dönemi nesir sanatıyla öne çıkmış kabul edilirse, Emevî dönemi de şiir sanatıyla öne çıkmıştır kıyasını ileri sürer.²

Merdem Bek, Emevî şiirinde dinin ve siyasetin izlerinin açıkça görüldüğünü ifade ettikten sonra daha genel bir tespit yaparak İslam dininin şiire en büyük etkisinin, şarabın

¹ Halil Merdem Bek, “eş-Şi'ru fi'l-'aşri'l-Umevî”, “Mecelletü'l-mecma'i'l-'ilmi'l-'Arabî” C. XXX, Cüz 1, Dimaşk, 1955, s. 3-4.

² Merdem Bek, “eş-Şi'ru fi'l-'aşri'l-Umevî”, s. 3-4.

ve tavsifinin yasaklanması olduğunu vurgular. Bu yasaktan dolayı ‘Amr b. Rabi’a (643-711) ve Cemil Buşeyne (ö. 701) gibi meşhur şairler şarap metaforunu kullanmamışlardır. Ayrıca el-Ahtal (640-710) ve Velid b. Yezid (707-744) olmasaydı Emevî şiirinde şarabın adının olmayacağını belirtir.³

Ona göre Emevî asrı şiiri, Arap tabiatını, hayalini ve beyanını temsil etmektedir. İslamiyet ile genişlemeye başlayan ufuklar, safi Araplığın görünümü olan Emevî devletinin bünyesinde gelişme göstermiştir. Emevî hanedanı şiire büyük önem vererek şairleri, hem şiir meraklarından hem de kendi otoritelerini sağlamlaştırmak için atiyeler ile de desteklemişler ve hilafetlerini öven şairlerini yanlarında tutmuşlardır. Hanedan içinde neredeyse şiir söylemeyen halife yoktur. Halifeler arasında Mu‘aviye (602-680), oğlu Yezid ve Mervan b. Hakem (623-685) şiirle en fazla iştigal edenlerdir. Mesela Velid b. Yezid şiirle meşhur olmuş ve “Hamriyyât” konusunda şairlerin imamı kabul edilmiştir. Hülâsa Emevî sarayları kendi ailelerinden ve diğer Arap kabileleri arasından birçok şairin yetişmesine öncülük etmiştir.⁴

Halil bu dönemin şairlerinin maddi âlemden kopuk bir şekilde davrandıkları ve kendi hallerini gayb âleminin unsurlarıyla izah etmeye çalıştıkları değerlendirmesini yapar. Bu görünmeyen âlem, şiir âlemidir ve orada şairler cinlerle muaşeret ederler.⁵ Her şairin bir şeytanı olduğuna inanıldığı gibi her şair şeytanının diğerinin şeytanından daha güçlü olduğunu iddia eder.⁶ Bu konuda çeşitli meseller söylenmiştir.⁷

Bu dönemin şiirinde yaşanan yeni gelişmelere rağmen Halil’e göre Emevî şiiri, hala Cahiliye üslûbunu muhafaza etmektedir. Vezin ve kafiye Cahiliye metodu takip edildiği gibi kasidelerin başındaki ”medh”, ”fahır” ve ”hicâ” içerikli ”nesib” geleneği devam ettirilmiştir. Bu asrın şiirinin en büyük özelliği kelamdaki külfetten ve Arapların kerih gördüğü sanatsal zorluklardan kaçınılarak ulaşılmak istenen manaya daha kolay ve tabii yoldan ulaşılmaya çalışılmasıdır. Sanatsal hükümler tabii miktarı aşmadan kullanılmış

³ Merdem Bek, “eş-Şi’ru fi’l-‘aşri’l-Umevî”, s. 15.

⁴ Merdem Bek, “eş-Şi’ru fi’l-‘aşri’l-Umevî”, s. 5.

⁵ Bkz. Ali Yılmaz, “Arap Edebiyatında Şeytanlı Şairler”, Cumhuriyet Üniversitesi İ.F.D., C. 6, Sayı 2, Sivas, 2002, s. 261-268., Halime Halid Râşid Şâlih, el-Cinnü fi şî’ri’l-Câhili, Câmî’atü’n-Necâhî’l-Vaţânî, Filistin, 2005.

⁶ Merdem Bek, “eş-Şi’ru fi’l-‘aşri’l-Umevî”, s. 8.

⁷ Bkz. el-Câhiz, Kitâbu’l-ḥayevân, Tah. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn, C. 1, 2. b., 1965. s. 228-229.

sadelik ve vuzuh ön plana çıkmıştır.⁸ Bir diğer özellik ise şiirin duygu ve düşünceye teslim olması ve dolayısıyla hayali temaların daha az tercih edilmesidir. Bilindiği üzere hislerin tercüme edilmesi Arap şiirinin en bariz unsurlarındandır. Zaten şiir kelimesinin iştikakı da buna işaret etmektedir.⁹

Merdem Bek Arapların fitrat itibariyle çabuk etkilenen, mizaçları sert ve hisleri kuvvetli yapıya sahip oldukları kanaatindedir. Ayrıca o şöyle bir varsayımında bulunur; mesela Fars şiiri hayalin ve yaratıcılığın genişliği ile üstünlük kazanmış ise Arap şiiri de hislerin doğruluğu, derinliği ve keskinliği ile üstünlük kazanmıştır. Yalnız Merdem Bek, meselenin şiirde hayal veya şuur üstünlüğü olmadığını bilakis şairin bu ikisinden hangisini daha iyi yaptığı olduğunun altını özellikle çizmektedir. Yani ona göre Araplar, şiirde duyguyu kullanmada Farslılar da hayali kullanmada daha maharetlidir.¹⁰

O genel anlamda Arap şiirinin temel özelliğinin îcaz olduğu ve Emevî dönemi şairlerinin îcaza biçtikleri büyük değer sebebiyle bir kaside içerisinde birbirinden farklı birçok konuya temas edildiği dolayısıyla da kasidede vezin ve kafiye'nin öncelenerek konu birliğinin ihmal edildiği tespitini yapmaktadır. Çünkü onlara göre mana ve konu birliği kasidede değil beyitlerde olmalıdır. Bu yüzden farklı fikirlerin bir kaside içinde işlenmesinde beis görmezler.¹¹

Merdem Bek'e göre Arap şiirinin bir ruhu vardır. Ve bu ruh onun en önemli özelliklerindendir. Bundan dolayı şairin yaşadığı bölgenin değişmesi, şiirindeki beyânî üslubun, bölgesel farklılıklar paralelinde değişmesini gerektirmez. Yarımada'nın kalbine ne kadar uzak olunursa olunsun yerel şiir tabiatı, genel Arap şiir karakterini bastıramayacağı gibi tamamen de silemez. Bununla birlikte farklı bölgelerdeki şairin mizacı nispetince şiirin vuzuhunda artış veya bazı ilave müphemlikler görülebilir. Merdem Bek Arap şiirinin böyle bir ruha sahip olmasının illeti olarak da mazilerine sıkı sıkıya bağlı olmalarını ve

⁸ Merdem Bek, “Eş-Şi'ru fi'l-'aşri'l-Umevî”, s. 9.

⁹ Araplar arasında şairin, şair olarak isimlendirilmesinin sebebinin şairin diğer insanların hissedemeyecekleri şeyleri hissetmesinden kaynaklandığı inanışı vardır. Bkz. İbn Raşîk, *el-'Umde*, Dâru'l-Cil, 1981, s. 116.

¹⁰ Halil çeşitli örnekler vererek bu örneklerin hiç birinde hayali yaratıcılığın olmadığını ama hararetli duyguların yoğun şekilde işlendiğini vurgular. Bkz. Merdem Bek, “Eş-Şi'ru fi'l-'aşri'l-Umevî”, s. 11.

¹¹ Merdem Bek, “Eş-Şi'ru fi'l-'aşri'l-Umevî”, s. 12.

asırlar geçse de tarihlerine bitmek tükenmek bilmeyen şiddetli özlem beslemelerini gösterir.¹²

Cahiliye döneminden modern asra kadar şiirin, Arap toplumunu etkileyen en önemli unsur olarak var olageldiğine inanan Merdem Bek'e göre nesir, hiçbir zaman şiirin etkileme gücüne ulaşamamıştır. Bundan dolayı Araplar arasındaki en büyük edipler, hatipler veya yazarlar arasından değil şairler arasından çıkmıştır. Arkadaşı Muḥim Fericî, gönderdiği bir mektupta Araplar arasında eserlerine ve kalıcılığına itibarla en büyük edibin kim olduğu hakkında görüşünü sorduğunda Merdem Bek cevaben yazdığı mektupta bu konudaki fikirlerini izah etmiştir. Şöyle ki, Merdem Bek'e göre bazen bir ulusun bütün tarih evresi içerisinde üstünlüğün bir kişinin şahsına sıkışıp kaldığı efsanevi idoller olabilir. Ancak o, her hangi bir konuda büyüklüğün bir şahısla sınırlandırılması gerektiğini düşünmez. Çünkü Allah'ın fazlı bir ferde mahsus olmayacak kadar geniştir, dolayısıyla da deha, zaman veya şahıs ile ipotek altına alınamaz. O burada arkadaşının sorusuna cevap mahiyetinde on küsur şair zikreder: Nâbiğa ez-Zübyânî (535-604), Huṭay'e, Cerîr (653-728), Beşşâr b. Burd (714-784), Ebû Nüvâs (750-810), Ebû Temmâm (905-965), Buḥturî (820-897), İbn Rûmî (836-896), Ebû't-Ṭayyib el-Mütenebbî (915-955), Ebû Firâs Ḥamdânî (932-968), eş-Şerîf er-Râdî (969-1015) ve Ahmed Şevkî¹³ (1868-1932). Zikredilen şairlerinin her birinin kendi derecesine göre meziyetleri olduğunu ve hepsinin birer edebî dâhî olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Onlardaki sihir, şiir söylediklerinde insana “işte bu şairlerin en büyüğüdür” dedirtir der. Yine de etkisine nazar-ı itibar ederek bu şairler arasından el-Mütenebbî'yi diğerlerine önceler. Çünkü onun şiirlerinin daha akıcı, kafiyelerinin daha serbest, etkisinin daha derin ve hikmetlerinin daha edebî olduğunu düşünür. Fakat burada Merdem Bek'in edebiyat dünyasındaki genel kanıdan bahsettiğini mektubun sonundaki “Bununla birlikte ben ondan başkasını daha çok seviyorum.” ifadesinden anlıyoruz.¹⁴

¹² Ḥalîl Merdem Bek, **Mecelletü mecma'i'l-'ilmi'l-'Arabî**, S. VII, Cüz 5, Dimaşk, Temmuz 1925, s. 293-294.

¹³ Ahmed Şevkî, Merdem Bek'in hayranlık duyduğu şairlerin başında gelir. Bkz. Ḥalîl Merdem Bek, **Muḥâdarâtü'l-Ḥalîl fi'l-inşâi'l-'Arabî**, eş-Şirketü'l-Muttehîde li't-Tevzî', 1. b., Dimaşk, 1985, s. 96-103.

¹⁴ Ḥalîl Merdem Bek, **Rasâilü Ḥalîl**, Müessesetü'r-Risâle, 1. b., Beyrut, 1979, s. 93-94.

2. ARAPÇANIN GELECEĞİ

Dünya tarihine ve edebiyatına asgari ölçüde muttali olanlar dillerin ilerlemelerine cihetinden toplumsal ve siyasî gelişmelere tabi olduğunu az çok bilirler. Merdem Bek bu perspektiften Cahiliye dönemi Arapça'sına bakarak kelime ve kavram hazinesi açısından bütün zenginliğine rağmen yerel otoritenin ihtiyaçlarını gidermede kısır olduğunu söyler. Çünkü tevarüs edegelen bedevi yaşamı ve medeniyetten uzak olmaları deve, at, kılıç, ok, yay, çöl vb. zarurî ihtiyaçlarına müteradif isimler üretmelerine imkân sağlarken idarî ve kültürel işleri için kelime ve kavram üretmekte zorlanmalarına sebep oluyordu. Merdem Bek bu sorunun İslam'ın gelişiyile kısmen çözüme doğru ivme kazandığını belirtir. Zira İslam dininin gelmesiyle birlikte Araplar tarafından daha önce bilinmeyen hükümlere ait bazı yeni lafızlar konuldu. Bu yeni ıstılahlar İslam dininin yayılmasına eş değer ölçüde çoğaldı. Müstakil devlet olmanın getirdiği sorumluluklar, düzenli ordunun hiyerarşik yapılanması ve fethedilen beldelerdeki mahallî idareyle aralarındaki münasebeti düzenleyen teamüller daha fazla kavram ihdas etmelerine neden oldu. Ona göre işte bu süreçle birlikte Arap dili medeniyete yönelik ilk adımını atmış oldu.¹⁵

Hilafetin, Ümeyye Krallığı'na inkılâbıyla birlikte dilin ve ıstılahların gelişmesini Ümeyye hanedanının üstlendiğini ifade eder Merdem Bek. Ona göre bu dönemde devletle beraber dil de büyüdü ve kendi tarihi seyri içinde en iyi seviyesine ulaştı. İktidar Abbasîlere geçince daha da genişleyen topraklara kurulan şehirler, toplumsal refah ve medeniyet havzasına katkı sağladı. Dolayısıyla büyüyen devletin kelime ve kavram ihtiyacı da büyüdü. Merdem Bek'e göre bu evrede oluşturulan yeni isimlerle dil kemal derecesine ulaştı. Ancak Abbasî devletinin çöküşüyle dilin gelişimi de fetrete uğradı. Bu duraklama Mısır'da yönetimi Muhammed Ali ele geçirinceye kadar devam etti. Muhammed Ali'nin tutuşturduğu yeni ruh diğer Arap beldelerine de sirayet ederek Arap dili ıslah çalışmaları başladı. Merdem Bek, gelişimin durakladığı süreçte dilde bozulmaların meydana geldiğini ve ıslah çalışmaları esnasında tıp, hendese, siyaset, eğitim alanlarında yapılan tercümelerle muasır ıstılahların, nahda hareketinin öncüsü ilim

¹⁵ Merdem Bek, **Dimeşk ve'l-İ-Kuds**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1978, s. 92-93.

adamları ve edebiyatçıları tarafından türetilerek eksikliklerin giderilmeye çalışıldığını söyler.¹⁶

Ayrıca o, yaşadığı asırda Arap devletlerinde ihtiyaca binaen kavramlar vazedildiğini ve yabancı kelimeleri atıp “naht, iştikāk ve ta‘rib”¹⁷ usüllerini kullanarak Arap dilinin genişletilebildiğinden bahseder. Ancak bu kavram türetme usullerinin referans noktasının sorgulanmasını ister. Zira ona göre yeni kelime ve kavramlar türetilirken müracaat noktası klasik Arap dil, tarih, siyaset, kültür ve edebiyat metinleri olmalıdır. Metot olarak da geçmiş usta dilcilerin ve ediplerin yolu takip edilmelidir. Bir de bu çalışmaların gerçekleşmesi için devlet desteğini şart koşar. Böylelikle parlak bir Arap dili istikbalinden bahsedilebileceğini dile getirir.¹⁸

3. HALİL VE ŞİİR

XX. yüzyılın başında genelde Arap dünyasında özelde Şam bölgesinde fikrî hayat şiddetli tartışmalara sahne oluyordu. Hâkim görüş muhafazakârlıktan ödün vermeden yeni gelişen şartlara ayak uydurmak yönündeydi. Bu şartlar altında, gelişen dünyanın yörüngesinden çıkmamak için Arap toplumu, teorik ve pratik anlamda ilerlemek için kişisel dünya algıları nispetince yenilikleri benimsemeye çalışıyorlardı. Tedavüldeki dünya dinamikleri, kendi yörüngesini bulmak için didinen Arap toplumunda hala kor vaziyette bulunan asabiyet duygularını körükleyerek her alanda millî tutumlar sergilemelerine neden oldu. Bu merhalede yaşamış aydın ve edebiyatçılarda görülen bu temayüller bizatihi Merdem Bek’de de görülmektedir. Dolayısıyla yaşadığı dönemde Arap dünyasının yüzleşmek zorunda olduğu sorunlar onun şiirinin mecrasını büyük oranda tayin etmiştir. Bu da sanat anlayışının bir anlamda zorunlu olarak tahakküm altına girmesine sebep olarak şiirlerinin çıkış noktasını sınırlandırmıştır.

Şam’da nahda hareketlerinin yoğun olduğu bir asırda yaşaması sebebiyle Merdem Bek, dönemin edebiyatçıları ve siyasileriyle sıkı ilişkiler kurar. Muasırları Muhammed Bizm (1887-1955), Hayreddin ez-Zirikli (1893-1976), Şefik Cebri (1898-1980) ile beraber

¹⁶ Merdem Bek, **Dimeşk ve’l-Kuds**, s. 93-94.

¹⁷ Naht: Bir kelime ya da cümleyi alıp, onun harflerinden o kelime ya da cümlemin taşıdığı anlamı ifade eden tek bir kelime oluşturmak. Naht’ın iştikaktan farkı, kelimelerin ve ifadelerin daha kısa olmasıdır; stenografi. Ta‘rib ise yabancı kelimelerin Arapçalaştırılarak kelime türetilmesidir. Bkz. Muştafâ el-Mağribî, **Kitābu’l-istikāk ve’t-ta‘rib**, Matba‘atü’l-Hilāl, Mısır, 1908, s. 21.; Muhammed Süleymân Abdullah, **Mu‘cemu ‘ulūmu’l-luğati’l-‘Arabiyye**, Müessesetü’r-Risāle, 1995, s. 415-416.

¹⁸ Merdem Bek, **Dimeşk ve’l-Kuds**, s. 94-95.

nahda ateşinin tutuşturulması için şiirler söyler.¹⁹ Bu dört şairin Melik Faysal tarafından kurulan Suriye Arap Devleti'ne özel destek verdikleri zikredilir. Her birinin ferdi tekevvünleri gereği şiir zevk ve anlayışları farklı olsa da kamuoyunu etkilemeye yönelik şiirleri, şartlar gereği paralel seyretmiştir. Bundan dolayı bazen aynı konuda benzer vezin ve kafiye şiirler söylemişlerdir.²⁰

Merdem Bek, şiirin Arapçılık mesajını en iyi şekilde temsil ettiğine inanır. Bu anlayış şahsiyetinin oluşumunda etkili olan millî hassasiyetten kaynaklanır. Çünkü o, millî değerlere son derece bağlıydı. Bu bağlılık şiirleriyle ve sözleriyle olduğu gibi gerçek yaşantısıyla da mutabakat arz ediyordu. Dolayısıyla şiir ve gerçek hayat arasında kurduğu denge ilmî, siyasî ve sosyal mecrada çalışmalarının müspet karşılık bulmasında etkili oluyordu.

Şiir, Merdem Bek için entelektüel uğraştan öte akademik temelleri olan ciddi bir disiplindir. Sadece şiirler söylemek ile yetinmemiş klasik divan tahkik neşirleri gibi daha birçok edebî proje için yoğun mesai harcamıştır. Ayrıca o iyi bir şiir ezberleyicisidir; çocukluğundan itibaren kadim Arap şiirlerini ezberlemiştir. Merdem Bek bir başka açıdan şiiri, duygu ve düşüncelerini en iyi ifade edebildiği nazımsal yaşam alanı olarak görmüştür.

Ona göre şiir millî bir sanattır. Bu görüşünü el-Câhız'ın "Kitâbu'l-Ḥayevân"ından naklettiği şu cümlelerle destekler: "Şiir üstünlüğü Araplara ve Arap lisanıyla konuşanlara mahsustur. Şiir tercüme edilemez. Şiiri nakletmek de imkân dâhilinde değildir. Şiir başka bir dile aktarıldığında nazmı kopar ve vezni batıl olur. Güzelliği gider ve ondaki hayranlık uyandıran noktalar düşer ve mensur kelama dönüşür."²¹

Divanındaki çeşitli kasideler onun şiire bakışını gösteren beyitler içermektedir. Hatta divanında "Salâtü's-Şâ'ir", "el-Şâ'ir" ve "el-Şi'r" adlı müstakil kasideler bulunmaktadır. O şiire bakışını divanındaki bazı beyitlerde de ifade etmiştir. Birkaçını burada zikretmek uygun olacaktır.

Halil kendi şiir yazma sürecinde fiziki unsurlar kadar metafizik unsurların da etkili olduğunu belirtir. Buna göre beyitlerdeki mısraların biri onun lisanından çıkarken

¹⁹ Şefîk Cebri , **Nevḥu'l-'andelib**, Mecma'u'l-Luḡati'l'Arabi, Dımaşk, 1984, s. 11.

²⁰ el-Meliḥ, a.g.e., s. 80.

²¹ el-Câhız, a.g.e., s. 74-75.

diğer mısra ise ruhundan taşar. Dolayısıyla o şiiri ruhtan bir parça olarak görür. Şair bu düşüncesini şu dizelerde dile getirir:

لَا تُرِدُ مِنِّي شِعْرًا وَلَوْ أَنَّ الشِّعْرَ سِحْرٌ كُلَّمَا أَتَشَدْتُ شَطْرًا فَاضَ مِنْ رَوْحِي شَطْرٌ²²

Benden şiir isteme şiir bir sihir olsa da,

Bir mısra söylediğim zaman diğer mısra ruhumdan taşar

Şiirin harikalar yaratması gerektiğini düşünür Merdem Bek. Ona göre şiir öyle bir etki yapmalı ki ruhları ölmüş ve gaflete dalmış insanları dirilterek harekete geçirmelidir. Aynı şekilde şiir insandaki kötü duyguları öldürerek kişiyi kemale ulaştırmalıdır. Şiir bu etkiyi meydana getiremediği takdirde ise noksandır:

إِنْ لَمْ يُحْيِ مَيِّتًا أَوْ يُمِيتَ حَيًّا فَذَلِكَ سَاقِطٌ كَالْأَقْطَعِ²³

Eğer şiir ölüyü diriltilmiyorsa veya canlıyı öldürmüyorsa

İşte o şiir tek kolu kesilmiş insan gibi eksiktir

Arap aklının şiirsel düşünme biçimini takdis eden merkezîyetçi anlayış Merdem Bek'in şiirlerine de yansır. Dolayısıyla o şiire ve şaire ilahi bir değer biçer. Şairin hayal gücünü kullanarak yazdığı şiir metinlerini, istiare yoluyla peygamberlerin aldığı vahiye benzetir. Nasıl ki peygamberler kendilerini gelen nurani vahiy ile etrafını aydınlatır, hayal semasından şaire gelen sihirli ilham ile tertip edilen şiir de kelimayı ve insanı aydınlatır:

هَبَطَ الْوَحْيُ عَلَيْهِ مِنْ سَمَاوَاتِ الْخَيَالِ فِي الظَّلَامِ

وَأَضَاءَتْ جَانِبَيْهِ رَبَّةُ السِّحْرِ الْحَلَالِ فِي الْكَلَامِ²⁴

Şaire indi ilham hayal semalarından, karanlıkta

Helal sihrin sahibi ilhamın etrafını aydınlattı, kelimada

Şair, Merdem Bek'e göre ilahi kudret tarafından yaratılmış bir mahlûktur. Fakat bu mahlûk şair, aynı zamanda Allah tarafından ona üflenene edebî ruh ile yaratmaya da kâdirdir. Kalp atışlarına, vicdanın sesine ve zihninde kopan gürültülere kulak vererek tasvir ettiği silüetlere kendi ruhundan üfler ve o silüetlere de ebedilik bahşeder. Şaire göre melek veya cin ruhu gaip âlemden inerek iyi insan suretinde görünür. Fakat bu ruh insanlarla

²² Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s. 41.

²³ Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s. 319.

²⁴ Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s. 37.

ünsiyet kurmasına rağmen kendisini garip hisseder. Çünkü hala semadaki meleklerin fısıltılarını ve çöldeki cinlerin namelerini işitir. Ufuk ötesinden nurani bir bilgi olarak görünen bu ruh yalnızlıktan hoşlanır çünkü kendisini bu âleme ait hissetmez. Rüya ve silüetler görebilmek için karanlıkları mesken tutar. Gözlerini kapattığında yerde ve gökte olanları görür.²⁵ Ona göre şairin taşıdığı ruh işte böyle bir ruhtur.

Şair ve şiir Merdem Bek'e göre ulvi bir misyonun temsilcisidir. Şiir, şairin hayal dünyasından gelişi güzel sızan suni duyguların tezahürü değildir. Bilakis Allah ona, şiir kabiliyetini insanlığın ve kendi halkının derdine çare bulması için vermiştir. Çünkü şair bu ilahi kabiliyet ile topluma hizmet eden, abesle iştigal etmeyen ve en önemlisi müspet-menfi etkileme gücüne sahip bir insandır. Şairin yeteneğini bu minvalde kullanmadığında halkını kötülüğe sevk edeceğini ifade eder. Şöyle ki:

إذا لم ينبأ شاعرُ القومِ قومَه فذاك بأن يشقى به قومُه أحرى
أري الشعرَ أنفاساً يُصرِّفُها الفَتَى فيطفي بها جَمراً ويُذكي بها جَمراً
ويَنفِخُها رُوحاً بمَيِّتِ أمةٍ فتنسُلُ من أحداثٍ غفلتِها تَنزِي²⁶

Toplumun şairi kendi kavmini uyarmıyorsa

Öyleyse kavim, şair sebebiyle şaki olmaya müstahaktır

Bana göre şiir gencin üflediği nefesler

Ki o nefeslerle bir koru söndürür başka bir koru da tutuştur

Ümmetin ölüsüne nefeslerle ruh üfler

Ki ümmetin art arda dizilmiş gaflet mezarlarını yıksın

Merdem Bek'e göre şair, sihir üfleyen bir sihirbazdır. Şair olduğunu iddia eden kimse şiirdeki bu sihri idrak edememişse şiirden anlamamış demektir. Çünkü o ilahi vahiy kesildikten sonra yeryüzünde mucize sayılabilecek tek olgunun şiir olduğunu düşünür. Dolayısıyla şair bu farkındalık ekseninde şiir terennüm etmelidir. O bu düşüncesini şu şekilde ifade eder:

أذا الشعرُ لم ينفثْ به رُبُّه السِّحْرَا لَعُمُرُ القوافي العُرَّ ما فقهَ الشعرا
فلم يَبْقَ بعدَ الوَحْيِ من نَبَأِ السماءِ الي الأرضِ غيرُ الشعرِ مُعْجَزَةً كُبْرَى²⁷

²⁵ Halil Merdem Bek, *Mecelletü's-sekâfe*, Temmuz 1932, s. 217-218.

²⁶ Merdem Bek, *Divânü Halil Merdem Bek*, s. 49.

Şiir sahibi sihir üfle miyorsa

Güzel kafiye lere yemin olsun ki şiiri anlamamıştır

Vahiyden sonra göğün haberinden kalmadı

Yeryüzüne şiirden başka büyük mucize

4. MENSUR ŞİİRE BAKIŞI

Klasik Arap şiir literatüründe “el-Şi‘ru’l-‘amüdi” adıyla bilinen Halîl b. Ahmed ve talebesi el-Ahfeş tarafından on altı bahir çerçevesinde sınırları çizilen kadim Arap şiiri, modern asra kadar şiirin yegâne timsali kabul ediliyordu. Fakat modern çağ ile birlikte Arap edebiyatının batıya açılması -özellikle İngiltere ve Fransa’ya- şairlerin şiire bakışında yeni fikirlerin zuhuruna neden oldu. Dolayısıyla bu süreç, yüzyıllardır aynı usuller takip edilen klasik Arap şiirini hem şekil hem de içerik bakımından değiştirerek yeni bir şiir algısı meydana getirdi.²⁸

Çünkü vezin ve kafiye lere etrafı kuşatılan uzun kasidelerin, şairin duygu ve düşüncelerini özgürce ifade etmesine mani olduğu ve şairi tek bir beyit içerisinde sınırlı vezin ve kafiye kullanarak fikrini ifade etmeye zorladığı böylelikle kasidenin mevzu bütünlüğü olmayan bir hale büründüğü düşünülüyordu. Zira hürriyet naraları atan şair, şiirlerinde de hür olmak istiyordu. Bu ve benzeri düşünceler neticesinde Arap edebiyatında kadim vezin ve kafiye lere kenara itildiği batı menşeli “eş-şi‘ru’l-ḥurr, eş-şi‘ru’l-menşür, eş-şi‘ru’l-mursel veya eş-şi‘ru’l-muṭlak” adıyla anılan şiir akımı rağbet görmeye başladı.²⁹

Son yüzyılda bu şiir akımı Arap âlemi arasında şiddetli tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Muştafâ Şâdık er-Râfi‘î (1881-1937), Muştafâ Luṭfi Menfelûti (1876-1924), Cübrân Halîl Cübrân (1883-1931), Mihail Nu‘ayme (1889-1988) ve Nizâr Ḳabbânî (1923-1998) gibi bu akıma tutkuyla taraflar olanlar çıktığı gibi aleyhte görüş beyan edenler de çıkmıştır. Halil Merdem Bek bu konuda aleyhte tavır alanlardandır.

Mensur şiir tarzı, Merdem Bek’e göre bazı muasır yazarlar tarafından “el-Şi‘ru’l-menşür” şeklinde isimlendirilen, şimdiki haliyle yeni bir ekol telakki edilen, Frenklerin hayali mektup yazma sanatını kendilerine örnek kabul edenlerin ürettiği ve Arap inşa

²⁷ Merdem Bek, *Divânü Halîl Merdem Bek*, s. 47.

²⁸ Bkz. Maḥmûd Ali el-Semân, *el-‘Arûḍu’l-cedîd*, Dâru’l-Ma‘ârif, Mısır, 1983, s. 3-5.

²⁹ Bkz. Ali el-Semân, a.g.e., s. 6-9.

sanatının karşı karşıya kaldığı nahoş bir yeniliktir. O serbest nazım üzere şiir kaleme alan şairi, dizginlerini serbest bıraktığı hayal dünyası ile maddenin ötesine yükselerek basiret sahibi bir kimsenin gözüyle maddi âleme bakan, idrakinin sınırlarını aşan hisleriyle oluşturduğu ince tabirleri bahir ve kafiyele riayet etmeden nesir kasidesi meydana getiren kimse olarak görür.³⁰

Merdem Bek bu yeni akımı benimsemese de Arap edebiyatı hazinesine eklenen ve gelişmesi gereken bir servet olarak görür. Sınırsız Arap hayaliyle birlikte daha da zenginleşebilir. Fakat bazı yazarlar mensur şiir kisvesinde tılsımı olmayan ve nefsanî arzuları tasvir eden anlamsız kelime dizeleri meydana getirmektedirler. O okuduğu bir mensur kasideden bahseder. Bu kaside de elli defa zikri geçen “el-feḏā” kelimesi hariç hiç bir manayı ve lafzı anlayamadığından yakını. Daha sonra öz eleştiri yaparak belki de yanılabileceğini ve manaları anlamayı başka bir zamana bıraktığını söyler. Fakat bu kelimeyi her fasılanın kafiyesi yapmasına anlam veremez ve bunun tahribat olduğunu söyler. Halil yaşadığı dönemde serbest şiirle uğraşanların çokluğuna işaret eder. Ayrıca onlara Arap dilinin sınırlarını muhafaza etmelerini ve bu dile zarar verecek yeni yollar açmamaları tavsiyesinde bulunur. Geleneksel şiirdeki zenginliğin onların rağbet ettikleri yoldan daha çok olduğuna dikkat çeker.³¹

Dolayısıyla Merdem Bek, Suriye edebiyatında aruz geleneğinden sapmayan ve kadim Arap şiirini yücelten sağcı ekolün yolundan gider.³²

5. KONULARI İTİBARIYLA MERDEM BEK’İN ŞİİRİNE GENEL BAKIŞ

Halil Merdem Bek’in şiirleri oğlu ‘Adnān ve Cemīl Şalība’nın çabaları ile derlenerek “Dīvānū Ḥalīl Merdem Bek” adıyla basılmıştır. Eserde şiirler yedi bölüm halinde verilmiştir. Bu bölümler; “el-Vaṣf”, “el-Vaṭaniyyāt”, “en-Nesīb”, “el-İctimā’iyyāt”, “el-İḥvāniyyāt”, “el-Merāṣī” ve “el-İslāmiyyāt” şeklinde adlandırılmıştır. Bu taksimatın kim tarafından yapıldığı belirli değildir. Fādiye ‘Abdūllatīf el-Melīḥ’e göre tasnifler içerisinde hatalar vardır. Zira aynı bölümde tasnif edilme imkânı olan bazı şiirler farklı bölümler içinde sınıflandırılmıştır. Ayrıca Fādiye’ye göre divanın ‘Adnān’ın eliyle

³⁰ Merdem Bek, **Dimeşk ve’l-Ḳuds**, s. 155-158.

³¹ Merdem Bek, **Dimeşk ve’l-Ḳuds**, s. 155-158.

³² Ahmed Bessām Sā’i, **Ḥaraketü’ş-şi’ri’l-ḥadīs fi Sūriyye**, Dāru’l-Me’mūn li’t-Turās, 1. b., Dimaşk, 1978, s. 405-406.

neşre hazırlanması ve barındırdığı bu tip hatalar, tasniflerin oğlu tarafından yapıldığı tespitine imkân vermektedir.³³

Şair Halil, ailesinin yüksek sosyal statüsünün verdiği imkânlar sebebiyle rahat ve çok yönlü bir hayat sürmüştür. Akademik ve edebî çalışmaların yanı sıra siyaset sahasında da önemli görevler icra etmiştir. Divan kâtipliği, sefirlik ve bakanlık makamlarında bulunmuştur. Tabii olarak bu çok yönlü yaşam biçimi onun ilmî ve edebî faaliyetlerine tesir etmiştir. Dolayısıyla şairin farklı yaşam merhalelerinde yazdığı şiirler, kişisel düşüncelerine olduğuna kadar dönemin ilmî, fikrî ve siyasî tarihsel alt yapısına da ilişkin izler taşımaktadır.

Onun şiirlerinde ele aldığı konular çeşitlilik arz eder. Bunlar arasında bir maksada yönelik didaktik şiirler olduğu gibi sanatsal tatmin amaçlı edebî güzellikler içeren şiirler de vardır. Mesela “eş-Şems”, “el-Berk”, “el-Ğüta” “el-Rabve”, “el-Mezze”, “Kasyün” ve “Dimeşk” şiirleri sanatsal eğlence şeklinde nitelendirilebilecek şiirlerdir. “Yevmu Meyselün”, “el-Mevlid”, “Fayşal”, “Şevkî”, “el-Yetîmu’l-câi” “Yevmu’l-feze’i’l-ekber” şiirleri ise kamuoyunu etkilemek ve yönlendirmek amaçlı yazılmış şiirlerdir. Merdem Bek şiirlerinde hürriyet, istiklal, birlik, adalet, zulme karşı çıkış, sömürgeye direniş vb. mesajlar içeren konuları sık tercih etmiştir. Bilindiği üzere bu tür şiirler içerdiği hamasî mesajlar sebebiyle Arap şairleri tarafından çokça tercih edilmektedir.

Bir başka açıdan onun şiirleri şahsi ve içtimaî ayrımına tabi tutulabilir. Şahsi şiirlerinde sevgi, aşk, sevinç, özlem, dostluk, kin, haset, hüzn vb. beşeri duyguları tasvir ederken içtimaî şiirlerinde yukarıda zikri geçen adalet, milliyetçilik gibi toplumun genelini ilgilendiren konuları sosyal sorumluluk bilinciyle ele almıştır. Yenilikçi muhafazakâr çizgide seyreden sanat algısı onun, kimi zaman “rişâ” ve “medh” gibi daha geleneksel, bazen de “el-‘urûbe” ve “el-ķavmiyye” gibi asrın çehresini yansıtan yenilikçi eğilimler sergilemesine yol açmıştır. Hâfâcî’ye göre Halil, millî şiirlerinde Hâfız İbrâhîm’in (1872-1932), içtimaî şiirlerinde ise Ahmed Şevkî veya Ahmed Muħarrem’in (1877-1945) ulaştığı seviyeye ulaşamamıştır.³⁴

Merdem Bek’in divanında tasviri şiirlere sık rastlanır. Hayal gücünün yoğun kullanıldığı bu şiirler ince mülâhazalarıyla dikkat çeker. Gazellerde ise o, zengin örnekler

³³ el-Melih, a.g.e., s. 75-76.

³⁴ Hâfâcî, a.g.e., s. 66.

vermesine rağmen gerçek ve katı bir aşk tecrübesi yaşamadığı için Hafâcî'ye göre gazel tasvirleri yetersizdir. Çünkü âşıkların çektiği çileleri doğru bir şekilde okuyucuya sunamamıştır. Dolayısıyla gazelleri infial uyandırmada nakıs addedildiği için taklidi sayılmıştır. Ancak şairlerin kendi şiir melekelerini oluştururken güzel örneklerden istifade etmelerinin bir anlamda zorunlu olduğu³⁵ ve şiir kabiliyetinin taklitle kazanıldığı düşünüldüğünde aynı zamanda her bir şiirin yaşanmışlıklar sonucu meydana getirilmesinin imkânsızlığı göz önünde bulundurulduğunda Hafâcî'nin gerekçesi kanaatimizce çok sağlıklı gözükmemektedir.

Şairin divanında toplamda 160 kaside bulunmaktadır. Bunların 36'sı "el-Vaşf, 19'u "el-Vaṭaniyyât, 37'si en-Nesīb, 28'i "el-İctimā'ıyyât", 23'ü "el-İḥvāniyyât, 15'i "el-Merāṣî" ve 2 tanesi de "el-İslāmiyyât" başlıkları altındadır. Tezimizin bu aşamasında divanda zikredilen şiirleri örnekler eşliğinde ele almaya geçebiliriz.

a. el-Vaşf

Cevdet er-Rikābî tasviri şiirlerin Arap nazım geleneğinde müstakil bir konu olarak ortaya çıkmadığını fakat medih, gazel vb. şiirler arasında örneklerine rastlandığını söyler.³⁶ Bu tür şiirler özellikle Suriye edebiyatında, insanın ve tabiatın çeşitli renklerini barındırması sebebiyle yoğun ilgi görmüştür.³⁷

Merdem Bek'in divanındaki tasviri şiirler içinde tabiat betimlemeleri önemli yer tutar. "el-Ğūṭa", el-Baḥr", "eş-Şems", ez-Zanbaḳ", "el-Ḥamāil" ve "Mevākibu's-semā'" bunlardan bazılarıdır. Özellikle Şam'ın yeşillikleri ve güzel bahçeleriyle ün kazanmış "el-Ğūṭa" gibi bazı yerel doğa tasvirleri edebiyatçılar arasında çok beğenilmiştir.³⁸ Ayrıca tasviri şiirlerinde kullandığı kafiyele diğer şiirlerine nispetle daha keskindir.

Bilindiği üzere insanoğlunun yaşamı tabiat ile iç içedir. İnsan bu beraberlik sebebiyle tabiatın güzelliklerini ve çirkinlikleri betimleme yoluyla kişisel duygularının ifade aracı olarak kullanmıştır. Modern çağın bazı Arap şairleri, William Wordsworth (1770-1850), Byron (1888-1924), John Keats (1795-1821), Samuel Taylor Coleridge (1772-1834) gibi İngiliz tabiat şairlerini okuyarak onlardan etkilenmiştir. Edindikleri izlenimler neticesinde tabiata bakış açılarındaki aklî unsurlar azalmış buna mukabil hissî

³⁵ Muhammed Ğanîmî Hilâl, *Devru'l-edebî'l-muḳāran*, Naḥḍatü Mısr, ty., s. 13.

³⁶ Cevdet er-Rikābî, *Fî'l-edebî'l-Endelüsî*, Dāru'l-Ma'ārif, Mısır, 2008, s. 120.

³⁷ Dehhān, *eş-Şu'arāu'l-a'lām fî Sūriyye*, s. 19.

³⁸ Dehhān, *eş-Şi'ru'l-ḥadîs fî iklîmî's-Sūrî*, s. 128.

temayüller çoğalmıştır. Dolayısıyla eskiden beri Arap şairler ile doğa arasında var olan ilişki yeni bir boyuta evrilmiştir. Örnek verecek olursak mesela XX. yüzyılın usta şairlerinden ‘Abbās Maḥmūd el-‘Aḳḳād’a göre doğada öten kuş bizzat şiirin kendisidir. Şair olduğunu iddia eden kimse, kuşun ötüşü ile şiir arasında bir bağ kuramamışsa, şair olan tabiat ile de ünsiyet kuramamıştır.³⁹

Tezimizin birinci bölümünde belirttiğimiz üzere Merdem Bek, 1926-1929 seneleri arasında Londra Üniversitesi’nde İngiliz edebiyatı üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu süreçte İngiliz edebiyatındaki doğa anlayışından etkilenmiş olması kaçınılmazdır. Zaten tasviri şiirlerinin tarihlerine bakıldığında neredeyse hepsi Londra’dan döndükten sonra kaleme alınmıştır.

Merdem Bek şiir sanatıyla irticâli tarzda ve dil kurallarından bağımsız bir şekilde ilgilenmemiştir. İlkokul çağlarından itibaren şiir ezberlemeye yoğun vakit harcamış, ileriki yaşlarında ise şiir alanında akademik düzeyde eğitimler almıştır. Bu da onun şiirlerine olumlu mahiyette yansımıştır. Kasidelerinde kullanacağı kelimeleri özenle seçmiş ve lafız-mana ilişkisinde hassas ölçütler benimseyerek tercih ettiği ifadelerin konuyla mutabakatına özen göstermiştir. Ḥafâcî, onun eşyaya sıradan insanlar gibi bakmadığını dolayısıyla da onların göremediği ayrıntıları fark etmekte çok yetenekli bir şair olduğunu vurgular.⁴⁰

Merdem Bek’in tasviri şiirlerinde betimlemelerinin hissî suretler taşıdığını görülür. Denizi, nehri, güneşi, şimşeği tavsif ederken ruhundaki endişe ve kuşkular değil, bu nesnelerin kendisinde bıraktığı hissiyatlar üzerinde durmuştur. Bu yönü ona sorulduğunda “Benim hissî tasvirlerim, kalbimin ve ruhumun hayallerini tabir eden rumuzlardır.” şeklinde cevap vermiştir. Ḥafâcî’ye göre bu cevap onu, betimlemelerinde idealist bir şair yapar. Dayanak olarak da divanındaki tabiat tasvirlerini işaret eder.⁴¹

Şair kasidelerini oluştururken şekil ve içeriğe özen göstererek mükemmelliği yakalamaya çalışmıştır. Tasvirlerinde konu birliğine önem vermiş temanın akışına riayet etmiştir. Ayrıca şiirlerinde çirkinlik tasvirleri yok denecek kadar azdır. Çünkü şiirlerinin çoğu, varlık âlemine yansıyan güzellik ve güzellik aşkı çevresinde deveran eder.

³⁹ Bkz. ‘Abbās Maḥmūd el-‘Aḳḳād, **Hediyyetü’l-keravân**, Dâru’l-‘Avde, Beyrut, 1982, s. 3-6.

⁴⁰ el-Ḥafâcî, a.g.e., s. 81.

⁴¹ el-Ḥafâcî, a.g.e., s. 81.

Onun tavsif şiirlerine birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Mesela “el-Ferāšetān” kasidesinin başında iki pervane keleşini o şöyle tavsif etmiştir:

تَسْرُ النَّاطِرِينَ فَرَاشَتَانِ بِرَوْضٍ نَاعِمٍ تَتَغَاوَلَانِ
تَبْرَجَتَا بِنَفْضٍ مِنْ سَوَادٍ عَلَيَّ أَعْطَافٍ حُلَّةٍ أَرْجَوَانِ
يَلُوحُ عَلَيَّ حَوَاشِيهَا بَيَاضٌ كَمَا نَصَلْتُ أَصُولَ الزَّعْفَرَانِ
إِذَا مَا تَارَتَا فَشَرَارَتَانِ وَإِمَا قَرَّتَا فَشَقِيقَتَانِ⁴²

Sevindirir bakanları iki pervane

Körpe bahçelerde birbirlerine kur yaparken

Süslenmiş küçük siyah benekler,

Erguvani güzel kanatların üzerine

Kanatlarının etrafında beyazlık görünür

Solmuş safran otu dalları gibi

Kanatlarını çırtıkları zaman kıvılcım saçarlardı,

Hareketsiz durduklarında da iki kız kardeş gibiler

Muhammed el-Huḍar Huseyn (1976-1958) kendisine şiirlerinden bir örnek göndermesini istediğinde Merdem Bek, Lemyā’ adında ilgi duyduğu bir kadın için yazdığı ve acılarını tasvir ettiği şu şiiri göndermiştir:

طَيْفٌ لِلْمَيَاءِ مَا يَنْفَكُ يَبْعَثُ لِي مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ إِنْ هَوَمْتُ أَشْجَانَا
يَغْرِى الدُّمُوعَ بِأَجْفَانٍ مُسَهَّدَةٍ مِنْ حَيْثُ يُورِي عَلَيَّ الْأَحْشَاءَ نِيرَانَا⁴³
Lemya’nın hayali gözümün önünden gitmez, gönderir bana
Kederler, uyuklarsam gecenin sonunda
Hayali uykusuz göz kapaklarından yaşlar akıtıyor
Çünkü hayali içinde ateş tutuşturuyor

Bir başka şiirinde ise kederli kimsenin halini şu şekilde tasvir etmiştir:

⁴² Merdem Bek, *Divānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 26.

⁴³ Merdem Bek, *Divānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 147.

قَالَ يَا ذَا الْمَالِ مَا فِي الْمَالِ لِي مِنْ مَطْمَعٍ

أَيُّ شَيْءٍ هُوَ أَغْلَى مِنْ لَالِي الْأُدْمَعِ؟

هَلْ رَأَيْتُ عَيْنَاكَ دُرًّا غَيْرَهَا فِي الْأَعْيُنِ

(...)

فَأَنَا أَمْلِكُ مِنْهَا ثُرُوءًا لَا تَنْفَدُ

وَأَنَا أَلَا بَهَا فِي كُلِّ مَالٍ أَرْهَدُ

وَحَدَّهَا كَمْ كَشَفْتُ عَنِّي ظِلَالَ الْمَحَنِ⁴⁴

Dedi: Ey mal sahibi, malında benim için arzulanacak bir şey yoktur

Hangi şey gözyaşı incilerinden daha değerlidir ki?

Gözlerin hiç inci gördü mü, gözyaşı incilerinden başka gözlerde?

(...)

Ben ise gözyaşı incilerinden bir servete sahibim ki hiç tükenmez

Ben sadece gözyaşı incileri ile her maldan uzak duruyorum

Bu inciler, tek başına benden nice belaların gölgesini defetti

b. el-Vataniyyat

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra müstakil devletler kurmayı planlayan ama başlarına sömürge belası musallat olan Araplar bu emellerini gerçekleştirmek için uzun bir süre mücadele etmek zorunda kaldılar. Bağımsızlık mücadelesinin verildiği bu dönemde Arap halklarının işgalci güçlere karşı, din ve mezhep ayrımı gözetmeden beraber hareket etmelerini sağlamak amacıyla millî söylemler arttı.⁴⁵ Merdem Bek de bu toplumsal söylemlerin içinde yer almıştır.

Milliyet övgüsü yapan şiirler klasik dönemden beri Arap toplumunun başlıca şiir konuları arasında yer alır. Derin tarihi kökleri ve usulleri olan bu konunun ilk örnekleri “Eyyāmu’l-‘Arab”a kadar gider. XX. Yüzyılın hemen başında ise Arap ulusunun karşı

⁴⁴ Merdem Bek, *Divānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 41.

⁴⁵ Dekkāk, a.g.e., s. 208.

karşıya kaldığı sorunlarla birlikte milliyetçilik akımının büründüğü yeni hüviyet, şiire ve diğer edebî sanatlara tesir etmiştir.

Merdem Bek genel itibariyle hem ümmetçi hem de Arapçı bir görünüm arz eder. Sanatını kanayan toplumsal yaraları dile getirmek ve çareler bulmak üzere kullanmıştır. Onun vatani şiirlerindeki yas ve derin hüznün, dikkat çekici bir unsur olarak karşımıza çıkar.⁴⁶

Fayşal'ın Deyruzür'u İngilizlere teslim etmeyi planladığı duyulunca halk tepki göstermişti. Akabinde Fransızların Suriye'yi işgal etmesiyle Fayşal ülkeyi terk edince Merdem Bek, "el-Ürdun" gazetesinde "Südeyf" müstear ismiyle yayınlan ve Fayşal'ı eleştiren bir şiir kaleme almıştır. Halil bu şiirde elleriyle kazandıkları toprakların zerresini teslim etmeyeceklerini ve daha önce Fayşal'a verdikleri desteği hatırlatmıştır:

أَفِصْلُ إِن سَلَمْتَ مَقْدَارَ ذَرَّةٍ مُيَاسَرَةً مِنْ حَقِّنَا لَا نُسَلِّمُ
نَفْسُنَا يَدِينَا مِنْكَ لَا عَنْ تَبَاغُضٍ وَكُنَّا بِجِلِّ مَعَكَ مِنْ كُلِّ مُحَرَّمٍ⁴⁷
Ey Faysal eğer zerre miktarı teslim edersen
Kolaylıkla bizim hakkımızdan, teslim etmeyiz!
Desteğimizi senden çekeriz, nefretleşmeyiz
Hâlbuki biz seninle beraber bütün engelleri kaldırmaktaydık

24 Temmuz 1924'de Suriye Savunma Bakanı Yûsuf el-'Azame (1884-1920) komutasındaki milis askerler ile Henri Joseph Eugene Gouraud (1867-1946) komutasındaki Fransız askerleri arasında Meyselün savaşı cereyan etmiştir. Savaş esnasında Yûsuf el-'Azame 3000 kişilik ordusuyla, 9000 talimli askerden oluşan Fransız ordusuna kahramanca direnmiştir. Savaş sırasında patlayan bir bomba neticesinde şehit olmuş ve Suriye direnişinin sembollerinden biri haline gelmiştir.⁴⁸ Merdem Bek bu savaşı ve meydana gelen hadiseleri "Yevmu meyselün" kasidesinin başında şu şekilde anlatmıştır:

أَدَالَ اللَّهُ (جَلَّقَ)⁴⁹ مِنْ عَدَاهَا وَأَحْسَنَ عَنْ أَصَاحِبِهَا عَزَاهَا
فَكَمْ حَمَلْتُ عَنْ الْعَرَبِ الرِّزَايَا كَذَلِكَ الْإِمُّ تَدْفَعُ عَنْ جَمَاهَا
مَضَتْ عَشْرٌ عَلَيْهَا حَالِكَاتٌ كَقَطْعِ اللَّيْلِ لَمْ يَكْشِفْ دُجَاهَا
أَعَادَتْ عَصْرَ (تَيْمُورٍ) إِلَيْهَا فَظَنَنْتُ مَرَّةً أُخْرَى عَزَاهَا⁵⁰

⁴⁶ 'Abdülkâdir el-Ğaṭṭı, *el-İtticâhu'l-viddâni fi's-şi'ri'l-'Arabi'l-mu'âşır*, Mektebetü's-Şebâb, 1988, s. 79.

⁴⁷ Merdem Bek, *Divânü Halil Merdem Bek*, s. 153.

⁴⁸ Bkz. Sâṭı' el-Ḥusrî, *Yevmu meyselün*, Vezâratü's-sekâfetü's-Süriyye, Dimaşk, 2004.

⁴⁹ يَمْشِقُ

*Allah (Cillaḳ/Dımaşḳ'ı) düşmanlarına karşı muzaffer kıldı
Şehitlerine taziye de bulundu
Şehitler nice felaketleri Araplardan kaldırdı
İşte şu anne Dımaşḳ'i savunuyor
Dımaşḳ'ın üzerinden on gün geçti simsiyah
Gece yarısı gibi karanlığı kaybolmadı
Dımaşḳ'i (Timür'un) asrına döndürdü
Zannetti ki bir kere daha Dımaşḳ'e saldırdı*

Yüksek Vatan Konseyi'ne başlığıyla Merdem Bek bir şiir yazmıştır. Şiir “el-‘Āşime” ve “el-Ürdün” gazetelerinde yayımlanmıştır. Şair bu dörtlükte vatanını ne kadar çok sevdiğini ve onun için neler yapabileceğini veciz bir şekilde dile getirmiştir:

أَنَا مَا حَبِيتُ فَقَدْ وَقَفْتُ لِأَمْتِي نَفْسِي وَمَالِي فِي سَبِيلِ بِلَادِي
فَإِذَا قُتِلْتُ وَتِلْكَ أَقْصَى غَايَةٍ لِي فَالْوَصِيَّةُ عِنْدَهَا أَوْلَادِي
بِنْتُ لَتَضْمِيدِ الْجِرَاحِ وَ يَا فَعُ يُعْنِي بِنْتُ الْقِنَا الْمَيَّادِ⁵¹

*Ben yaşamadım sadece ümmetim için bekledim
Canım ve malım vatan uğruna feda olsun
Öldürüldüğüm zaman ki bu en büyük gaye
Benim için, evlatlarıma da vasiyettir bu gaye
Kız yaraları sarsın, delikanlı erkek
Kör mızrakları bilemekle ilgilensin*

Merdem Bek, Suriye'nin homojen dini yapısının bir bayrak altında toplanmaya engel olmadığını vurguladıktan sonra şahsi çıkarları uğruna birliğin tesisinden geri duranları şu beyitlerle uyarmıştır:

قَالُوا فِي الدِّينِ بَوْنٌ دُونَ وَحْدَتِنَا إِلَيَّ مَتَى بِاسْمِ هَذَا الدِّينِ نَنْقَسِمُ
لَنْ أَصْرَوْا عَلَيَّ أَهْوَاءَ أَنْفُسِهِمْ لَا الدِّينُ يَبْقَى وَلَا الدُّنْيَا وَلَا الشَّيْمُ⁵²

*Dediler ki: dinde farklılık var birliğimize mani
Ne zamana kadar bu dinin adı altında parçalanacağız
Nefislerinin arzularında ısrar etmeye devam ederlerse
Ne din ne dünya ne de ahlaklar kalacak*

⁵⁰ Merdem Bek, *Dīvānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 131.

⁵¹ Merdem Bek, *Dīvānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 154.

⁵² Merdem Bek, *Dīvānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 167.

Şair hayatının büyük bir kısmını bağımsız Arap devleti hasretiyle geçirmiş ve imkânı nispetince işgalci güçlerle mücadele etmiştir. Suriye'nin Fransız mandası altında olduğu dönemde yazdığı şu şiirde manda güçlerinin durumunu izah etmiştir:

أَتِي ضَيْفًا فَأَصْبَحَ رَبَّ بَيْتٍ يُحْكَمُ بِالْقَطِينِ وَبِالْعِيَالِ
وَسَمِّي نَفْسَهُ قَسْرًا وَصَبِيًّا عَلَيَّ مُفَوَّضًا فِي كُلِّ حَالٍ
وَمَا أَنَا بِالْيَتِيمِ وَلَمْ أَكُنْهُ وَلَا شَيْخٌ دَقِيقُ الْعَظْمِ بِال⁵³

Misafir olarak geldi sonra ev sahibi oldu

Ev sakini ve aileden gibi davranıyor

Kendini zorba, vasi tayin etti

Her halde benim üzerimde yetkili

Ben yetim değilim olmadım da

İhtiyar da değilim, ince kemikleri çürümüş

c. Nesib (Gazel)

Merdem Bek'e göre nesib⁵⁴ üslûbu Arap toplumunda yaygındır ve genellikle şiirlerin başında bu türe yer vermişlerdir. Konusu ne olursa olsun çoğunlukla kasidelere nesib ile başlamayı tercih etmişlerdir. Kays b. Züreyh el-Leysî el-Kinânî (625-680), 'Amr b. Rabî'a (H. 23-93), Cemîl el-'Azrâ' (ö. H. 82) gibi şairler nesibi sık kullanmışlardır. Araplar için bu sanatın önemini Merdem Bek şöyle ifade ediyor; "Nesib Araplara göre uçsuz bucaksız bir meydan ve sahili olmayan denizdir. Çeşitleri sayılamayacak kadar çoktur. Kalpler ne için atıyorsa nesib onun tercümanıdır. (...) Eğer nesib ruhun lûgati olmasaydı rabbaniler, filozoflar, ruhaniler ve mutasavvıflar kendi hikmetleri için onda bir beyit, esrarlarının tecelli mekânı, vicdanlarının sahnesi, maddî âlem ile ruh âlemi arasında bir vasıta görmezdi. Dolayısıyla onu, ruhlarını âlemi ervaha yükselten nuranî bir miraç olarak gördüler."⁵⁵

Şair'e göre nesib, ruhtaki sessiz çığlıkların tasvir edildiği, gizli sırların dışa vurulduğu, şikâyetlerin dile getirildiği, özlemlerin beyan edildiği ve dinleyenin rahatladığı dizelerdir. Merdem Bek, nesib sanatının "Fıkıh Usûlü" gibi kendine ait kaidelerinin olduğunu düşünür. Buna göre bu tür şiirlerde lafızlar hoş, terkipler birbirine münasip

⁵³ Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s.137.

⁵⁴ Kasidede şairin esas maksada geçmeden önce sevgi ve sevgiliyi tasvir ettiği, Teşbib de denilen bölüm.

⁵⁵ Merdem Bek, *Dimeşk ve'l-Şuds fi'l-İşrînât*, s. 178.

olmalı ve kelamı tenafūra⁵⁶ götürecek katı ifadelerden kaçınılmalıdır. Mana bağlamında ise nesib beyitlerinde şiddetli vecd, şevk ve acı tasvir edilirken anlatımda açık terkipler tercih edilmelidir.⁵⁷ O burada Ebū Temmām'ın Buhturî'ye verdiği tavsiyeleri nakleder: "Eğer nesib söyleyeceksen lafzı ince, manayı hoş ve güzel yap. Aşk'ın beyanını, özlemin beyanını, felaketlerin acısını, kalplerin endişesini ve ayrılığın hüznünü çokça zikret."⁵⁸

Merdem Bek "İlā Lemyā"⁵⁹ adlı kasidesini yayımlandıktan sonra Sa'îd el-Ḥamzāwî (1890-1978) şaire bir mektup yazarak şiirinde kullandığı nesib üslubunu eleştirmiş ve sanatını ayıplamıştı. Hatta daha da ileri giderek bu sanatı reddetmişti. Şair cevaben yazdığı mektupta Hz. Peygamberin, Ka'b b. Zühre'ın kasidesini dinlediğini ve bu kasidenin de nesib ile başladığını ileri sürmüş, sahabe, tabiîn ve diğer din büyüklerinin bu sanatı icra ettiğini söyleyerek nesib sanatını savunmuştur.⁶⁰

Ḥafâcî, aşk olgusunun çoğunlukla Merdem Bek'in bilinçaltında baskılandığını söyler. Bunu da şairin tabiatı itibariyle dindar bir adam olmasına ve muhafazakâr çevrede yetişmesine bağlar. Ona göre Halil'in yetiştirme tarzı ve aldığı eğitim aşka dair cüretkâr tecrübeler yaşamasına mani oldu. Doğal olarak bu da aşktan ve kadından şiirlerinde çok az bahsetmesine neden oldu.⁶¹

Merdem Bek ilgi duyduğu veya hayranlığını cezbeden dört kadın ismine şiirlerinde yer vermiştir. Bunlar Mey (Ziyâde)⁶², Leylâ⁶³, Nüheyle⁶⁴ ve Lemyâ'dır. O, Lemyâ' adına şiirlerinde toplamda on dört defa yer vermiş ve ona karşı beslediği sevgisinden dolayı karşılaştığı cefadan dem vurmıştır.⁶⁵

Lemyâ' Hristiyan bir kadındır, Halil de Müslüman olduğu için bu farklılığın kavuşmalarına mani teşkil etmediğini "el-Ḥubbu'l-mütebâdel" kasidesinde açıklamıştır. Şair, Kurân'nın bu sorunu hallettiğini şöyle ifade eder:

⁵⁶ Kelimelerin dile ağır gelmesi.

⁵⁷ Merdem Bek, **Dimeşk ve'l-Ḳuds fi'l-İşrînât**, s. 176.

⁵⁸ Ebu'l-Ḥasan Hâzım el-Ḳarṭacânî, **Menhecü'l-büleğâ ve sirâcü'l-üdebâ**, Dâru'l'Arabiyye li'l-Kitâb, Tunus, 2008, s. 64.

⁵⁹ Merdem Bek, **Divânü Ḥalil Merdem Bek**, s. 222-224.

⁶⁰ Bkz. Merdem Bek, **Rasâilu Ḥalil**, s. 30-32.

⁶¹ Ḥafâcî, a.g.e., s. 67.

⁶² Merdem Bek, **Divânü Ḥalil Merdem Bek**, s. 231.

⁶³ Merdem Bek, **Divânü Ḥalil Merdem Bek**, s. 185,187.

⁶⁴ Merdem Bek, **Divânü Ḥalil Merdem Bek**, s. 197.

⁶⁵ Bu Hristiyan bir kadındır ve kim olduğuna dair malumat bulunmamaktadır. Ḥafâcî onun muhtemelen bedevi yaşamı sürdürdüğünü ve Halil'in belki konumu belki de başka sebeplerden ötürü ona kavuşamadığını dolayısıyla duygularını şiir ile kısmen ifade etmeye çalıştığını söylemektedir.

فَأَيَّ كِتَابٍ بَعْدَ هَذَا وَسُنَّةٍ تُبَاعِدُنِي أَنْ لَا أُدِينَ بِدِينِهَا
لَإِنْ فَرَّقَتْ كُتُبُ الدِّينَانِ بَيْنَنَا لَتَجْمَعُنَا صُحُفُ الْهَوَى بِغُضُونِهَا
وَإِنْ حَرَجَ الْإِنْجِيلُ وَهُوَ مُحَرَّفٌ فِي صِحَّةِ الْقُرْآنِ حَلٌّ وَضِيئُهَا⁶⁶

Bundan sonra hangi kitap ve sünnet

Onun dinine girmekten beni uzaklaştıracak!

Din kitapları bizim aramızı ayırsa da

Muhabbet sayfaları birleştirecek bizi yapraklarıyla

Eğer İncil yasaklarsa ki o da tahrif edilmiştir

Öyleyse Kurân'ın doğruluğundadır düğümünün çözümü

Ayrıca 1922’de Billür Kasrında düzenlenen Mey’i anma töreninde Merdem Bek, Mey için yazdığı “Taḥıyyetü Mey” kasidesini okumuştur.⁶⁷ 1926 yılında ise Mey’in Kahire’deki evini ziyaret ederek kendisiyle görüşmüştür.⁶⁸ Geçtiğimiz yüzyılın en popüler kadın yazarları arasında yer alan Mey Ziyâde, yazıları kadar kişiliğiyle de Arap yazarların birçoğunun özel ilgisini cezbetmiştir. Döneminin ünlü simalarının hayranlıkla takip ettiği bu kadın yazar Halil’in de dikkatini çekmiş ve birkaç defa mektuplaşmışlardır. Şairin divanındaki nesib örneklerinden birisi de Mey için yazdığı kasidedir. Bu kaside de Mey’e karşı duyduğu ilgiyi ifade etmeye çalışmıştır:

الْهَوَى يَا مَيَّ صَعْبُ فَارْحَمِي مَنْ لَكَ يَصْنُبُ
الْأَسَى وَالسَّهْدُ وَالْدَّمْعُ عَلَى الْوَامِقِ أَلْبُ
بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَبَيْنَ النَّوْمِ قَدْ أُعْلِنَ حَرْبُ
عَيْنُهُ لِلدَّمْعِ وَقَفْتُ قَلْبُهُ لِلْحَرْبِ نَهْبُ
كُلَّمَا كَشَفَ كَرْبًا نَابَهُ يَا مَيَّ كَرْبُ
هَكَذَا حَالِي: إِلَى نَارٍ بِقَلْبِي لَيْسَ تَخْبُو⁶⁹

Ey Mey sevgi zor

Bundan dolayı seni sevene acı

Üzüntü, uykusuzluk, gözyaşı,

Sevene karşı güçlerini birleştirmiş

Gözleri ile uyku arasında

⁶⁶ Merdem Bek, *Divānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 207.

⁶⁷ Merdem Bek, *Divānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 246.

⁶⁸ Ḥalīl Merdem Bek, “Mey”, *Mecelletü mecma’i’l-‘ilmi’l-‘Arabî*, C. XXXV, 1960, s. 150.

⁶⁹ Merdem Bek, *Divānū Ḥalīl Merdem Bek*, s.231.

*Savaş ilan edildi
Gözleri gözyaşı için vakıf
Kalbi savaş için ganimet
Ne zaman bir belayı defetse
Ona isabet eder Ey Mey yeni bir bela
Hâlim işte böyle; bir cehenneme doğru
Kalbimin ateşi sönmüyor*

Bedevisi bir kadına ithafen yazdığı bir diğer şiirde Merdem Bek duygularını şöyle ifade ediyor:

إِنْ كَانَ وَصْلُكَ لَمْ يَدُمْ مَا بَالُ طَيْفِكَ لَا يَلْمُ
أَصْنَنْتُ حَتَّى بِالْخَيَالِ فَأَيْنَ لِلْعَرَبِ الْكَرَمُ
الْعَيْنُ بَعْدَكَ لَمْ تَنْمُ وَإِسْتَبَدَّلْتُ بِالْذَّمِّ دَمُ
طَالَ التَّقَاطُعُ بَيْنَنَا وَالْوَصْلُ كَانَ كَلًّا وَلَمْ⁷⁰

*Senin vuslatın devam etmeyecekse
Hayaline ne oluyor ki bir araya gelmiyor!
Kıstın, hatta hayali bile
Nerede kaldı Arapların cömertliği!
Göz senden sonra uyumadı
Gözyaşı ile kan yer değiştirdi
Aramızdaki ayrılık uzadı
Vuslat ise hiç olmadı ve olmayacak gibi*

d. el-İctima‘iyyât

Güzel sanatlar içinde önemli bir yere sahip olan şiirin ele aldığı başlıca konular arasında insan ve toplum gelmektedir. Şair ise yaşadığı toplumun bir üyesi olması hasebiyle şiirlerinde hem kendisini hem de yaşadığı muayyen çevrenin farklı yüzlerini ve infiallerini anlatır. Kültürel, siyasal ve sosyal hayattan beslenen şairler, bireyin ve toplumun müşküllerini bir anlamda yansıtmakla yükümlüdür. Merdem Bek’in divanı incelendiğinde bu sosyal bilinç dikkat çeker. Kasidelerinde kendi halinden çok, ülkesinin ve halkının çektiği acıları konu alır. Dünya savaşları, açlık, fakirlik, hastalık, yetimler,

⁷⁰ Merdem Bek, *Dīvānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 171.

âmalar, özgürlük, hak, insaf, barış vb. meseleleri edebî bir üslupla dile getirir. Özellikle bu konulardaki maktuatları⁷¹ kayda değerdir.

Mesela önemli toplumsal sorunlardan olan yetim meselesine Merdem Bek, şiirleriyle dikkat çekerek kamuoyu vicdanına yetimin sesini duyurmaya çalışmıştır. Bu meyanda “el-Yetîmu’l-câi” adlı şiirindeki şu mısralar örnek verilebilir:

هَلْ مِنْ يُعِينُ عَلَيَّ التَّجَلُّدِ سَاعَةً فَمَعَ الدُّمُوعُ تَجَلُّدِي قَدْ سَلَا
طِفْلٌ بِجَوْفِ اللَّيْلِ يَبْكِي عَارِيًا نَالَ الضَّنَى مَنْ جِسْمِهِ مَا نَالَا

(...)

سَأَلْتُهُ مَا خَطْبُهُ فَتَدَقَّقْتُ مِنْهُ الدُّمُوعُ فَمَا اسْتَطَاعَ مَقَالَا
فَمَسَحَتْهَا حَتَّى إِطْمَأَنَّ فُوَادُهُ وَأَعَدْتُ بَعْدَانِي عَلَيْهِ سُؤَالَا
مَاذَا أَقُولُ وَقَدْ رَمَيْتُ بِكُلِّ فَايِحَةٍ تَذْكُ بِهَوْلِهَا الْأَجْبَالَا⁷²

Tahammül göstererek bir saat yardım edebilecek var mı?

Gözyaşlarıyla birlikte sabrım da tükendi

Çocuk, gecenin ortasında ağlıyor çıplak halde

Bitkinlik bedeninde son raddeye ulaşmış

(...)

Sordum ona derdin nedir, aktı gözlerinden

Yaşlar, konuşmaya takat getiremedi

Gözyaşlarını sildim, ta ki gönlü rahatladı

Sonra ona sorular sıraladım

Ne diyeyim! Öyle felaketlerle karşı karşıya bırakıldım ki

Azametiyle dağlar parçalanırdı

Görüldüğü üzere şair bu kasideyi diyaloglar halinde hikâye üslubuyla kaleme almıştır ki kasideyi okuyan kişi bu hadisenin gözleri önünde cereyan ettiği hissine kapılarak aklıktan ve hastalıktan ölen yetimin başına gelen acıyı yaşasın ve harekete

⁷¹ Maktuat: yedi beyitten veya on bir beyitten az olan şiir.

⁷² Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s. 280.

geçsin. Şair burada vahim bir toplumsal gerçekliği etkileyici üslupla insanların gözleri önüne serer.

İngiliz şair Colly Cibber'in (1671-1757) şiirini Merdem Bek, "el-Veledü'l-A'mā" adıyla başka bir acıya tercüman olması için Arapça'ya çevirerek yayımlamıştır:

مَا الَّذِي تَدْعُوهُ نُورًا أَنَا مَا سَعِدْتُ بِهِ بِصِيرًا

بَلْ كَيْفَ يَنْعُمُ مُبْصِرٌ هَلْ تُخْبِرُ الْوَلَدَ الضَّرِيرًا

(...)

حُزْنِي عَلَيَّ مَا سَبِيلَ إِلَيْهِ يَحْرِمُنِي السُّرُورًا

أَنَا كَالْمَلِكِ إِذَا شَدَوْتُ وَإِنْ أَكُنْ أَعْمَى صَغِيرًا⁷³

Ne onu ışığa çağırabilir!

Gördüklerimden ben mutlu değilim

Hatta gören kimse, nasıl rahatta olduğunu

Kör çocuğa söyleyebilir mi?

(...)

Hüznümün çaresi yok

Mutluluktan beni mahrum ediyor

Şarkı söylediğimde kral gibiyim

Küçük bir âmâ olsam da

Merdem Bek toplumsal şiirlerinde sadece Arap halkının sorunlarını işlememiş dünyada yaşanan haksızlık ve zulümlere karşı da hümanizm etkisiyle duyarsız kalmamıştır. İngiliz hükümetince siyasî nedenlerle mahkûm edilen eski Cork Belediye Başkanı Mr. Mc Sweeney, hapse atıldıktan sonra hükümeti protesto etmek ve salıverilmesini temin etmek için açlık grevine başlamıştı. Ancak Mc Sweeney grev neticesinde açlıktan ölünce şair onun, onurlu duruşunu ve halkı için temsil ettiği manayı şöyle dile getirmiştir:⁷⁴

أَبِي رَقٍّ الْحَيَاةَ فَمَاتَ حُرًّا وَأُبْلَغَ نَفْسَهُ فِي ذَاكَ عَذْرًا

⁷³ Merdem Bek, *Divānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 267-268.

⁷⁴ Northern Territory Times and Gazette (Darwin, NT: 1873 - 1927), Thursday 14 October 1920, page 5, <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/3304784>: 30.05.2014.

(...)

بِمَيِّتِهِ رَأَى إِحْيَاءَ شَعْبٍ فَأَيُّقَنَ أَنَّ بَعْدَ الْعُسْرِ يُسْرًا

(...)

كَأَنَّ حَيَاتِهِ أَصْرٌ عَلَيْهِ فَخَفَّفَ عَنْهُ عِنْدَ الْمَوْتِ أَصْرًا

(...)

كَأَنَّكَ مِنْ دَوِي قُرْبَايَ لَمَّا رَتَّبْتُكَ بَاكِيًا نَظْمًا وَنَثْرًا

(...)

إِذَا كَانَتْ حَيَاةُ الْمَرْءِ أَسْرًا فَإِنَّ الْمَوْتَ بِالْأَحْرَارِ أَحْرَى

(...)

فَلَوْلَا الظُّلْمُ وَالْأَطْمَاعُ كُنَّا لِآخِرِ دَهْرِنَا مَاءً وَخَمْرًا⁷⁵

Hayatın köleliğini reddetti ve hür öldü

Böylelikle ruhundaki sıkıntıyı giderdi

(...)

Ölümüyle bir halkın nasıl diriltildiğini gösterdi

Yakinen inandı zorluktan sonra kolaylık olduğuna

(...)

Sanki hayatı üzerine bir yükü

Ölüm anında yükü hafifledi

(...)

Sanki sen yakın akrabalarımdansın

Ağlayarak nazım ile nesir ile sana ağıt yaktığımda

(...)

Kişinin hayatı esaret altında ise

O zaman hürlere ölüm daha evla

⁷⁵ Merdem Bek, *Dīvānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 159-161.

(...)

Zulüm ve hırs olmasaydı

Daima su ve şarap olurduk

Bir başka müveşşah⁷⁶ şiirinde Halil, hayatı boyunca hep mahzun bir şekilde yaşamış ve hiç yüzü gülmemiş üzüntülü insanı ironik bir dille söyle anlatmıştır:

أَلِفَ الْحُزْنَ فَلَوْ فَارَقَهُ الْحُزْنُ بَكَاهُ

وَجَفَا اللَّهُوْ فَلَوْ وَاصَلَهُ اللَّهُوْ شَكَاهُ

نَفْسُهُ لَيْسَ لَهَا غَيْرُ الْأَسَى مِنْ سَكْنٍ⁷⁷

Hüzne öyle alıştı ki

Olur, da hüznü onu terk ederse, hüzne ağlar

Neşeden kaçınır, eğer tesadüf ederse

O neşeden şikâyet eder

Ruhu için olmadı

Kederden başka mesken

Suriye'nin henüz bağımsızlığını kazanmadığı ve Fransız mandasında olduğu 1940 yılında Merdem Bek, ülkesini sömüren ve bunu yaparken de haklılık iddiasında bulunanları “ez-zālīm el-mazlūm” adlı dördlüğünde şu şekilde tasvir etmiştir:

مَا زَالَ يَأْكُلُ مِنْ لَحْمِي وَيَشْرَبُ مِنْ دَمْعِي وَيَرْتَعُ فِي جُلْدِي بِمَخْلَبِهِ

حَتَّى إِذَا الدَّهْرُ جَاوَزَهُ بَفْعَلْتَهُ لَمْ يُبْقِ لِي مَدْمَعًا أَبْكِي عَلَيْهِ⁷⁸

Hala etimden besleniyor, gözyaşından su içiyor

Pençesiyle doymak bilmeden bedenimi yiyor

Hatta hayat onu yaptıklarıyla ödüllendirdiğinde

Bana ağlayacak bir gözyaşı bile bırakmamıştı

⁷⁶ Muvaşşah çoğunlukla beste ile okunmak için yazılır. Kasidede olduğu gibi bunlarda da medih, ağıt, övünme, aşk vb. gibi konular terennüm edilir. Muvaşşah, biri tam beyitler diğeri mısralar içeren iki kısımdan oluşmaktadır. Klasik şiir devrinden sonraya ait bir tür olarak kabul edilen muvaşşah, dil kurallarına uyularak fasih bir dille yazılır. Bkz. A. Yaşar Koçak, “Endülüs Muvaşşahları”, **Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl I, Sayı III, Güz 2001, s. 112.

⁷⁷ Merdem Bek, **Divānū Ḥalīl Merdem Bek**, s. 39.

⁷⁸ Merdem Bek, **Divānū Ḥalīl Merdem Bek**, s. 270.

e. el-Merāṣī

Arap şiir sanatının önemli bir bölümünü teşkil eden risa, genelde Arap şiirinin özelde Cahiliye şiirinin bariz konuları arasında yer alır. Tarih boyunca felsefecilerin ve ediplerin aklını meşgul eden insan hayatının kaçınılmaz gerçeği ve sonu olan ölüm, risa edebiyatının her devirde canlılığını korumasında önemli rol oynamıştır.

Şevkî Dayfın da dediği gibi ilk zamanlarda risa, ölünün huzur içinde yatması için kabri başında söylenen tılsımlı sözlerdi. Daha sonra zamanla gelişerek ağlamaya, ağıt yakmaya ve ölüyü güzel sıfatlarıyla anmaya dönüştü.⁷⁹ Böylece ölen kimse için acı çekmeyi ve öleni sürekli hatırd tutmayı temsil eden risa mefhumu, Arap toplumuna sanat formu kazanarak yerleşti.

Bilindiği üzere Arap toplumunun tarih hafızası mesabesindeki şiirler zaman içerisinde büyük ölçüde korunarak nesilden nesile aktarılmıştır. Risa konulu kasideler taşıdığı derin duygular nedeniyle ayrı bir önemle muhafaza edilerek devasa bir miras oluşturulmuştur. Özellikle risayı yakan ile ölen kimse arasında sevgi ve akrabalık bağı mevcut ise risadaki üzüntü ve acı daha da katlanarak ifade edilmeye çalışılmış bu da mersiyeenin sağlam aktarılmasını sağlamıştır.⁸⁰

Araştırmacıların çoğu Arap kadınların risa konusundaki kabiliyetlerinde hemfikirdir. Kadınların tabiat itibariyle erkeklerin aksine melankolik ve ağlamaya meyyal halleri, mersiyeelerinin daha güzel kabul edilmesinde etkili olmuştur. Nitekim Brockelmann'ın da belirttiği üzere risanın çıkış noktasının kadın ağıtları olması, onların bu konudaki üstünlüğü açıklamaktadır.⁸¹ Mesela Hānsā'nın (ö. 645) mersiyeeleri Arap şiirinin en güzel örneklerinden sayılır.

Klasik Arap şiirinin bariz konularından olan risa türünde Merdem Bek çeşitli mersiyeeler kaleme almıştır. “Riṣāu'l-Huseyn İbn Ali”, “Hulūdu Şevkî”, “Riṣāu'l-Melik Fayşal”, “Ebū't-Ṭayyib el-Mütenebbi”, “Elemu'l-cerḥ ḥine yebrudu (oğlu Heysem'e)”, “Tārīḥu vefāti ümmî”, “Alā firāṣi'l-meraḍ” başlıklarını taşıyan kasideler bunlardan bazılarıdır. Sāmî Dehhān'a göre Merdem Bek kasidelerini yazarken Buḥturî , İbn Mu'tez

⁷⁹ Şevkî Dayf, **el-'Aru'l-cāhilî**, Dāru'l-Ma'ārif, 22. b., Kahire, s. 207.

⁸⁰ Buḥrūs el-Bustānî, **Üdebāu'l-'Arab fi'l-cāhiliyyeti ve şadri'l-İslām**, Mektebü Şadır, Beyrut, 1953, s. 71-77.

⁸¹ Carl Brockelmann, **Tārīḥu'l-edebî'l-'Arabî**, Dāru'l-Ma'ārif, 5. b., s. 164.

ve Azerilerin kasidelerinden etkilenmiştir.⁸² Onun ebeveynini erken yaşta kaybetmesi duygusal yönden kendisini güvende hissetmemesine neden olmuştur. Dolayısıyla hassas ve kırılgan yapısı risa konusunda şiirler yazmaya itmiş olabilir. Zaten şairin ilk şiir örneklerini, anne ve babasının vefatı üzerine yazdığı mersiyele oluşturur. Mesela on beş yaşları civarında babasına yazdığı kısa mersiye şöyledir:

أَقُولُ وَنَعَشُهُ يَخْتَالُ تَيْهًا تُحِيطُ بِهِ الْمَهَابَةُ وَالْجَلَالُ
خَلِيلِي أَحْسَرَا دَمْعِي قَلِيلًا لِأَنْظُرَ كَيْفَ سَيَّرْتُ الْجِبَالَ⁸³

Derim dağlar kadar büyük naşını

Korku ve celal kuşatırken

Dostlarım, hadi silin gözyaşlarımı biraz

Dağların nasıl hareket ettiğini görebilmem için

Oğlu Heysem'in erken yaşta vefatı üzerine yazdığı mersiyele Merdem Bek çektiği acı ve içinde bulunduğu hali şu şekilde tasvir etmiştir:

طَالَ صَمْتِي حَتَّى لَقَدْ ظَنَنْتُهُ النَّاسُ عَزَاءً وَلَاتَ حِينَ عَزَاءٍ
إِنَّ لِلْحُزْنِ غُصَّةً تَمْنَعُ الْبَاكِي مَنْ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْبُكَاءِ
طَوَّلَ عَيْشِ الْمَفْجُوعِ مَهْمَا تَأَسَّى بَعْدَ فَقْدِ الْأَحْبَابِ طَوَّلَ عَنَاءِ
أَلَمَ الْجَرَحِ حِينَ يَبْرُدُ وَالْمَذْبُوحِ أَلَامُهُ بِطَوْلِ الدَّمَاءِ⁸⁴

Suskunluğum uzadı, hatta insanlar zannetti ki

Yastayım, hâlbuki yas zamanı değil

Hüznün öyle bir lokması vardır ki ağlayanı engeller

Ağlarken sesini yükseltmekten

Kederlinin yaşam uzunluğu, ne kadar teselli bulmaya çalışsa da

Sevgilinin ölümünden sonra, cefanın uzunluğudur

Yaranın acısı soğusa da

Kesilen yerin acısı son nefese kadar devam eder

Fayşal dönemi istişare meclisi ikinci başkanlığı görevini icra eden edebiyat ve hukuk bilgini 'Abdülkâdir Bek el-Müeyyed'in (1847-1920) vefatı üzerine yazdığı

⁸² Merdem Bek, *Dīvānū Ḥalīl Merdem Bek*, Mukaddime kısmı s. 23.

⁸³ Merdem Bek, *Dīvānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 370.

⁸⁴ Merdem Bek, *Dīvānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 368.

mersiyede şair ölümün kaçınılmaz oluşunu ve yas tutmanın anlamsızlığını şu dizelerle dile getirmiştir:

إِنْ كَانَ لِلْمَوْتِ حَتْمًا كُلُّ مَوْلُودٍ فَمَا الْبُكَاءُ وَالْأَسَى فِي إِثْرِ مَفْقُودٍ
النَّاسُ فِي وَرْدِهِمْ حَوْضَ الرَّدَى شَرُّعٌ أَمَّا الْخُلُودُ فَحَوْضٌ غَيْرُ مَوْرُودٍ⁸⁵
Her doğan için ölüm kesin son ise
O zaman ölünün peşinde ağlamak yas tutmak niye!
İnsanlar yokluk havuzuna kavuşmakta eşit
Ebedilik ise ulaşılamayan bir havuz

Dımaşğ Bilim Akademisi tarafından 23-29 Temmuz 1936 tarihinde tertip edilen el-Mütenebbî sempozyumunda Merdem Bek, “Ebū’ṭ-Ṭayyib el-Mütenebbî” başlığını taşıyan mersiyesini okumuştur. Bu mersiyede o, el-Mütenebbî’nin şiirinin ebediliğinden ve hikmetlerinden bahseder. Kaside şöyle biter:

الشَّيْعُرُ فِي كَفِّ الزَّمَانِ دَرَاهِمٌ يَرْمِي بِبَهْرَجِهِ وَيُبْقِي الْجَيِّدَ
ذَهَبَ (ابن أَوْس) وَ(الْوَلِيدَ)⁸⁶ بِسِحْرِهِ لَكِنْ بِمُعْجِزِهِ تَقَرَّدَ (أَحْمَدُ)⁸⁷
Şiir zamanın avucunda dirhemler
Sahtesini atıp iyisini bırakır
İbn Evs, el-Velîd sihriyle beraber gitti
Fakat mucizesiyle yalnız Ahmed kaldı

f. el-İslamiyyat

Merdem Bek’in divanında Peygamberimize ithafen yazdığı “el-Mevlid” ve “Hediyye nebeviyye” adlı iki kaside bulunmaktadır. Bu kasidelerle inandığı dinin peygamberine sevgisini ifade etmiştir. Ayrıca o dinlerin geneli itibariyle aralarında bir fark olmadığını fakat gönlünün Hz. Muhammed’in dininde ferah bulduğunu dile getirir.⁸⁹ Bu iki kasideden şu dizeler örnek verilebilir:

تَبَسَّمَ الْفَجْرُ عَنْ مِيلَادِ مُؤْتَمَنِ لَوْلَاهُ فَجَرُ الْهُدَى فِي الْكَوْنِ مَا وَضَحَا

⁸⁵ Merdem Bek, *Divānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 382.

⁸⁶ بحثري

⁸⁷ متنبى

⁸⁸ Merdem Bek, *Divānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 366.

⁸⁹ Merdem Bek, *Divānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 390.

لولا (محمد) ظَلَّ الناسُ بعضَهم رَبًّا لبعضٍ وما كان الهُدي رَجًا⁹⁰

Emin olanın doğumuyla tebessüm etti fecir

O olmasaydı hidayetin doğuşu kâinatta görünmezdi

Eğer (Muhammed s.a.v.) olmasaydı insanlar,

Birbirlerini Rab edinir ve hak üstün olmazdı

مَوْلِدٌ قَدْ بَسَمَ الدَّهْرُ لَهُ بَعْدَ الْجَهَامِ

فِي السَّمَاءِ عَيْدٌ وَتِلْكَ الشُّهُبُ قَدْ كَانَتْ سِهَامُهُ⁹¹

Bir doğum ki zaman gülümsedi ona

Kaşları çatıkken

Göklerde bayram var, işte bu göktaşları

Onun alametleriydi

g. Suriye İstiklal Marşı

Merdem Bek'in şiirleri bahsini kapatıp diğer çalışmalarına geçmeden evvel şairimizin yazdığı Suriye Ulusal Marşı'na kısaca değinmek istiyoruz. Halil Merdem Bek tarafından yazılan "Ḥumâte'd-diyār" adlı şiir 1938'den beri Suriye ulusal marşı olarak okunmaktadır. Ancak 1958-1961 yılları arasında Suriye ve Mısır'ın birleşerek oluşturduğu "Birleşik Arap Cumhuriyeti" döneminde hem Halil'in yazdığı marş hem de Kamil el-Şinnâvî (1908-1965) tarafından yazılan "Neşîdu'l-ḥurriye" adlı şiir okundu. Mısır ve Suriye arasında 1 Şubat 1958'de ilan edilen ve her iki ülkedeki plebisitlerle onaylanan siyasî birleşme, bir askerî darbenin ardından Suriye'nin Mısır'dan bağımsızlığını ilan etmesiyle 28 Eylül 1961'de son buldu. Suriye'nin birlikten ayrılması akabinde "Ḥumâte'd-diyār" şiiri eskiden olduğu gibi ulusal marş olarak belirlendi. Marşın bestesi Lübnanlı Muhammed (1899-1985) ve Ahmed (d.1903) Fuleyfil kardeşler tarafından yapıldı. Kaynaklarda Halil'in şiirinin marş olarak seçilmesi noktasında hemfikir olduğundan bahsedilmektedir. Ancak sürecin işleyişine dair yeterli malumat bulunmamaktadır.

حُمَاةُ الدِّيَارِ عَلَيْكُمْ سَلامٌ أَبَتْ أَنْ تَذِلَّ النُّفُوسُ الْكِرَامَ

⁹⁰ Merdem Bek, *Dīvānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 389.

⁹¹ Merdem Bek, *Dīvānū Ḥalīl Merdem Bek*, s. 395-396.

عَرِينُ الْعُرُوبَةِ بَيَّتُ حَرَامَ وَعَرْشُ الشُّمُوسِ جَمِي لَا يُضَامُ
رُبُوعُ الشَّامِ بُرُوجُ الْعَلَاءِ تُحَاكِي السَّمَاءَ بِعَالِي السَّنَاءِ
فَأَرْضُ زَهَتْ بِالشُّمُوسِ الْوَضَاءِ سَمَاءُ لَعْمُرُكَ أَوْ كَالسَّمَاءِ
رَفِيفُ الْأَمَانِي وَخَفَقُ الْفُؤَادِ عَلَيَّ عِلْمُ ضَمِّ شَمَلِ الْبِلَادِ
أَمَّا فِيهِ مِنْ كُلِّ عَيْنٍ سَوَادٍ وَمِنْ دَمٍ كُلِّ شَهِيدٍ مَدَادٍ
نُفُوسُ أَبَاةٍ وَمَاضٍ مَجِيدٍ وَرُوحُ الْأَضَاجِي رَقِيبٌ عَتِيدٍ
وَمِنَا (الْوَلِيدُ⁹²) وَمِنَا (الرَّشِيدُ⁹³) فَلَمْ لَا نَسُودُ وَلَمْ لَا نَنْشِيدُ⁹⁴

Selam size vatan bekçileri
Reddetti yüce ruhlar aşağılanmayı
Araplığın sığınağı kutsal ev
Arşın güneşleri aşılamaz hudut
Şam'ın evleri yüksek burçlarıyla
Andırıyor gökyüzünü bütün parlaklığıyla
Bir yer ki göz kamaştırıcı güneşlerle parlattı
Gökyüzünü, neredeyse gökyüzü gibi
Umutların kanat çırpışı kalplerin çarpışı
Bir bayrak üzerinde toplandı ülkenin birliği
Bayrakta olmalı değil mi her siyah gözden
Ve her şehidin mürekkebinden
Ruhlar cesur mazi şeref
Şehitlerin ruhları heybetli gözetleyiciler
Velid bizdendir Harun da bizdendir
Öyleyse neden önder olmuyoruz ve neden inşa etmiyoruz

⁹² Velîd b. Abdü'l-Melik

⁹³ Abbasî Halifesi Harun Reşid

⁹⁴ Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s. 369.

6. ŞİİRİNİN ÖZELLİKLERİ

a. Konu Birliği

Genel hatları itibariyle Cahiliye'den bugüne Arap şiirine bakıldığında bir kaside içerisinde farklı konulara değinildiği görülürdü. Şair kasidesine başladığında hangi konulara temas edeceğini önceden düşünmek ve kurgulamak gibi bir amaç gütmeydi. Dolayısıyla kasidedeki her bir beyit birbirinden farklı konu, tema ve amaca sahip olma özelliği taşırdı. İbn Kuteybe (ö.715) şairin bu davranışının sebebini, şiirinde farklı konular işleyerek hayranlık uyandırmak ve dinleyeni etkilemek istemesiyle açıklar.⁹⁵

Cahiliye dönemi şairi bazen bindiği devesi ve gezip dolaştığı sahralar gibi yaşadığı dünyayı anlatmak için, bazen de birini övmek veya hicvetmek için yazdığı beyitleri aynı kasidede anlam bütünlüğüne riayet etmeden bir araya getirerek şiirini oluştururdu. Fakat bu anlayış, modern dönemde kaside beyitlerinin canlı bir beden azaları gibi kabul edilip kasidelerin konu bütünlüğüne dikkat edilerek oluşturulmasıyla değişmiştir.⁹⁶

Ahmed Emîn klasik dönem şiirlerindeki bu kopukluğun sebebini, Arap aklının bütüncül bakış açısına ve ince tahlil melekeseine sahip olmamasında görür. Çünkü dönemin Arap'ı bir manzaraya baktığında onu fikriyle kuşatmak yerine, etkilendiği manzaranın hazzıyla kendini tatmin etmeye çalışırdı. Mesela bir ağacın önünde durduğunda ağaca bir bütün halinde bakmaz ağacın dalları, yaprakları, uzunluğu, güzelliği vs. ile ilgilenirdi. Dolayısıyla fotoğrafın bütünü görmeyen arı gibi bir çiçekten diğerine koşardı. Bu hal Ahmed Emîn'e göre Arap aklının mantık hatasından kaynaklanan zayıf noktasını teşkil eder.⁹⁷

Arap kasidesinin bütüncül yaklaşıma sahip olamayışına dair başka farklı görüşler de mevcuttur. Mesela Ahmed ez-Zeyyât bunu bedevinin tabiatı itibariyle felsefi bakışının kısır oluşuna dolayısıyla da olayları ancak yalın halde görebileceğine bağlar.⁹⁸ Şevki Dayf ise Arap kasidelerini geniş bir sahranın fezasında toplanan birbirinden farklı nesnelere benzetir.⁹⁹

⁹⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-şu'arâ*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, s. 15.

⁹⁶ Muhammed Hüseyn Heykel, *Şevratü'l-edeb*, Müessesetü Hindâvî, 2012, Mısır, s. 60.

⁹⁷ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Müessesetü Hindâvî, 2012, Mısır, s. 52.

⁹⁸ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târihu'l-edebî'l-'Arabî*, Dâru Naḥḍa, Kahire, s. 31.

⁹⁹ Şevki Dayf, *Fî'n-naḥḍi'l-edebî*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, s. 154.

Merdem Bek'in şiirdeki konu birliğine dair fikirlerini daha önce zikretmiştik. Tabi burada onun şiirlerinde konu birliğini nasıl işlediğine kısaca bakmak gerekmektedir. Onun şiirlerinde konu bütünlüğüne azami ölçüde riayet ettiği söylenebilir. Özellikle gençlik yıllarından sonra yazdığı kasidelerde daha barizdir bu birlik. Kasidelerinde ele aldığı fikirler, duygular, manalar ve tasvirler yapboz parçaları gibi sırasıyla birbirine girdirilerek resmin bütünü oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu tespit çoğunluğu kapsamaktadır. Zira bazı kasidelerinde bu bütünlüğün oluşturulamadığı görülmektedir.

Mesela “el-Ferāšetān”¹⁰⁰ kasidesinde şair, bütün bir kaside boyunca iki pervanenin tasvirini yapmaya çalışmıştır. Pervanelerin fiziki özelliklerini, insan ve ruhunda bıraktığı etkileri, daimi hareket etmelerini, doğa için taşıdıkları anlam vb. yönlerini lafız ve mana uyumu çerçevesinde betimlemiştir. Fakat aynı bütünlük “Hediyye nebeviye”¹⁰¹ kasidesinde çok güçlü değildir. Şair ilk beyitlerde güvercinin hüznü ile münâcât ederken daha sonra şafak vaktinin güzellik ve etkileyiciliğinin tasvirine yönelmiştir. Daha sonra da sözü Hz. Peygamber'in doğumuna ve cihadına getirmiştir. Şairin çeşitli konulardaki beyitleri birbirine ulayarak meydana getirdiği bu kasidede konu birliği zayıf kalmıştır. Bununla birlikte içerik birbirine tamamen de zıt değildir.

Merdem Bek muhafazakâr sanat anlayışından ödün vermeden yeniliklere açık bir şekilde edebî ürünler kaleme almıştır. Klasik sanat anlayışından tamamıyla kopmadığını ve dolayısıyla bazen tekrara düştüğünü eserlerinden anlamaktayız. O prensip olarak şiirde konu bütünlüğünü korumaya çalışmış olsa da kendisine göre daha yenilikçi sayabileceğimiz Nizâr Kabbânî ve Cübrân Halîl Cübrân gibi şairlerin seviyesini yakalayamamıştır. Çünkü o, bu şairler gibi serbest nazım kasidelerine ilgi duymamıştır. Dolayısıyla da aruz tef'ileleri bazen onu belli ölçüde sınırlamıştır.

b. Duygu

Şairin zihnini meşgul eden fikir, his, tecrübe veya suret sebebiyle ruhunda oluşan hal şeklinde ifade edebileceğimiz duygu, şairi güçlü bir şekilde etkiler. Bu etki sebebiyle oluşan yoğun duyguları şair, dış âleme yansıtarak bir anlamda onlardan kurtulmaya çalışır. Halîl'in fitrat itibarıyla içine kapanık ve hassas bir yapıya sahip olması hayatı boyunca duygu ve düşüncelerini rahat ifade edebilmesine mani olmuştur. Ancak bu menfi görünen

¹⁰⁰ Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s. 26.

¹⁰¹ Bkz. Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s. 294.

hal Halil'in toplumsal duyarlılığını arttırarak kendisinin ve toplumunun sessiz ılıklarını duyabilmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla bu i ve dış uyarıların meydana getirdiği kızgınlık, korku, sevinç, ümit gibi içsel tepkileri Halil şiirine yansıtmıştır.

Mesela oėlu Heysem'in vefatı üzerine yazdığı “Elemu'l-cerħ ĥıne yebrudu”, annesinin vefatı üzerine yazdığı “Tārıhu vefatı ümmi” veya babasının vefatı üzerine yazdığı “Na'su ebı” mersiyeleri, şairin önceden tespit edemediği ve kendiliğinden oluşan insani duyguların řiir olarak yansımasıdır. Keza “Yevmu Meyselün”, “Yevmu'l-feza'ı'l-ekber”, “Zıkrā Yūsuf”, “eđ-Đaħıyye”, “el-Yetımu'l-cāi” ve “el-Maħzün” kasideleri toplumsal hadiselerin şairde meydana getirdiği duygulanımların edebı dışavurumdur. Halil bu ve benzeri bazı şiirlerinde üzüntüsünü çoğunlukla gözyaşı tasvirleriyle ifade etmeye çalışmıştır.

Daha önce de Merdem Bek'in şiirlerinin genel itibariyle hissı olduğunu belirtmiştik. Özellikle vurgulamak gerekir ki onun şiirine kattığı duygusal temalar yapmacık değildir. Zaten o, abartılı ve sahte ifadelerle tezyin edilen “el-medħ”, “el-faħr” vb. konulu şiirlere pek meyletmemiştir. Ancak burada haması şiirlerini istisna etmemiz gerekmektedir. Zira onun Arapçılık sevdasından kaynaklanan yoğun duyguları, bu tür şiirlerine abartılı ifadelerle yansımtır. Tabi bu tespitimiz Arap bir edebiyatçı tarafından eleştirilebilir çünkü onun kavmini övdüğü şiirler Arap okuruna göre mübalağasız gelebilir.

şairin yaşadığı dönemin çalkantılı bir dönem olması nedeniyle insanların daimi bir menfez bulma çabası, toplumun duygularına yön vermede Merdem Bek'in şiirlerine işlevsellik katmıştır. Zira şiirlerindeki duygular görebildiğimiz kadarıyla samimi olduğu kadar tekellüften de uzaktır. Bu da şiirlerinin toplumsal duygulara yön vermede etkin rol oynamasına imkân tanımıştır.

c. Hayal

Merdem Bek'in lâfzı kalıplar içerisinde kullandığı şiir dağarcığına ait kelime ve kavramlar, sanatsal forma sokulan hissı ve tecrübı hayallerini teşkil etmektedir. şairin, suretler daha doğrusu şiirsel suretler vasıtasıyla ürettiği hayaller ile maddı ve hissı âleme dair tespit ve akıl yürütmeler yapabildiği düşünöldüğünde şiirde hayalin önemi artmaktadır. Onun şiirlerindeki hayali suret genellikle klasik divanlardaki şekliyle karşımıza çıkar. Bununla birlikte Londra'da kaldığı sürede batının modern şiiriyle yakından tanışmıştır. Bu süreç ona yeni bakış açıları kazandırmakla birlikte büyük

değişimlere sebep olmamıştır. Fakat gençlik ile olgunluk döneminde yazdığı şiirler arasında bazı farklılıklar mevcuttur.

Merdem Bek'in tabiat tasvirlerindeki hayal imgeleri genellikle kadim Arap şiirinden beslenir. Mesela “el-Rabvetü ve'l-Mezze”, “Riṣau'l-Melik Fayşal”, “Na‘şu ebî”, “el-Ğūṭa” “el-Verḳā” ve “el-baḥr” şiirleri böyledir. Biz sadece “el-Rabvetü ve'l-Mezze” şiirinden örnek vermekle yetineceğiz. Rabve ve Mezze, Şam'ın yeşillikleriyle meşhur iki sayfiye bölgesidir. Şair bu iki bölgenin ağaçlarını, yapraklarını, akarsularını, kuşlarını vb. tabii güzelliklerini klasik divanlardaki üsluba benzer şekilde tasvir etmiştir.

فَالرَّبْوَةُ الْغَنَاءُ مَا أَحْلَى بِهَا سَجْعَ الطُّيُورِ

(...)

أَشْجَارُهَا كَعَرَائِيسٍ مُتَضَمِّنَاتٍ بِالْعَبِيرِ

(...)

وَالْمَاءُ مِثْلُ أَرَاقِمٍ يَنْسَابُ مِنْ عَالِي الصُّخُورِ

وَالْوُرُقُ فِي تَرْجِيْعِهَا (داود) يَقْرَأُ بِالزَّبُورِ¹⁰²

Ağaçları bol Rabve, kuşlarının secisi ne kadar hoş

Ağaçların, kokular sürünmüş gelinler gibi

(...)

Suyun tıpkı yılan gibi yüksek kayaların arasından süzülüyor

Kuşlarının şakırtısı Davud'un Zebur okuması gibi

7. DİL VE ÜSLUP

a. Vezin ve Ritim

Şiiri, nesir sanatından ayıran önemli özelliklerin başında şüphesiz şiirdeki musiki âhenk gelir. Eğer kelam musiki âhenkten yoksun ise onu şiir diye isimlendirmek güçtür. Bu ahenk şiirde vezin ve kafiye ile karşılaşılır. Dolayısıyla şairler, şiirdeki bu musikiyi yakalamak için çeşitli sanatsal güzelliklere başvurmuşlar. Bunlar içerisinde tekrarlar

¹⁰² Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s. 99.

önemli yer tutmaktadır. Mesela harflerin tekrarı, kelimelerin tekrarı, cinas ve benzeri bedii sanatların tekrarı zikredilebilir.¹⁰³

Merdem Bek şiirlerinde musiki ritmini yakalamak için şiirlerini aruz tef'ile'leri üzerine yazmıştır. Aruz ilmî hicrî üçüncü asırda Halil b. Ahmed Ferāhidî tarafından sistemleştirilen ve sahîh-fâsîd şiiri ayırt etmeye yarayan ilimdir. Aruz ilmî, vezinleri kullanarak şiirlerini değerlendirmeye tabi tutar. Vezin ise şiir diye isimlendirilen kelamın suretidir. Bu suret olmadan şiir meydana gelmez. Aruz matematiksel bir denklem üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla vezinlerde ziyade ve noksan kabul etmez. Genel kanaat Halil b. Ahmed'in bu vezinleri on beş bahir olarak tespit ettiği daha sonra talebesi el-Ahfeş el-Evsat (ö. 830) tarafından bir bahir ziyade edildiğidir.¹⁰⁴

Vezin ve ritim, beyitte veya kelimada tekrar eden nağmeleri ve iki veya daha fazla fıkrada muntazaman birbirini takip eden hareke ve sükûnları temsil eder.¹⁰⁵ Klasik Arap şairleri medh, fahr ve gazel türü eserlerinde bu ritimsel güzelliği yakalamak için tevarüs edegelen vezinleri kullanıyorlardı. Bu vezinler daha sonra Halil b. Ahmed tarafından sistematize edilmiştir. Muallaka şairleri çoğunlukla eṭ-Ṭavîl, el-Kâmil, el-Besîṭ, el-Vâfir ve el-Ḥafîf bahirlerini kullanmışlardır. Mersiyelerde ise genellikle eṭ-Ṭavîl, el-Kâmil, el-Besîṭ, es-Serî' ve el-Ḥafîf bahirleri tercih edilmiştir. Halil b. Ahmed'in tespit ettiği aruz bahirlerindeki bazı vezinler ondan önce yoktur. Cahiliye Arap'ı çoğunlukla yukarıda belirtilen vezinleri kullanmıştır.¹⁰⁶

Yermük Üniversitesi'nden Ṭāhā Muhammed Taha Ḳavḳaze Merdem Bek'in divanındaki şiirleri aruz ilmî bakımından inceleyerek istatistik veriler derlemiştir. Buna göre o, mezkûr on altı bahirin on bir tanesini kullanarak kasidelerini yazmıştır. Bunlar: el-Kâmil, el-Vâfir, er-Ramel, el-Besîṭ, eṭ-Ṭavîl, er-Recez, el-Muḳteḍab, el-Münserih, el-Müteḳârib, el-Mütedârik, el-Ḥafîf ve bunların "meşṭûr¹⁰⁷ ve meczûât"larıdır.¹⁰⁸ Bu verileri iki tablo halinde sunuyoruz.

¹⁰³ Ferḥān Ali el-Ḳuḍāt, **Mecelletü mecma'i'l-'ilmi'l-'Arabî'l-Ürdunî**, XXXXIIIIV, s. 119.

¹⁰⁴ 'Abdurrahmān Tibramāsīn, **el-'Arūḍ ve iḳā'i's-şi'ri'l-'Arabî**, Mektebü'l-Medīne, s. 1-5.

¹⁰⁵ Ğanīmī Hilāl, a.g.e., s. 437.

¹⁰⁶ Ğanīmī Hilāl, a.g.e., s. 441.

¹⁰⁷ Yarısı hazfedilmiş bahir.

¹⁰⁸ İki cüzü hazfedilmiş bahir.

Tefile Sayısı	Beyit Sayısı	Kaside Sayısı	Bahir İsmi	
3372	526	25	الكامل	1
680	170	8	مجزوء الكامل	2
2790	465	18	الوافر	3
368	92	2	مجزوء الوافر	4
2296	382	16	الرمل	5
628	157	5	مجزوء الرمل	6
5600	700	42	البسيط	7
5040	630	23	الطويل	8
390	65	3	الرجز	9
480	120	5	مجزوء الرجز	10
39	13	1	مشطور الرجز	11
100	25	2	المقتضب	12
156	26	1	المنسرح	13
64	16	2	مجزوء المتقارب	14
232	29	2	المتدارك	15
138	23	2	الخفيف	16
Tefile Toplamı	Beyit Toplamı	Kaside Toplamı		
22369	3475	157		

Şairin Kullandığı Bahirler	Kullanılan Tef'île Sayısı	Tef'île İsmi	
الكامل, مجزوء الكامل	4025	مُتَّفَعِلُنْ	1
البسيط, الرجز, المنسرح, المقتضب, الخفيف	3902	مُسْتَفْعِلُنْ	2
المتقارب, الطويل, الوافر, مشطور الرجز	3527	فُعُولُنْ	3
البسيط, المتدارك	3032	فاعِلُنْ, فَعِلُنْ	4
الرمل, مجزوء الرمل, الخفيف الطويل	3012	فاعِلَاتُنْ	5
الطويل	2520	مَفَاعِلُنْ	6
الوافر, المجزوء الوافر	2228	مَفَاعِلَاتُنْ	7
المقتضب, المنسرح	68	مُفَعَّلَاتُ	8
	22369		

b) Kafiye

Klasik Arap edebiyatı geleneğinde şiirin olmazsa olmazları arasında vezinden sonra ikinci unsur kuşkusuz kafiye'dir. Sözün şiir olması için mevzun ve mukaffa olması şart koşulmuştur. Arap şiirinin şekilsel yönünü teşkil eden bu iki unsurla ilgili muhkem literatür bina edilmiştir.

Kasidelerdeki beyitlerin veya şatırların sonundaki ahenkli sestten oluşan kafiyenin tekrarı şiirin musikisi için önemli kabul edilir.¹⁰⁹ Bilindiği üzere bazı dillerde kafiye rastlanmamaktadır. Mesela ilk dönem Japon edebiyatında kafiye yoktur. Bazı yazarlara göre Arap şiirinin bu yönü diğer dillere üstünlüğünün bir göstergesidir.¹¹⁰

Kasidelerde kafiye düzeninde bulunan ve kasidenin üzerine kurulduğu Revi harfi (sahih harf) eğer harekeliyse “mutlak revî/mutlak kafiye”; harekesiz (sakin) ise “mukayyed revî” adını alır. Bir başka açıdan kafiye muvahhit; kasidenin başından sonuna kadar tanzim edildiği kafiye ve mütenevvi‘; şairin muvahhit kafiye nazmından çıkarak muveşşah, muhammes gibi kaside içinde kafiye öbekleri şeklinde bölümlendirilmektedir.¹¹¹

Merdem Bek kasidelerinin çoğunu kafiye-i muvahhide üzerine nazmetmiştir. Çok az bir kısmını kafiye-i mütenevvi‘aya göre yazmıştır. Mesela aşağıdaki şiirde, redif elifiyle oluşturulan kafiye'yi meksür hemze ve yâ harfi izlemiştir. Burada şair, iki med harfinin arasına hemze yerleştirerek oluşturduğu (ائي) şekliyle/kafiyesiyle sanki elemi ve hüznünü teneffüs etmeye çalışmıştır:

... مِنْ بَعْدِ مَا عَلِمْتُ مَكَانَ دَوَائِي
... أَنْ لَيْسَ فِي طَوْقِ الْأَسَاةِ شِفَائِي
... أَنْظُرُ إِذَا مَا اسْتَنْطَعْتُ فِي أَحْشَائِي

Bu şiirde ise aynı hüznü mağmum hemze ile ifade etmeye çalışmıştır:

... جَمِيعُ الْعُرْبِ فِي الْبُلُوَى سَوَاءٌ
... فَضَاءٌ لَهُمْ كَمَا ضَائَتْ دُكَاءُ
... لَقَدْ جَلَّ الْمُدَّيِّ وَالْفِدَاءُ

¹⁰⁹ İbrahim Enîs, *Mūsîka’ş-şi‘r*, Mektebü’tü’l-Ā’ncelu’l-Miṣrî, 2. b., Mısır, 1952, s. 244.

¹¹⁰ Ğanîmî Hilâl, a.g.e., s. 442.

¹¹¹ Abdülaziz ‘Atîk, *‘İlmu’l-‘arûḍ ve’l-kāfiye*, Dâru’n-Nahḍati’l-‘Arabiyye, Beyrut, 1987, s. 165.

... تَضِيحُ الارضُ منه والسَّمَاءُ¹¹²

Bu şiirde ise şair “el-Meczû’l-vâfir” bahiriyle nazmettiği şiirini kafiye-i mutlak üzere tertip etmiştir.

... مِثَالٌ عَنْهُ مُقْتَبَسٌ

... وَجْهُ اللَّهِ يَنْعَكِسُ

... أَمْ مِنْ نُورِهِ قَبَسٌ¹¹³

Merdem Bek bazı manzumlarındaki nameleri çeşitlendirmek amacıyla şiirlerini mülevven kafiye metoduyla kaleme almıştır. Mesela “el-muhammesât” nazım şekliyle “Allah” başlığını verdiği bir şiir yazmıştır. Beş tef’île’den oluşan beyite ‘beşli’ anlamında muhammes adı verilmektedir. Bu muveşşah’daki muhammeslerin adedi toplamda on yedidir. “el-Kâmil” bahiriyle yazdığı kasidenin her muhammes’inde tercih ettiği kafiye birbirinden farklıdır. Her muhammes’deki ilk dört tef’île’nin kafiyesi sağdan sola sırasıyla şöyledir: رُ، رَا، اَج، رُ، اء، دُ، حُ، رُ، دُ، مَد، لُ، دِ، م، لُكْ، لُ، رُها، عُ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَكْبَرُ مِنْ أَنْ يُحِيطَ بِكَنْهِكَ الْمُتَفَكِّرُ

حَارَ اللَّيْبُ وَزَاعَ عَنْكَ الْمُبْصِرُ وَرَمَى فَأَخْطَأَ سَهْمَهُ الْمُتَدَبِّرُ

أَقْصَى مَدَى لِلْعَقْلِ فِيكَ تَحْيَرُ

لَوْ صَحَّ فِي التَّمْثِيلِ أَنْ يَجِدَ الْوَرَاى رَبًّا كَمَا يَتَصَوَّرُونَكَ أَقْدَارَا

وَأَرَادَ ذَاكَ الرَّبُّ أَنْ يَتَصَوَّرَا مَنْ أَنْتَ عَادَ عَنِ الْبُلُوغِ مُقْصَرَا

بِالْعَجْزِ عَنْ وَعْيِ الْحَقِيقَةِ يَجْهَرُ¹¹⁴

Çok kısa olarak verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere Merdem Bek şiirlerini çeşitli kafiye türleri kullanarak yazmıştır. Muvahhaşat ve muhammesat ile kafiyelerini çeşitlendirse de hiç bir şiirinde Halil b. Ahmed’in koyduğu aruz vezinleri dışına çıkmamıştır. “el-Mevâliyâ” ve “Kâne Kâne” gibi halk sanatlarına da meyletmemiştir. “el-‘Ammiyye” diliyle şiir söylemediği gibi yaşadığı asırda oldukça revaçta olan serbest şiir stili vb. akımlardan da etkilenmemiştir. Klasik şiir divanlarıyla çok haşır neşir olması ve onların tahkiklerine yoğunlaşmasının yarattığı geleneksel edebiyat anlayışı belki de onu

¹¹² Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s. 359.

¹¹³ Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s. 14.

¹¹⁴ Merdem Bek, *Dîvânü Halîl Merdem Bek*, s. 3.

serbest şiir nazmından uzaklaştırmıştır. Zaten onun şiir anlayışının klasik Arap şiirini konu ve içerik açısından asrına uyarlamak ve şekil açısından geleneği takip etmek olduğu, divanından açıkça anlaşılmaktadır.

B) İLMİ VE EDEBİ YÖNÜ

1. Makaleciliği

Makale, Merdem Bek'in yaşadığı dönemde oldukça revaçta olan bir türdür. Nahda taraftarları gazete ve dergiler vasıtasıyla geniş halk kitlelerine ulaşma imkânı buluyordu. Halil Cerîdetü's-Sûriyye, Cerîdetü'l-Ürdün, Cerîdetü'l-Muktebes, Cerîdetü Lisānu'l-'Arab, Cerîdetü'l-'Āşime, Cerîdetü Elif Bā gibi gazetelerde ve Mecelletü'l-Muktebes, kendi kurduğu Mecelletü'r-Râbiṭa, bu dergi kapatıldıktan sonra kurduğu Mecelletü's-Şekāfe dergisinde; bu dergi de kapatılınca çoğunlukla üyesi olduğu Mecelletü Mecma'î'l-'İlmi'l-'Arabî dergisinde yazıyordu.

Onun makaleleri yaşadığı dönemde gündemde olan siyaset, edebiyat, milliyetçilik ve dil çalışmaları gibi konuları ihtiva eder. Makalelerinin bir kısmı daha sonra oğlu tarafından derlenerek "Dimaşk ve'l-Ḳuds" adıyla iki kapak arasında neşredilmiştir.

Makale üslubu itibariyle çağdaşı yazarlardan pek farklı değildir. Kendine has tarzıyla makalelerinde aşırıya kaçmadan belâğat sanatlarını kullanmış kimi zaman secili cümlelere yer vermiştir. Mazmuna ve manaya dikkat etmek, düşüncelerini yalın ve sade ifade etmek onun makalelerinde dikkat çeken diğer yazım özellikleridir.

Ḥafâcî onun edebî sanatlarda müstakil mezhep sahibi olduğunu söyler.¹¹⁵ Ancak bu iddialı görüşün gerçeğe yakın olduğunu söylemek zordur. Çünkü Merdem Bek'in eserleri incelendiğinde klasik sanat anlayışının dışına pek çıkmadığı görülür. Bu da ekol sahibi olması için yeterli olmasa gerektir. Ancak şiirlerinde ve nesir yazılarında kullandığı sade üslubun insanları etkilediği ve harekete geçirdiği şüphe götürmeyen bir gerçektir.

2. Tahkikçiliği

Tezimizin belirli bölümlerinde vurgulandığı üzere Halil Merdem Bek klasik Arap edebiyatı hayranıdır. Hatta bu hayranlığın onun dünya görüşünü ve edebî anlayışını şekillendirdiğini çok net söyleyebiliriz.

¹¹⁵ Ḥafâcî, a.g.e., s. 318.

Bu bakış açısının oluşturduğu hassasiyet sebebiyle onun eserlerinin önemli yekûnunu Arap edebiyatının tarihsel duayenleri işgal eder. Merdem Bek vefat ettiğinde dört tane divanın tahkikli neşrini yapmış bulunuyordu. Divanı İbn ‘Uneyn 1946, Divanı ‘Alî b. Cehm 1951, Divanı İbn Hıyyûs iki cüz halinde 1951 ve Divanı İbn el-Hıyyât 1957’de basılmıştır. Sâmi Dehhân’ın dediğine göre Merdem Bek ona, eğer ömrü vefa ederse İbn el-Munîr et-Ṭarablusî ve İbn el-Kayserânî’nin divanlarının tahkikini gerçekleştireceğini söylemiştir. Hatta gerekli nüsha ve kaynakları temin bile etmiştir.¹¹⁶ Ayrıca akademideki arkadaşlarıyla birlikte Üşnundânî’ye ait “Me‘ânî’ş-şî‘r” adlı eserin zabt ve tashihini gerçekleştirmiştir.

Usul itibarıyla Merdem Bek tahkikini yapacağı yazma eseri belirledikten sonra dikkatli bir okuma yapıp eseri tek tek eliyle kağıda geçiriyordu. Yazma aşaması bittikten sonra yeni bir okuma daha yapıp akabinde topladığı bütün nüshaları karşılaştırarak hata veya noksan varsa düzeltiyordu. Daha sonra divanın şerhini ve talikini yapıyor ve herhangi bir baskı hatası olup olmadığını kontrol ediyordu. Tahkik işlemi bittikten sonra eserin müellifine dair topladığı bilgi ve değerlendirmeleri divanın ön kısmına ekleyerek neşir safhasını başlatıyordu.¹¹⁷

Merdem Bek, İbn ‘Uneyn’in divanında takip ettiği metodu şöyle izah etmiştir: “Bu divanın tahkiki esnasında her beyit’i sekiz nüshadan okuyor ve en sahîh görünen rivayeti tercih ediyordum. Nüshalar arasındaki ihtilafı belirtiyor ve hiçbir nüshayı esas kabul etmiyordum.”¹¹⁸ Müellifin ana metin belirlemeden tahkik çalışması yürütmesinin muhtemel sebebi, bazen ana metin olarak belirlenen nüshanın haricindeki nüshalarda daha sahîh rivayetlerin bulunabilmesi dolayısıyla muhakkikin kendisini kısıtlamak istememesi olabilir.

Merdem Bek’in tahkik usulünü birkaç madde halinde sıralayacak olursak o,

1- Yazmalardaki şiirlerin tasnifinde hata olduğunu düşünüyorsa, ilgili şiirlerin yerlerini değiştirmiştir. Mesela İbn ‘Uneyn Divanındaki “Bābu’l-veḳāi” kısmındaki bazı kasideleri “Bābu’l-ḥanîn” kısmına eklemiştir.

¹¹⁶ Merdem Bek, *Dīvānū Ḥalîl Merdem Bek*, Mukaddime bölümü s. 31.

¹¹⁷ Merdem Bek, *Cemheratü’l-muḡannin*, s. Kef.

¹¹⁸ İbn ‘Uneyn, *Dīvānū İbn ‘Uneyn*, Daru Şadr, 1970, Beyrut, s. 35.

2- Yazmalar üzerindeki çalışması bittikten sonra elindeki nüshalarda mevcut bulunmayan fakat edebiyat ve tarih kitaplarında zikredilen şiirleri de “el-Müstedrek min şî‘ri İbn ‘Uneyn”, “Tekmiletü Dîvânü ‘Ali b. Cehm” başlığı altında divanlara eklemiştir.¹¹⁹

3- Çalışma esnasında müracaat ettiği kaynakları dipnotlarda belirtmiş daha sonra eserin sonuna fihrist eşliğinde kaynaklarını sunmuştur.

4- Faydalandığı her nüshayı rumuzlar ile belirtmiştir. Mesela “Nüşhatü Dāru’l-Kütübü’l-Zāhiriyye” için (ظ), “Nüşhatü Cambridge” için (ك) rumuzunu kullanmıştır.

5- Yazma nüshalarının sayfa sayıları, basım tarihleri, eksik satırlar, kullanılan kalem cinsi ve mürekkep rengi, basım tarihi ve sahibinin kim olduğu vb. bilgileri divanlara not etmiştir.

6- Metinde ihtilaf var ise kendi tercihini ana metne alıp diğer rivayetleri dipnot ile zikretmiştir.

7- Bütün nüshalarda hata olduğunu düşünüyorsa asıl metne sadık kalarak kendi görüşüne göre metni düzeltmiştir.¹²⁰

8- Şiirler arasında emin olamadığı noktaları her hangi bir tasvip yapmadan olduğu gibi bırakmıştır.

9- İhtiyaç duyulan lafız ve terkipleri, iktibaslar ile şerh etmiştir.

Merdem Bek genellikle toplumda eksik gördüğü noktalar üzerine çalışmalarını yürütmüştür. Önemli olduğu halde unutulmaya yüz tuttuğunu düşündüğü meseleleri yeninden edebiyat dünyasının gündemine almak için çabalamıştır. Bu minvalde yaptığı çalışmaların bir bölümünü tahkik eserleri oluşturur.

C) MÜZİK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ ve ÜMMÜ KÜLSÜM

Musiki eserlerinin şirden beslenmesi musiki ile şiire iç içe bir görünüm vermektedir. Bu birlikteliğe birçok milletin edebiyatında rastlamak mümkündür. Keza Arap kültüründe de şiir ve musiki beraber mesafe kat etmiştir. “Araplar şiiri şarkıyla ölçer.”, “Şarkı şiirin terazisidir.” şeklindeki meseller bu iki sanatın daimi ilişkisini göstermektedir.¹²¹ Nitekim Hassan b. Sâbit’in şiirlerini teğanni ile de söylediği bilinmektedir.¹²² Şiir-musiki ilişkisine binaen bir şair olarak Merdem Bek’in de musikiye

¹¹⁹ İbn ‘Uneyn, a.g.e., s. 47.

¹²⁰ İbn ‘Uneyn, a.g.e., s. 46.

¹²¹ Necdet Gürkan, *Şiir ve Dil*, Nobel Yay., 2005, s. 50.

¹²² Mustafa el-Cozo, *Naẓariyyätü’ş-şî‘r ‘inde’l-‘Arab*, Daru’t-Tali‘a, 1988, s. 62.

ilgi duyması tabiidir. Ancak musiki ile sanatsal icra anlamında ilgilenmemiştir. Onun musiki alakası ve hassasiyeti Arap millî tarihi açısından yerini tespit ve kayıt etmek yönünde olmuştur. Bu alandaki bilgisi Arap musikisi tarihi araştırmalarına dayanır. Dolayısıyla teorik anlamda musikiye dair orijinal görüşleri bulunmamaktadır.

Bilindiği kadarıyla Merdem Bek hayatı boyunca herhangi bir müzik aletiyle iştiğal etmemiş ve ses sanatçısı olarak da müzik icrasına dâhil olmamıştır. Ancak gençliğinde müzik, müzik aletleri ve şarkıcılara ilgi duyduğunu “Cemheratu’l-muğannîn” adlı klasik Arap musikisi tarihi hakkında yazdığı kitaptan anlıyoruz. Bu eserin giriş bölümünde şahsi musiki görüşlerini de kaleme almıştır.

Merdem Bek 1926 yılında Mısırlı meşhur sanatçı Ümmü Külşüm tarafından yardım amaçlı verilen konsere katılmış Ümmü Külşüm ve sanatına dair görüşlerini bir makalede toplamıştır. Ayrıca Henry George Farmer tarafından kaleme alınan “A History of Arabian Music” adlı kitaba “Mecelletü mecma‘i’l-‘ilmi’l-‘Arabî” için tanıtım yazısı kaleme almıştır.¹²³

Ona göre şarkı/ğınā, ruhun rahatlatıcısı, vicdanın tercümanı ve duyguların habercisidir. Neşe anında ruhlar şarkı ile ferah bulur. Keder anında ise insan, gönlünde gizlediği derin duyguları, kimsenin bilmediği ve tahmin edemeyeceği kalbin en gizli sırlarını şarkı vasıtasıyla dışarı üfler.¹²⁴

Merdem Bek şarkıyı, natüralist bir bakış açısıyla kâinattaki doğal ahenkli seslerin imgesel bir bütünü olarak görür. Bu konuda insan, hayvan, bitki, akarsu vb. birbirinden ayırmaz. Ona göre insanların söyledikleri şarkılar ile hayvanların çıkardığı hoş nameler bir musiki icrasıdır. Mesela güneş doğarken kuşların yuva yaptıkları dallarda çıkardıkları sesler ılık bir meltem tadında şarkılardır. Hatta ceylanların çıkarttıkları sesler de böyledir. Nice güzel öten kuşların sesinin yarattığı tesir, şarkıcıları kışkırtmıştır. Ayrıca bir millet diğer milletten şarkı konusunda üstün değildir. Onun için musiki evrensel bir sanattır.¹²⁵

Merdem Bek’e göre musiki eski bir sanattır. Ruhla birlikte var olmuş ve onunla bütünleşmiştir. Sıkıntılı anlarında ruhun sığınacağı sıcak bir dost ve akrandır. Ona göre eski zamanlarda bugün bildiğimiz manada kural ve kaideleri olan bir musiki yoktur ve

¹²³ Merdem Bek, Mecelletü mecma‘i’l-‘ilmi’l-‘Arabî, IX, 1939, s. 635-637.

¹²⁴ Merdem Bek, **Cemheratu’l-muğannîn**, s. 3.

¹²⁵ Merdem Bek, **Cemheratu’l-muğannîn**, s. 4.

kurallarını ilk koyan Batlamyus'tur.¹²⁶ İlk Arap kadın şarkıcının 'Ad kavminden Kıntân, ilk erkek şarkıcının ise yemen meliklerinden 'Als b. Yeşrah olduğunu söyler.¹²⁷

Arap milletinin İslam ile tanışması ve bütün vakitlerini cihada harcamaları Merdem Bek'e göre şarkının rağbet görmemesi neticesini doğurmuştur. Çünkü bu dönemde insanlar Kurân okumak ve hamasî şiir söylemek ile rahatlıyordu. Ne zaman ki Müslümanlar başarıya ulaştı, savaşlar akabinde ganimetler elde etmeye başladılar yaşam standartları yükseldi ve hazza meylettiler. Bu müreffeh hava onların sert tabiatlarını yumuşatarak estetik yönlerini geliştirdi. Bu sayede şarkıya ilgileri yeniden arttı. Çünkü o, sanatın gelişip yayılması için sosyal şartların uygun olması gerektiğini düşünür. Ayrıca bu dönemde Farslı ve Rumlu şarkıcıların Hicaz bölgesine dağılarak panayırlarda şarkı söylemeye başladıklarını ve Arapların onlara şiirlerini bestelettiklerini belirtir.¹²⁸

Asrı Saadet ve Emevî hanedanlığı döneminde musiki sanatında yaşanan gelişmeleri Merdem Bek, başarı merdivenlerini tırmanmak olarak tanımlar. Ona göre Abbasîler zamanında İbrahim b. Mehdî¹²⁹ (779-839), İbrahim el-Mevsılî¹³⁰ (743-804) ve İbn Hammâd ile birlikte müzikte iyi seviyeye ulaşılmıştır. Çünkü daha önce hem devlet gençlik dönemindeydi hem de Araplar ilimleri nakletmekle meşguldüler. Ancak o, Arapların bu başarıya tek başlarına ulaştıklarını düşünmez. Araplar Yunan ve Hint müzik kitaplarını incelemek suretiyle öğrendikleri bilgilerle musikiyi, usulleri olan bir bilime dönüştürmüşler ve müzik aletleri icat etmeye, şiirler bestelemeye başlamışlardır.¹³¹

¹²⁶ 108 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Greko-Romen literatüründe Claudius Ptolemaios, klasik İslâm kaynaklarında Batlamyus veya Batlamyus el-Kalûzî diye anılan bu ünlü astronom ve coğrafya bilgininin hayatı hakkında gerek Doğu gerekse Batı kaynaklarında yeterli bilgi yoktur. (Cengiz Aydın-Gülseren Aydın, "Batlamyus", D.İ.A., c. 5, s. 169.)

¹²⁷ Merdem Bek, **Cemheratu'l-muğannîn**, s. 7.

¹²⁸ Merdem Bek, **Cemheratu'l-muğannîn**, s. 10.

¹²⁹ Bağdat'ta doğdu. Babası Halife Mehdî-Billâh, annesi Şekle (Şikle) adında Deylemlî bir cariye; annesine nispetle İbn Şekle diye de anılır. İbrahim b. Mehdî'nin en önemli özelliklerinden biri devrin önde gelen muganni ve bestekârlarından olmasıdır. Altı yaşında babasını kaybettikten sonra sesi ve musiki bilgisiyile ünlü annesinin himayesinde hayatını sürdüren İbrahim, üvey kız kardeşi Uleyye ile birlikte musiki çalışmaya başladı. Hârûnû'r-Reşîd de onların bu yöndeki eğitimiyle bizzat ilgilendi.

¹³⁰ İbrahim el-Mevsılî, Arap musikisinde klasik ekolün önemli bir temsilcisidir. Muhâriq, 'Akîd ve Denânîr gibi musikişinasların desteklediği İbn Câmî'in romantik ekolüne karşı eski Arap ekolünü ve özellikle Ma'bed b. Vehb'in fikirlerini savunmuştur. Bazı eserlerinin güfteleri kendisine ait olan ve bilhassa bestelerindeki yüksek teknik ve güftelerinin sağlamlığı ile dikkati çeken İbrâhim el-Mevsılî, sesinin parlaklığı ve genişliği münasebetiyle müzik tarihçileri tarafından Ma'bed'den sonra "muallim-i sâni" kabul edilmiştir.

¹³¹ Merdem Bek, **Cemheratu'l-muğannîn**, s. 11.

Bütün bunlara rağmen Merdem Bek, müziğin ve edebiyatın Abbasî halifelerinin gölgesi altında kaldığını ve tam anlamıyla önemsenmediğini düşünür. Çünkü müzik hala boş bir iş olarak görülüyor ve şarkıcılar da edebiyatçılar tarafından hoş karşılanmıyordur. Netice itibariyle o, tarihsel süreç içinde müziğin gelişimi için yeteri kadar çaba sarf edilmediğini fakat Mısır, Şam ve Irak beldelerinden müziği ve edebiyatı köklerinden diriltecek kimselerin çıkacağı beklentisinde olduğunu söyler.¹³²

Onun müziğe ve şarkıcılara bakışı daha çok sanat tarihçisi gözüyle olmuştur. Fakat musiki icralarına dinleyici olarak katıldığını yazılarından öğrenmekteyiz. Halil'in Ümmü Külşüm değerlendirmelerine geçmeden önce şarkının tesiri hakkındaki düşüncelerine ve dini yönden müziği nasıl konumlandığına değinmek istiyoruz.

Merdem Bek'e göre şarkı, insanın içinde bulunduğu ruhsal temayülleri arttırma özelliğine sahiptir. Kişi üzüntülü veya sevinçli anında dinlediği şarkılar vasıtasıyla, halet-i ruhiyesindeki bu duyguları çoğaltabilmektedir.¹³³ Ona göre şarkı, dinleyenin bedeninde elektrik çarpma etkisi yapar. Bu şokla birlikte kişide ani değişimler meydana gelir. Mesela korkak bir kimsenin, şarkının verdiği tesirle cesur birine, sıradan bir atın bu tesirle soylu yarış atına ve kadınlardan uzak duran bir kimsenin şarkı sayesinde âşık bir adama dönüşebileceğini söyler.¹³⁴

Şarkının büyük tesiri olduğuna inanan Halil'e göre bu tesir adamda, çocukta veya hayvanda görülebilir. Diğer hazlardan farklı olarak şarkının her bir aza için ayrı tesiri vardır. Mesela şarkıdan göze düşen pay ile ağlamak, dile düşen pay ile çığlık atmak, ele düşen pay ile elbiseleri parçalamak ve insana düşen pay ile de raks meydana gelir.

O meşhur klasik yazarların şarkının tesirine dair görüşleri ile fikirlerini temellendirmeye çalışır. Bu bağlamda İbn 'Abdirabbih¹³⁵, Eflatun¹³⁶, el-Câhiz¹³⁷, Gazzâlî, Hz. Osman ve Hz. Ömer gibi bazı önemli kişilerden şarkının tesiriyle alakalı bulduğu

¹³² Merdem Bek, *Cemheratu'l-muğannîn*, s. 13.

¹³³ Merdem Bek, *Cemheratu'l-muğannîn*, s. 7.

¹³⁴ Merdem Bek, *Cemheratu'l-muğannîn*, s. 3.

¹³⁵ İbn 'Abdirabbih'in şu sözünü nakleder: Allah kalpleri güçsüz düşüren ve akılları ele geçiren güzel sestten başka bir şey yarattı mı? Bkz. İbn Abdirabbih, *'İkdü'l-ferîd*, a.g.e., 2/390.

¹³⁶ Eflatun: Kim hüzünlenirse güzel sesler dinlesin. Çünkü ruh hüzünlendiğinde ışığı söner. Güzel sesleri dinlediği zaman sönen ışığı yeniden tutuşur. Bkz. Muhammed Kâmil el-Hul'i, *Kitabu'l-mūsîkâ's-Şarkıyyi*, Kelimât 'Arabiyye, 2012, Kahire, s. 13.

¹³⁷ "Ses meselesi enteresan bir konudur. Onun etkileri her kişide farklıdır. (...) Bazısı ruhu aşırı derecede sevindirir ve raks ettirir. (...) Bazısı da aklı gidererek kişiyi bayıltır. el-Câhiz, *Kitabu'l-Hayevân*, a.g.e., C. 4, s. 45.

görüşler ve örnekler nekl eder.¹³⁸ Ayrıca ona göre kadın şarkıcılar erkeklere göre daha etkilidirler. Çünkü kadınların şarkısı daha güzel ve daha hüznülüdür.¹³⁹

Şarkının böylesine tesirli olduğunu düşünen biri için her halde onu dini yönden temellendirmek kaçınılmaz gözükme ktedir. Bu meyanda Merdem Bek musikinin caiz oluşuna dair çeşitli rivayetler sıralar. Mesela İbn ‘Abdirabbih’in “‘İkdü’l-ferîd” adlı eserinden şu sözü nakleder: Bazı müfessirler “O, yaratmada dilediğini arttırır”¹⁴⁰ ayetindeki ziyadelikten muradın güzel ses olduğunu söylemişlerdir.

Ümmü Külşüm

Merdem Bek’in Ümmü Külşüm hakkındaki düşüncelerini, ona dair yazdığı makaleden kesitler sunarak vermek istiyoruz.

Ümmü Külşüm- bu ismi duymayan var mıdır- yirmisini aşmış genç bir kız, orta boylu, zayıf, buğday tenli, güzel yüzlü, yüz hatları hoş, çekici, utangaçlığını gösteren beyaz bir elbise giymiş, başında da beyaz kufiye ve siyah simli ıkal.¹⁴¹

Son yıllarda ünlenen Mısır’ın en meşhur şarkıcısıdır Ümmü Külşüm. İştittiğime göre bu gece Suriye Kulübü’nde düzenlenen hayır organizasyonuna katılacakmış. Birkaç arkadaşım la beraber gittim. (...)

Ümmü Külşüm, konserine sufilerin âdeti üzere Hz. Peygamber’e tevessül içeren beyitleri seslendirerek başladı. Korodakiler de ona hafif sesle mırıldanarak eşlik ediyordu. Yanlarında da herhangi bir musiki aleti yoktu. Çünkü Ümmü Külşüm âdeti üzere musiki aletleriyle terennüm etmiyordu.¹⁴²(...)

Ümmü Külşüm’ün sesi son derece güzeldi. Sesine hâkim, dilediği gibi kullanabiliyor. Yüksek tiz sesli, sesini yükselttiği zaman kulakları dolduruyor ve gözler de zelil oluyor. Sesi, kalplerin derinlikleri etkiliyor ve gönlün gizli duygularını harekete geçiriyor.

¹³⁸ Merdem Bek, **Cemheratu’l-muğannîn**, s. 18-29.

¹³⁹ Merdem Bek, **Cemheratu’l-muğannîn**, s. 27., “Erkekler şarkı konusunda kadınlara göre daha yabancıdırlar. Ancak bazen ağıt yakan erkekler de görürüz. (el-Câhız, Mecmû‘atü-r-Ra’âil, Maṭba‘atü-t-Teḳaddüm, Mısır, t.y., s. 186.)

¹⁴⁰ Fâtır 1.

¹⁴¹ Kufiyenin sabit durmasını sağlayan bez aksesuar.

¹⁴² Ümmü Külşüm ilk zamanlarda enstrüman sız şarkı söylüyordu.

Ümmü Kûlsûm'ün sesi, günlerin sevgilisini zorla elinden aldığı genç aşığı temsil ediyor. O âşık başkasıyla teselli bulmaya çalışıyor. Ümmü Kûlsûm dinleyenin ruhunu fizik ötesine götürüyor ve o ruhu, ruhani kemalatın zirvesine ulaştırıncaya kadar yükseklerle çıkartıyor ve orada anlıyor ki sevgiden gaye mükemmel aşktır. Gerçekte şarkı ruhani bir ihtiyaçtır. Bu ruhani ihtiyacı açıklamaktan kelimeler acizdir ve bunu şarkı açıklar.

Onun şarkısında dağınıklık ve kadınsılık yoktur.(...) Bilakis ruhun farklı heyecanlarını dile getirir. O asla lahn yapmaz velev ki bir hemze-i katı veya vasıl olsun. Nameler yumuşadığı zaman orada genç kızın iniltileri ve garip kimsenin özlemi vardır.

Görünüş bakımından Ümmü Kûlsûm'e çok benzeyen Mey'den¹⁴³ başka bir kadın görmedim. O ikisini yüksek edepte iki ayet olarak göndereni ve güzel sanatlar semasın iki kutup yıldızı yapanı tespih ederim.¹⁴⁴

D) GÜNLÜKLERİ

Hatırat (müzekkîrât/yevmiyyât), günlük hayatta yaşanan durumlar, karşılaşılan olaylar, tanık olunan mekânlar, kişiler ve benzerleri hakkında konuşma diline yakın bir üslupla kaleme anılan, yazarın duygu ve düşünce dünyasından kesitler sunan ve tarih belirtilerek tutulan notlar şeklinde ifade edilebilir. Ortaçağ ile birlikte yaygınlaşmaya başlayan bu tür, modern dünya edebiyatıyla birlikte edebî sanat dalı olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁴⁵

Hatırat türü eserler genel olarak Arap edebiyatında üç başlık altında incelenmektedir. Bunların ilki yaygın olarak bilinen gezi (rihle) türü eserlerdir. Bu tür, farklı meslek mensubu gezginler tarafından coğrafi özellikler ön planda tutularak yazılmış anılardan oluşmaktadır. Gezilip görülen yerler, çoğunlukla abartılı üslup ile tasvir edilmiştir. İbnü'l-Fakîh (ö. 902) ve İbn Battûta'nın (ö. 1368-9) anıları gezi türünün eskilerine, Hüseyin Münis (1911-1996), Emîn Reyhânî (1876-1940) ve Ebu'l-Hasen en-Nedvî'nin (1913-1999) gezi anıları da bu türün yenilerine örnek verilebilir.¹⁴⁶

Hatıratla ilgili ikinci tür yazılar, daha çok yazarın ruhsal çalkantılarını, iç hesaplaşmalarını ve bazı hayat tecrübelerini konu edinir. Hüneyn b. İshâk ö. 873),

¹⁴³ Mey Ziyâde

¹⁴⁴ Merdem Bek, **Cemheratu'l-muğannîn**, s. 267-270.

¹⁴⁵ Cebbûr 'Abdu'n-Nûr, **el-Mu'cemu'l-edebî**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1984, s. 246.

¹⁴⁶ İbrahim Dakûki, **D.İ.A.**, "Havâtır", C. XVI, İstanbul, 1997, s. 449.

Muhammed b. Zekeriyya er-Rādî(ö. 925), İbn Sînâ (ö. 1037), İbn el-Heysem (ö. 1040) ve İbn el-Cevzî'nin (ö. 1201) hatıratları bu türe örnek gösterilebilir. Keza Gazzâlî'nin (ö. 1111) “el-Munkız mine’đ-Đalâl” adlı eseri ve Üsâme b. Münkız'ın (ö. 1188) “Kitābu’l-i’tibār’ı”, yeni Arap ediplerinden Tāhā Hüseyn'in (1889-1973) “el-Eyyām’ı”, Selāme Musa'nın (1887-1958) otobiyografik hatırat tarzında kaleme aldığı “Tercemetü Selāme Musa” adlı eseri bu türün önemli çalışmalarından sayılır.¹⁴⁷

Hatırat türünün üçüncü kısmını teşkil eden yazılara, günlük (yevmiyyāt) denilmektedir. Bu tür hatıratlarda, daha çok kişisel bilgi ve değerlendirmelere yer verilir. Yazarın hocaları, bazı önemli şahsiyetlerin kısa hayat bilgileri, günlük vefat hadiseleri, yaşanan asrın hayat tarzı ve sorunları sübjektif olarak tarih ve saat belirtilerek günlüğe kaydedilir. Zehebi'nin (ö. 1348) “Tezkitāu’l-ḥuffāz’ı”, Makrîzî'nin (ö. 1442) “es-Sülūk’ü” ve İbn Tağrıberdî'nin (ö. 1470) “el-Menhelü’s-şafi”si klasik dönem günlükleri olarak zikredilebilir. İbn Tağrıberdî, hocası Makrîzî'den öğrenerek kaleme aldığı “Ḥavādişi’d-duhūr fi meda’l-eyyām ve’s-şuhūr” adlı eseri tam anlamıyla bir günlük olduğu gibi bu eserinde günlük kelimesini kavram olarak da kullanmıştır.¹⁴⁸

Mısır'ın Fransızlar tarafından işgaliyle birlikte Batı edebiyatından etkilenen Arap edebiyatına, anı türü eserler girmeye başlamış ve birçok başka dilden hatırat kitabı Arapçaya çevrilmiştir. Alman Genelkurmay Başkanı Paoul von Hindenburg'un (1847-1934) hatıraları “Müzekkirātü Hindenburg”, Enver Paşa'nın (1881-1922) hatıraları “Müzekkirātü Enver Paşa fi Ṭarabluṣ’l-ğarb” tercüme edilen bazı hatıratlardır.¹⁴⁹

Mısır'ın işgali ile II. Dünya Savaşı arasında geçen zamanda kaleme alınan hatıratların geneli siyasî karakter taşımaktadır. Bunu Merdem Bek'in günlüklerinde de sıkça görmekteyiz. Bununla birlikte Arap dünyasında hakkında en çok hatırat yazılan konunun I. Dünya Savaşı ve Filistin meselesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu hatıratlar dönemin sosyal hayatını ve folklorik yapısını aksettirdiği için müstesna kaynaklardan kabul edilir.

Batıda XVI. yüzyıldan itibaren seyrek olarak ilk örnekleri görülen günlük, XIX. yüzyıldan sonra yaygınlaşmış ve günlükler belki de yayımlanmak amacıyla edebî tarza

¹⁴⁷ İbrahim Dakûki, a.g.m., s. 449.

¹⁴⁸ İbrahim Dakûki, a.g.m., s. 450.

¹⁴⁹ İbrahim Dakûki, a.g.m., s. 450.

yazılmaya başlanmıştır. Yayınlanmak üzere kaleme alınmış günlükler, tam anlamıyla edebî bir tür olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁰

Günlüklerin, Arap edebiyatında Batıda olduğu gibi sanatsal anlamda kendi zaviyesine oturtulamaması, bu türdeki yazıların edebî kaygıdan uzak yazılması neticesini doğurmuş ve çoğunlukla yayımlanma amacı güdülmemiştir. Ancak bu alanda basılan yeni yayınlar ilgiyi arttırmıştır. Özellikle Tāhā Hüseyin'in "el-Eyyām" serisinin ilgiyle karşılanması hatırat, otobiyografi, otobiyografik roman/hikâye ve kişisel günlüklere rağbeti arttırmıştır.¹⁵¹ Ayrıca hatırat yazma geleneğinde Tāhā Hüseyin'in "el-Eyyām" ile yakaladığı başarı, birçok edip için, anı ve tecrübelerini yazarak gelecek nesillere aktarma konusunda itici güç oluşturmuştur.¹⁵²

Modern dünya edebiyatının popüler akımlarından romantizmin, XIX. asrın ortalarından itibaren Doğu Arap dünyasını etkilemesiyle birlikte Arap yazarları kendi iç dünyalarını yoğun duygularla yansıtan edebî metinler kaleme almışlardır.

Bu elit insanların kaleminden çıkan günlükler, müellifinin şahsi yaşamına ait detaylı mahrem bilgileri doğal bir biçimde okuyucuya sunduğu gibi yazarının yaşadığı çağdaki önemli olayları genellikle sansürsüz bir şekilde yansıtan ayna işlevi de görmüşlerdir. Bu anlamıyla günlük, yazarının yaşam serüveni ve kaydedildiği zaman diliminin özelliği ile ilgili çalışma yapanlar için büyük önem arz etmektedir. Bir de günlüğün yazarı edebî, siyasî ve askeri açıdan kayda değer sayılabilecek biriye günlük daha da büyük değer kazanmaktadır. Zira böyle bir günlükte yazar, belki içinde bulunduğu şartlardan dolayı kimseye söyleyemediği plan ve düşüncelerini saklamış olabilir. Nitekim Mısırlı İbrahim Paşa hakkında yazılan hatıratta, İbrahim Paşa'nın Suriye'yi ele geçirme düşüncelerine dair notlar bulunmaktadır.¹⁵³

İlke olarak günlük, kişinin mahrem hayatını, en samimi duygu ve düşüncelerini, şahsi kanaat ve intibalarını yansıttığı için daha tabiidir. Dolayısıyla günlüklerde konular bütüncül değildir. Duygu ve düşünceler dağınıklıktan ve yapmacıklıktan uzaktır. Çünkü yazar, günlüğü kendisini hür hissettiği bir alan olarak görür. Ancak kimi günlükler böyle

¹⁵⁰ İbrahim Dakûki, a.g.m., s. 449.

¹⁵¹ Muhammed Bārūdî, 'İndemā tetekellemu'z-zāt, Menşüratü İttiḥādü Kütübî'l-'Arabî, Dımaşk, 2005, s. Elif-Ḥa.

¹⁵² Yahya İbrahim 'Abdū'd-Dāyim, et-Tercümetü'z-zātiyye fi'l-edebî'l-'Arabî'l-ḥadîs, Dāru İḥyāi Turāsi'l-'Arabî, Beyrut, ty., s. Cim-Ḥa, 381-390.

¹⁵³ Dakûki, a.g.m., s. 450.

değildir. Yazar, ileriki bir tarihte tuttuğu günlükleri yayımlamak ister ve bundan dolayı günlüğe kaydettiği notları edebî metinlerde olduğu gibi ahenkli bir üslupla kaleme alır.

Günlüklerin çıkış noktasının, yazarın kendi kendisiyle dertleşme, konuşma vb. sebeplerle belli ölçüde ruh dinginliğini yakalamak amacından hareket ettiği söylenebilir. ‘Adnān’ın belirttiğine göre babası, kardeşi Heysem’in vefatının yarattığı travmanın etkisiyle günlük tutmaya başlamıştır. ‘Adnān babasının durumunu şöyle ifade eder: *“Merhum Heysem’in vefatı, çocuğunu kaybetmiş acılı babanın kalbini sağırlandırmış, sabrını tüketmiş ve öldürücü bir kedere teslim olmasına sebep olmuştur. Eğer acılı babanın Allah’a karşı sağlam imanı olmasaydı elbette kahr, sarsılmış babayı öldürürdü. Dolayısıyla Şam’ın büyük şairi, Heysem’in vefatından bir sene geçtikten sonra boş vakitlerini doldurarak üzüntüsünü defetmek için ilmî çalışmalara yöneldi. Arap Bilim Akademisi’ndeki çalışmalarına yoğunlaştı. (...) İşte böylece Halil kendisini meşgul ederek derin acısından kurtulmaya ve teselli bulmaya çalışıyordu.(...) Halil, Dimaşk’in günlük hadiselerini yazmaya başladı. Günlüğüne (Kulle yevm) adını verdi.”*¹⁵⁴

Merdem Bek’in günlüklerine bütüncül olarak göz atıldığında kendi doğal kurgusal düzlemi içerisinde çok çeşitli ve farklı konulara temas edildiği görmekteyiz. Tabi bunları tam olarak tasnif etmek güçtür. Yine de kabaca siyasî, tarihî, iktisadî, içtimaî ve şahsî düşüncelerine dair yazdığı notlar şeklinde taksim edip incelemek mümkündür.

1- Siyasî ve Tarihî günlükler:

Merdem Bek günlüklerinde istisnasız tarih belirtmiştir. Her günlüğün başına önce hicrî daha sonrada onun mukabili olan miladî tarihi atmış yer yer saati de yazmıştır. Konuyla ilgisi geçen ülke, şehir ve mekân adlarını zikretmiş yeri geldikçe istatistikî bilgilere de değinmiştir. Bazı sayfalarda gün içinde yaşanan çok farklı olaylar peş peşe sıralanmıştır. Yalnız günlükler yazılmaya başlandığı andan itibaren günü gününe tutulmamıştır. Kimi zaman birkaç gün bazen de daha fazla yazmaya ara verilmiştir.

1 Muharrem 1363/ 28 Aralık 1943 Salı günü yani hicrî yılbaşında Merdem Bek, şu cümlelerle anılarını yazmaya başlamıştır; *“ Bu, hicrî 1363 senesinin ilk günü ve II. Dünya Savaşı başlayalı dört sene dört aydan biraz eksik gün geçti. İnsanlar bu yıl savaşın bitmesini ümit ediyorlar. Allah bu emellerini gerçekleştirsin.”* Bu ilk günlükte II. Dünya

¹⁵⁴ Merdem Bek, *Yevmiyyätü Halil*, s. 5-6.

Savaşı ve taraflarıyla ilgili bilgiler verdikten sonra Şam beldesinin coğrafi ayrımından ve Suriye'nin şehirlerden bahsetmiştir.¹⁵⁵

Tarihî belge niteliğindeki günlüklerinde Merdem Bek, tarihi belirtilen gün içerisinde olup biten güncel meseleleri muhtasar bir şekilde kaydetmiştir. Genel itibarıyla bu tür bilgilerin, günlüklerde büyük yekûn tuttuğu görülmektedir. Mesela 11 Muharrem 1363 tarihli güncede o, gazetede bahsi geçen siyasî bir meseleyi günlüğüne yazmak istemiştir: “*Gazeteler, milletvekillerinin çoğunun gelmemiş olmaması sebebiyle meclisin kararlaştırılan oturumunun yapılamadığını yazdı. Geçtiğimiz pazartesi meclis murakıbı Fahrî el-Bârûdî Bey'in çabaları olmasaydı meclisin toplanması için kanuni yeter sayısı neredeyse tamamlanamayacaktı. Çünkü Fahri Bey etraftan milletvekili toparlamıştı.*”¹⁵⁶ Yine bir başka güncede genel greve değinmiştir. “*Bugün Şam'da genel grev vardı. (...) Sabahdan itibaren gösteriler yapıldı. Lise ve yüksek öğrenim talebeleri gösterilere katılarak bütün şehri dolaştılar. Hükümet konağına gittiler. Onlardan bir heyet Başbakan yardımcısıyla görüşüp taleplerini iletti.*”¹⁵⁷ Bazen de rakamsal veriler paylaşmıştır: “*Resmî istatistiklere göre 1943 senesinde Şam'da doğan çocukların sayısı takriben 8200'e vefat edenlerin sayısı ise 4500'e ulaşmıştır.*”¹⁵⁸

Güncelerine Merdem Bek, yaşadığı asrın önemli şahsiyetlerinin isimlerini neredeyse eksiksiz kaydetmiştir. Bu yönüyle o, bir nessab'a benzemektedir. Çünkü isimlerini saydığı şahıslar azımsanamayacak derecede fazladır. Dönemin başbakanlık yapmış isimleri, bakanları, Şam milletvekilleri, müsteşarları, mandater ülke temsilcileri, büyükelçileri, askerî erkânı, Suriye ve Lübnan'daki dini liderlerin isimleri; müftüleri, Ortodoks patrikleri, Dürzî, Alevî, Süryanî, Protestan liderleri, Yahudi Hahamları, Şam'da yaşayan en yaşlı insanların adlarını ve bazılarına ait hususî bilgileri tek tek zikretmiştir.¹⁵⁹

Ayrıca günlük parlamento çalışmaları kabul ve ret edilen kanunlar, kararnameler, bütçe rakamları, siyasî atamalar, devlet ricalinin yaptığı seyahatler, ülkeye gelen yabancı devlet adamları, ilmiye sınıfından vefat edenler, kazalar, depremler, II. Dünya Savaşı hakkında malumatlara güncelerde rastlamak mümkündür. Bir de günlük hava olayları neredeyse bütün güncelerin sonunda özellikle açıklanmıştır.

¹⁵⁵ Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Halil*, s. 13.

¹⁵⁶ Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Halil*, s. 48.

¹⁵⁷ Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Halil*, s. 53.

¹⁵⁸ Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Halil*, s. 43.

¹⁵⁹ Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Halil*, s. 55-60, 67-70.

2- İktisadi günlükler:

Bu kısım güncelerde Merdem Bek, üç-dört günlük aralıklarla Şam'ın ekonomik değerlerine ilişkin rakamlar vermiştir.

Mesela 8 Muharrem 1943 tarihli günlükte, Şam'da yaşam standartlarının umumi olarak diğer dünya şehirlerine göre daha pahalı oluşundan yakınıldıktan sonra 17 adet temel ihtiyaç malzemesinin kilogram fiyatına temas edilmiş ve ekmek fiyatlarının ucuz olmasında etkili olan devlet politikasından söz edilmiştir.¹⁶⁰

Ayrıca Osmanlı Lirasının ve İngiliz Altınının, Suriye Lirası karşısındaki değeri, gıda fiyatları, enflasyondaki artış ve inişler, borsa rakamları başlığı altında düzenli olarak zikredilmiştir.

3- İçtimai günlükler:

Genel itibariyle gelenekçi bir görünüm arz eden Merdem Bek için kültürel değerler ve ananeler büyük önem ifade etmektedir. Bundan dolayı günlüklerinde dönemin toplumsal yaşantısını yansıtan örnekler görmek pek tabiidir.

Mesela: *“Bugünlerde hicrî yılbaşı kutlamaları sebebiyle devlet daireleri kapandı. Hicrî senenin ilk günü bayram kabul edilerek devlet daireleri tatil edildi. Bu, yabancıların miladi yılbaşına uyarak yeni ihdas edilmiş on-on beş yıllık bir adettir. Hâlbuki Şam'ın geleneksel âdeti, Muharrem'in birinci gününde lokantada ailelerine yemek yedirmektir. Yemeklerden rengi beyaz olanlar tercih edilir. Çünkü beyaz, ferahlığın simgesidir.”*¹⁶¹

Merdem Bek, arkadaşları tarafından ince görüşlü ve titiz biri olarak tarif edilir. Detay bilgiler onun için önemlidir. Katıldığı toplantılardaki teferruatlar; mekân, ortamın mefruşatı ve sunulan ikramlar vs. onun için kaydedilmesi gereken folklorik bilgilerdir. Akademinin üyelerine verilen bir davete dair verdiği bilgiler bu özelliğinin ipuçlarını vermektedir: *“ Bize iki çeşit; kırmızı ve yeşil çay, kahveden yapılmış iki çeşit tatlı, yastık, envai çeşit tatlılar, Frenk usulü kek sundular. Masanın üzerinde iki demet çiçek ve meyveler; elma, armut, mandalina vardı.”*¹⁶²

4- Şahsi günlükler:

¹⁶⁰ Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Halil*, s. 40-41.

¹⁶¹ Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Halil*, s. 14.

¹⁶² Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Halil*, s. 27.

Bu günlüklere o, saat kaçta kalktığı, işe gidiş-dönüş zamanı, yemek yediği ve uyuduğu vakit gibi rutin olarak yaptığı bazı basit alışkanlıklarla birlikte karşılaştığı kişi ve olaylar hakkında normalde belki yüzyüze yapamayacağı özel değerlendirmelerini kaydetmiştir.

Günlüklerde gözlem önemli bir yer sahiptir. Gözlem yapanın fiziki dünyaya ait gözlemlerle birlikte kişilerin mizaçları, ruh halleri ve davranışları hakkında edindiği izlenimler son derece ehemmiyet ifade eder. Bu noktada Merdem Bek'in iyi bir gözlemci olduğunu günlüklerinden öğrenmekteyiz. Ayrıca bazı günlüklerde tanıştığı kişilerin fiziki ve ahlakî tasvirlerine yer vermiştir. Mesela, 'İzzüddin et-Tenûhî'nin (1889-1966) akademide yaptığı bir konuşma esnasında yaptığı el hareketlerini, gözlerini açıp kapamasını, yüz mimiklerini ve konuşma esnasında mevzuu dağıtmasını dikkatlice izleyerek günlüğüne not etmiştir.¹⁶³

el-Emîr Ca'fer (1895-1970) ve Muhammed el-Bizm (1887-1955) hakkında da şu kişisel değerlendirmelerini yapmıştır: “ *Dili kullanımı kötüydü. Çünkü bazı hareketlerden harfler meydana getiriyordu. Hataları ise gerçekten çok fahişti. Hataları, konuşmada ne kadar güzellik varsa hepsini sildi.* ”¹⁶⁴ “*Bugün öğlen üstat Muhammed el-Bizm, akademide beni ziyaret etti. O konuştuğu zaman sürekli şikâyet ederdi. Sağlığından, hazım zorluğundan, şiddetli kabızlıktan, omuzlarının zayıflamasından, görme yetisinin azalmasından, bakanlıkta hakkının gasp edilmesinden şikâyet ederdi. (...) Evlatlarından, evde çıkardıkları gürültüden, hanımından ve hanımın işlerini güzel yapmadığından şikâyet ederdi.* ”¹⁶⁵

Üslup açısından Merdem Bek'in günlükleri klasik Doğu edebiyatının tipik bir örneğini yansıtmaktadır. Psikolojik tasvirlerden şiddetle kaçınılarak daha çok somut hatıralar tercih edilmiştir. Yaşanılan sevinçler, kaygılar, sarsıntılar ve benzeri psikolojik haller nadiren anlatılmıştır. Bu anlamda onun günlüklerinin bazı bölümleri, bir vakanüvis tarafından sicillere kaydedilmiş tarihi vesikaları andırmaktadır. Dolayısıyla bu kısım günlükler tarihî hatırat niteliği taşımaktadır.

Günlüklerde çok fazla şahıs ismine ve günlük olaylara temas edilmesinden, bu günlüklerin bir gün yayımlanarak dönemin tarihine ışık tutmak istendiği sonucuna varılabilir.

¹⁶³ Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Halil*, s. 8.

¹⁶⁴ Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Halil*, s. 11.

¹⁶⁵ Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Halil*, s. 46.

‘Adnân’a göre babasının günlük yazmayı bırakmasının sebebi, vakit darlığı, kitap çalışmaları ve diğer yazın faaliyetlerinin çoğalmasındır.¹⁶⁶

Son olarak günlüklerin bir okuyucu kitlesi düşünülmeden sade ve samimi bir üslupla kaleme alındığı göz önünde bulundurulursa Merdem Bek’in günlüklerinin, kendi iç dünyasını kurgusuz bir biçimde yansıtan edebî metinler olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır.

E) MERDEM BEK’İN MEKTUPLARI

Yazının bulunmasından sonra gelişen ve antik dönemlerden beri kullanılan mektup, eski ve köklü bir geçmişe sahiptir. Nesir sanatlarından biri kabul edilen mektup türü cahiliye Arapları tarafından edebî bir nevi olarak biliniyordu. Cahiliye toplumundaki ümmiliğin yaygın oluşu ve yazı malzemelerinin kısıtlı olmasına rağmen mektup, dar çerçevede de olsa siyasî ve sosyal sahada kullanılıyordu. Fakat yazılan mektuplarda şiirsel üslup, nesir üslubundan daha ağır basmaktaydı.¹⁶⁷

İslam Dininin Araplar arasında yayılmasıyla birlikte okuma-yazma bilenlerin sayısında artış meydana geldi. Çünkü İslamiyet okuma ve yazmayı üstün bir yere koyuyor gelen vahiyler ve Hz. Peygamber, bu konuda insanları teşvik ediyordu.¹⁶⁸ Keza Hz. Peygamber Muḳavḳıs, Kisrâ, Ḳayser gibi çeşitli liderlere İslam Dinine davet mektupları gönderiyordu. İslamiyet’in okuma ve yazmaya verdiği önemin neticesi olarak mektup sanatı da geliyordu.

Mektup sanatı, özellikle hicrî 3. ve 4. asırda Arap İslam kültürünün farklı meydanlardaki gelişmesine paralel olarak edebî bir hal aldı. Bu fenne özel divanlar teşkil edildi. Hilafetin Benî Ümeyye’ye geçmesiyle birlikte Mu‘âviye b. Ebî Süfyân (602-680) resmi yazışmaları idare etmek üzere “Divanu’r-rasâil”i kurdu. Bu kurum devletin valilere, emirlere, komutanlara ve diğer devlet başkanlarına gönderdiği resmi mektupları imla ediyordu. Mektuplar basit ve açık şekilde yazılıyordu. Zamanla mektup, siyasî kalıplardan kurtularak daha sosyal bir konuma kavuştu. Yazarlar ve edipler karşılıklı yazışarak mektubu, Arap edebiyatında edebî statüye kavuşturdular.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Merdem Bek, *Yevmiyyâtü Ḥalîl*, s. 12.

¹⁶⁷ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-edeb*, Müessesetü Muḥtâr, ty., s. 45-46.

¹⁶⁸ Kalem Süresi’nin ilk ayetindeki, kaleme ve yazılana yemin, Bakara süresinin 282. ayetindeki borçlanma adabıyla ilgili tavsiye ve Bedir esirlerine önerilen fidye bu manada örnek verilebilir.

¹⁶⁹ İsmail Durmuş, “Mektup”, *D.İ.A.*, Cilt XXIX s. 14-16.

Yeni dönem Arap aydınları arasında edebî anlamda mektuplaşmak oldukça yaygındır. Bu anlamda Cübrân Halîl Cübrân (1883-1931), Mey Ziyâde (1886-1941), Miḥâil Nu‘ayme (1889-1988), Yahyâ Hakkî (1905-1992), Necîb Maḥfûz (1911-2006), ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd (1889-1964) ve Mustafâ Şâdık er-Râf‘î (1881-1937)’nin yazmış olduğu mektuplar örnek verilebilir.

Merdem Bek’in yazdığı mektupları kabaca iki temel üzerinden değerlendirmek mümkündür. Daha çok ailesi ve akrabalarıyla yazıştığı kişisel meseleler ihtiva eden mektuplar (ihvâniyyât), ikinci olarak da dönemin aydınlarıyla karşılıklı görüş alışverişinde bulunduğu edebî mektuplar.

Merdem Bek, farklı yerlerde bulunan aile fertleri, akrabaları veya arkadaşları ile haberleşmek, bilgi almak veya bir meseleyi anlatmak ve benzeri sebeplerle mektuplar yazmıştır. Bunlar genellikle mahrem bilgiler taşıdığı için sadece onu ve muhatabını ilgilendiren mektuplardır. Bu tür mektuplar içerisinde en etkileyici olanları oğulları ‘Adnân ve Heysem ile yaptığı yazışmalardır. O, oğlu Heysem’in ağır romatizmalı hastalığını tedavi ettirmek amacıyla önce Mısır’a götürmüş ancak hastalık yeniden nüksedince bu sefer Beyrut Amerikan Hastanesi’ne yatırmak zorunda kalmıştı. Bir süre hastanede oğlunun yanında kendisi bulunmuş daha sonra ‘Adnân’ı ve annesini refakatçi olarak bırakmıştı. Heysem hastanede bir buçuk seneden fazla yatmıştır. Bu süre zarfında oğulları ile iletişimini mektuplar vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Beyrut’ta hastanede kaldığı zamanlarda Heysem’in sağlık durumunu, hastanenin koşullarını, uygulanan tedavileri, hastanede yaşanan bazı hoş anekdotları Şam’daki ailesine mektupla bildirmiştir.

Merdem Bek’in hastanedeki refakat görevini eşi ve oğlu ‘Adnân’a devredip Şam’a döndükten sonra yazdığı mektuplar daha bir içli kaleme alınmıştır. Hem oğlunun hastalığı hem de onun yanında olamayışı müşfik babanın acısını katlamıştır. Dolayısıyla bu dönemde yazdığı mektuplar yoğun duygu yüklüdür.¹⁷⁰

Merdem Bek, kız kardeşi Fâize’nin Şam’daki gayrimenkullerini satıp onların yerine İskenderiye’den arazi almak istemesi¹⁷¹ ve diğer kız kardeşi Nâciye ile ailenin dükkânlarının mübadelesi¹⁷² hakkında yazışmalar gerçekleştirmiştir. Ayrıca onun

¹⁷⁰ Merdem Bek, *Rasâilu Ḥalîl*, s. 132-144.

¹⁷¹ Merdem Bek, *Rasâilu Ḥalîl*, s. 95.

¹⁷² Merdem Bek, *Rasâilu Ḥalîl*, s. 113.

tarafından tebrik, teşekkür, davet, taziye ve mazeret mektupları gönderilmiştir. Bunlar da kişisel mektuplar kapsamında değerlendirilebilir.

Bilindiği üzere şairlerin ve edebiyatçıların mektupları, sanatçı kimliği olmayanların yazdıklarına göre daha özel bir konuma sahiptir. Çünkü edebî kimlikle yazılan mektuplarda konular, sıradan beşeri hayatla alakalı olsalar dahi dilin güzelliklerinden ve sanatsal ifadelerden bağımsız değildirler. Dolayısıyla Halil'in kişisel mektupları bu anlamda edebî değeri haizdir. Özellikle oğlu Heysem'le yazışmalarındaki sıradan meseleler etkileyici bir üslupla kaleme alınmıştır.

Merdem Bek'in edebî çerçevede değerlendirilebilecek mektupları kişisel olanlara göre çok daha fazladır. Bu mektuplar içerik olarak genellikle şiir, edebî şahsiyetler, mektuplarla birlikte gönderilen kitap ve makale değerlendirmeleri üzerinedir.

Merdem Bek'in mektupları kaleme alırken ileride belki yayımlanır düşüncesinden hareket etmediğini diğer edebî eserlerine nazaran mektuplarında kullandığı daha hafif üsluptan anlıyoruz. Mektupları, özü itibarıyla iki kişi arasındaki ilmî tartışma ve edebî tecrübe paylaşımlarından oluştuğu için tabii görünüm arz etmektedir.

Oğlu 'Adnân'ın tespit edip yayımladığı mektuplara göre babası elli kadar kişiyle yazışmıştır. Bunlar arasında edebiyatçılar çoğunluktadır. Mesela Edib İs'âf Neşâşîni (1885-1948), Sa'îd Hamzâvî (1890-1941), Bedreddin 'Ansânî (1881-1943, Emir Şekib Arslân, Şefîk Ma'lûf (1905-1978), Reşid Selim el-Hürî Şairi Karavî (d.1887), Cemil Sıdkî Zehâvî (1863-1936), Mey Ziyâde, İngiliz Müsteşrik Mercelus (1858-1940), 'Abdülkâdir Mağribî, Hayreddin Zirikli, Anastas Kırımlî (1866-1947), Muhammed Şerîkî (ö. 1964), Ahmed Emîn (ö. 1954), Londra Üniversitesinden Alfred Guillaume (1888-1965), Fransız müsteşrik Emil Bermingham¹⁷³, Hâfız İbrâhîm, 'Abdülhüseyn Timurtaş'ın kızı Emîre İran (1914-1991) zikredilebilir.

Merdem Bek mektuplarında yalın bir üslup tercih etmiştir. Muğlâk ifadeler, uzak teşbihler, yapmacık tasvirler ve gereksiz uzatmalar yerine daha tabii, ibaresi kolay anlaşılır, lafız ve manaları birbiriyle uyumlu cümlelere yer vermiştir. Maksuda delalet eden açık ve az süslü ifadeler kullanmıştır.

¹⁷³ Emil Bermingham Halil'in "eş-Şühedâ" ve "el-Ferâşetân" kasidelerini Fransızcaya çevirerek mektupla yollamıştır. Merdem Bek de teşekkür içeren cevap mektubu göndermiştir. Bkz. Merdem Bek, **Rasâilu Halil**, s. 116.

Diğer klasik nesir sanatlarından farklı olarak mektup edebiyatında yazar, muhatabını aklî delillere ve cedele başvurmada duygularına hitap ederek etkilemeye çalışır. Halil de genel mektup usulünde olduğu gibi mektuplarında daha yumuşak ve nazik ifadeler tercih etmiştir.

Mektupların ait oldukları çağın fikir, sanat ve edebî gelişmeleri hakkında özel bilgiler sunan üstün metinler olduğu göz önünde bulundurulduğunda Merdem Bek'in mektupları bu anlamda velut görünmektedir. Zira bu mektuplarda kendi zaviyesinden XX. yüzyıl Arap edebî atmosferine ışık tutmuştur.

SONUÇ

Merdem Bek, karakteri itibariyle insanlar ile arasına sınırlar koyan ve yalnızlığı seven bir şairdir. Özellikle oğlu Heysem'in genç yaşında vefatı, onun bu melankolik ve kederli ruh halinin artmasına yol açmış ve sanatını etkilemiştir. Fakat bu yönü sosyal ilişkilerini aksatmamıştır.

Merdem Bek XX. Yüzyıl Suriye edebiyatının gelenekçi temsilcilerinden sayılır. Gençlik yıllarında Avrupa tahsili görmüş olmasına rağmen klasik çizgiden ayrılmamıştır. Hayatının neredeyse tamamını doğup büyüdüğü Şam'da geçirmiş ve Şam'ın siyasi, ekonomik ve kültürel yapısı, onun dünya görüşünü ve edebî kişiliğini büyük oranda şekillendirmiştir.

Ayrıca o, geçmiş ve şimdiyi birbirine sıkı sıkıya bağlayan milliyetçi bir şairdir. Bununla birlikte asrının toplumsal hayatına, edebiyatına ve fikrî tartışmalarına da uzak kalmamıştır. Yerel unsurların dar çerçevesi içine sıkışıp kalmamış dünya edebiyatını da yakından takip etmiştir.

Aklı ve sanat zevki modern unsurları taşımakla beraber şiirinde bilinen kalıpları korumuştur. Bu itibarla Merdem Bek'in şiir anlayışı için kullanabileceğimiz en uygun ifade, geçmişle şimdinin arasını koparmayan “tecdîdü'l-muḥāfizîn/ neo-klasizm” tabiridir.

Merdem Bek'in edebî bakışını çoğunlukla klasik dönem Arap şairleri ve onların divanları belirlemiştir. Kendi zevkine uygun şairlerin adımlarını izlemiştir. Onların başında da şair Buhtürî'yi zikredebiliriz. Divanındaki şiirler bu anlamda bize yeteri kadar ipucu vermektedir. Özellikle tasviri şiirlerindeki ince, keskin ve açık betimlemeler ile hayal gücü klasik dönem şairlerini andırmaktadır. Zaten bu iki ana unsur, onun sanatsal faaliyetlerinin özünü teşkil eder. Bu sayede o, yalın ama etkileyici kasideleriyle okuyucunun gözünde kalıcılı olma imkânı yakalamıştır.

Merdem Bek'in şiir seciyesine delalet eden diğer önemli örnekler ise toplumsal şiirlerine aittir. O romantik ve sosyalist düşüncenin kazanımlarından faydalanarak insanı kâinatın merkezine yerleştirmiş ve sanatıyla Arap ulusunun sorunlarını dile getirmeye çalışmıştır. Şiiri amaç olmaktan çıkartıp mesajını halka ulaştırmak için bir araç olarak

kullanmıştır. Bu yüzden şiiri, bir davanın temsilcisi görmüş ve anlaşılması g kelime oyunlarına çok meyletmemiştir.

Merdem Bek yazılarını ve şiirlerini, bir i gerekliliğe binaen kendisinin ve toplumunun sorunlarını bir nebze olsun yansıtmak için kaleme almıştır. O kalemiyle şiir yazmanın değil, şair olmanın peşinde olan bir yazardır.

Netice itibariyle Halil Merdem Bek'in, bir edebiyatçı, tarihı ve muhakkik olarak miras aldığı ve en ideal olduğuna inandığı Doğu kültürünü ve edebiyatını geleceğe taşımak için çalıştığını söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- ‘ABDÜ’D-DĀYİM Yaḥyā İbrāhīm, **et-Tercümetü’z-zātiyye fi’l-edebil-‘Arabi’l-ḥadīṣ**, Dāru İhyāi Turāṣi’l-‘Arabî, Beyrut, ty.
- ‘ABDUNNŪR Cebbūr, **el-Mu‘cemu’l-edebî**, Dāru’l-‘İlm li’l-Melāyîn, Beyrut, 1984.
- EL-‘AḲḲĀD Abbās Mahmūd, **Hediyyetü’l-keravān**, Daru’l-‘Avde, Beyrut, 1982.
- ‘UNEYN İbn, **Dîvānū İbn ‘Uneyn**, Dāru’ş-Şadr, BEYRUT, 1970.
- ‘ANŪTÎ Usāme, **el-Ḥareketü’l-edebîyye fi bilādi’ş-Şām hılāle karni’ş-şāmine ‘aşera**, el-Mektebū’ş-Şekāfiyye, Beyrut, 1971.
- ‘ATÎḲ ‘Abdül‘azîz, **‘İlmu’l-‘arūd ve’l-kāfiye**, Dāru’n-Naḥḍati’l-‘Arabîyye, Beyrut, 1987.
- EL-BUSTĀNÎ Buṭrūs, **Üdebāu’l-‘Arab fi’l-cāhiliyyeti ve şadri’l-İslām**, Mektebū Şadır, Beyrut, 1953.
- BĀRUDÎ Muhammed, **‘İndemā tetekellemu’z-zāt**, Menşürātü İttihādü Kütübi’l-‘Arabî, Dimaşk, 2005.
- BİLGENOĞLU Ali, **Osmanlı Devletinde Arap Milliyetçi Cemiyetleri**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2007.
- BUZPINAR Şit Tufan, “Abdurrahman Kevakibi, **D.İ.A.**, C. XXV, ss. 339-340.
- _____, “Lübnan”, **D.İ.A.**, C. XXVII, Ankara, 2003, ss. 248-254.
- BROCKELMANN Carl, **Tārîḥu’l-edebî’l-‘Arabî**, Dāru’l-Ma‘ārif, 5. b., ty.
- EL-CAHİZ, **Kitābu’l-Ḥayevān**, Tah. Abdüsselam Muhammed Hārūn, 1. C., 2. B., 1965.
- _____, **Mecmū‘atü’r-ra‘ail**, Maṭba‘atü’t-Teḳaddüm, Mısır, t.y.
- CEBRÎ Şefîḳ, **Nevḥu’l-‘andelîb**, Macma‘u’l-Luḡati’l-‘Arabî, Dimaşk, 1984.
- EL-COZO Mustafa, **Naẓariyyātü’ş-şi‘r ‘inde’l-‘Arab**, Daru’ṭ-Ṭalî‘a, 1988.
- CUNDÎ Edhem, **A‘lāmu’l-edeb ve’l-fenn**, C. 2, Maṭba‘atü’l-İttihād, Dimaşk, 1957.
- DAKUKÎ İbrahim, **D.İ.A.**, “Havatır”, C. XVI, İstanbul, 1997, ss. 449.
- DAYF Şevḳî, **el-‘Aşru’l-cāhilî**, Dāru’l-Ma‘ārif, 22. b., Kahire, ty.
- _____, **Fî’n-naḳdi’l-edebî**, Dāru’l-Ma‘ārif, Kahire, ty.
- DEHHĀN Sāmî, **eş-Şu‘ara’u’l-A‘lām fi Sūriyye**, 2.b. , Daru’l-Enver, Beyrut, 1968.

- _____, **Abdurrahman el-Kevākibî**, Dāru'l-Ma'ārif, Kahire, 1984.
- _____, **Mevsū'atu beyti'l-ḥikme li-a'lāmi'l-'Arab fî'l-ḳarneyni't-tasia' 'aşer ve'l-'işrîn**, İ'dād: Hāmid Cemîl ve diğerkleri, Beytû'l-Ḥikme, Bağdat, 2000, ss.679.
- _____, “Halil Merdem Bek”, **Mecelletü mecma'i'l-'ilmi'l-'Arabî**, C. XXXIV, 1959, Şam, s.679.
- _____, **eş-Şi'ru'l-ḥadis fî iklîmi's-Sûrî**, Cāmia'tu'd-Düveli'l-'Arabiyye Ma'hedü Dirāsati'l-'Arabiyye 'Āliyye, 1970.
- EBŪ ZEYD Ali, “**Merdem Bek Khalil**”, el-Mevsū'atü'l-'Arabiyye, C. XVIII, 1. b., Dimaşk, 2007.
- EDİB**, C. XXXVII, S. 5, Beyrut, 1960, ss. 2-5.
- EMÎN Ahmed, **Fecru'l-İslām**, Müessesetü Hindāvi, MISIR, 2012.
- ENÎS İbrahim, **Mūsîka's-şî'r**, Mektebü'tü'l-Āncelu'l-Mısrî, 2. b., Mısır, 1952.
- EL-FAYSAL Semir Rūhî, **el-Naḳdû'l-edebî'l-ḥadîş fî Sûriyye 1918-1945**, el-Ehālî li't-Ṭabi', Dimaşk, 1988.
- EL-FERFUR Muhammed Abdüllatif Sâlih, “Halil Merdem Bek”, **D.İ.A**, XV, İstanbul, 1997, ss. 320-321.
- FROMKÎN David, **A Peace To End All Peace**, An Owl Book Henr Hold Company, New York, 2001.
- GÜRKAN Necdet, **Şiir ve Dil**, Nobel yay., 2005.
- ḤAFĀCÎ Abdülmun'im, **Şâ'iru's-Şām Ḥalil Merdem Bek**, Dāru'l-Cil, Beyrut, 1. b., 1992.
- ḤAMŪD Muhammed, **el-Ḥadāsetü ve's-şî'ru'l-'Arabi'l-mu'âşır beyānuhā ve mazharuhā**, eş-Şirketü'l-'Ālemiyye li'l-Kütüb, Beyrut, 1996.
- EL-HĀŞİMÎ Ahmet, **Cevāhiru'l-edeb**, Müessetü Muhtâr,ty.
- HAZARD Paul, **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, 2. b, çev. Erol Güngör, Ötüken Neşriyat, İstanbul,1996.
- HEYKEL Muhammed Hüseyin, **Sevratü'l-edeb**, Müessesetü Hindāvi, Mısır, 2012.
- HİLAL Muhammed Ğanîmî, **Devru'l-edebî'l-muḳāran**, Naḥḍatü Mısr, ty.
- HOURLĀNÎ Albert, **Arap Hakları Tarihi**, Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

- EL- HUL-Î Muhammed Kâmil, **Kitabu'l-mūsikâ's-Şarkıyyi**, Kelimât 'Arabiyye, Kahire, 2012.
- EL-HUSRÎ Sâtî', **Yevmu Meyselün**, Vezâratü's-Seḫāfetü's-Sûriyye, Dımaşk, 2004.
- İBN RAŞÎK, **el-'Umde**, Dâru'l-Cıl, 1981.
- İMANQULİYERA Aida, **Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri**, çev. Reşat İlyasov-Qıyas Şükürov, 10 Kültür Sanat Yayınları, 1. b, İstanbul, 2007.
- EL-KAṬṬU Abdülkadir, **el-İtticāhu'l-vicdānî fi's-şi'ri'l-'Arabi'l-mu'āsır**, Mektebetü's-Şebāb, 1988.
- KAṬKAZE Ṭahā Muhammed Ṭahā, **Ḥalil Merdem Bek**, Cāmi'atü Yermük Külliyyetül'-Ādāb Qısmi'l-Luḡati'l-'Arabiyye, (Risāletü Mācıstır), Urdün, 1989.
- KEYLĀNÎ İbrahim, **Şahsiyyāt**, İttihadü'l-Küttābi'l-'Arabî, Dımaşk, 1973.
- EL-KEYYĀLÎ Sāmî, **el-Edebu el-'Arabiyyi el-mu'aşır fi Sûriyye 1850-1950**, 1.b., Dâru'l-Ma'ārif, Kahire, ty.
- EL-KAṬĀCĀNÎ Ebu'l-Hasan Hāzim, **Menhecü'l-büleḡā ve sirācü'l-üdebā'**, el-Dâru'l'Aribbe li'l-Kitāb, Tunus, 2008.
- KILINÇKAYA Derviş, Osmanlı **Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.
- KOÇAK A. Yaşar, "Endülüs Muvaşşahları", **Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl I, Sayı III, Güz 2001, ss. 112.
- KOYUNCU Ahmet Ayhan, **Kuruluşundan Arap Baharına Suriye: Milliyetçilik ve Ulus İnşası**, Altınpost Yayıncılık, Ankara, 2013.
- KURŞUN Zekeriya, **Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1992.
- KUTAY Cemal, **Tarihte Türkler, Araplar ve Hilafet Meselesi**, Sile Matbaası, İstanbul 1970.
- KUTEYBE İbn, **eş-Şi'ru ve's-şu'arā'**, Dâru'l-Ma'ārif, Kahire, ty.
- EL-KUDĀT Ferḡān Ali, **Mecelletü mecma'i'l-'ilmi'l-'Arabî'l-Ürdunî**, XXXXXIIIIV, ss. 119.
- KÜRKÇÜOĞLU Ömer, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi : (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, Ankara, 1982.
- LANDAU Javob M., **Modern Arap Edebiyatı Tarihi: 20.Yüzyıl**, Çev. Bedrettin Aytaç, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1994.
- LEWİS Bernard, **Ortadoğu**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1996.

- EL-MAGRÎBÎ Muşafâ, **Kitābu'l-iştikāk ve't-ta'rīb**, Matba'atü'l-Hilâl, Mısır, 1908.
- EL-MAKDÎSÎ Enîs, **el-Fünûnu'l-edebîyye ve a'lâmuhâ fi'n-nahđati'l-'Arabîyyeti'l-ħadıseti**, Dāru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 3. b., Beyrut, 1980.
- MANSFIELD Peter, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev. Nuran Ülken, İstanbul, 1975.
- EL-MALÎH Fâdiye Abdüllatif, **Halil Merdem Bek**, 1. b., Dāru'l-Fida', 1991.
- EL-MEVSÜ'ATU'L-'ARABİYYE, C. XVIII ,1. b., 2007, Dımaşk, ss. 357.
- MERDEM BEK Halil, **Mecelletü mecma'i'l-'ilmi'i-'Arabî**, Sayı VII, Cüz 5, Dımaşk, Temmuz 1925, ss. 293-294
- _____, **Mecelletü's-sekâfe**, Temmuz 1932, ss. 217-218.
- _____, **Mecelletü mecma'i'l-'ilmi'l-'Arabî**, C. IX, 1939, ss. 635-637.
- _____, "Eş-Şi'ru fi'l-'Asri'l-Umevî", **Mecelletü mecma'i'l-'ilmi'i-'Arabî**, C. XXX, Cüz 1, Dımaşk, 1955, ss. 3-4.
- _____, "Mey", **Mecelletü mecma'l-'ilmi'l-'Arabî**, C. XXXV, 1960.
- _____, **Cemheratü'l-muğannîn**, el-Matba'atü'l-Hâşimiyye, Dımaşk, 1964.
- _____, **Kitabu'l-A'rābiyyāt**, Matbū'atu Mecma'l-'İlmi'l-'Arabî bi-Dimeşk, Ed. 'Adnān Merdem Bek, Matba'atu'l-Hâşimiyye, Dımaşk, 1965.
- _____, **el-A'rābiyyāt**, 1.b. ,Mecma'i'l-Luğati'l-'Arabîyye, Dımaşk, 1966.
- _____, **Dîvānı Halil Merdem Bek**, 2.b. ,Daru Şadr, Beyrut, 1975.
- _____, **Dimeşk ve'l-Ḳuds**, Müessetü'r-Risāle, Beyrut, 1978.
- _____, **Rasāilu'l-Ḥalil**, Müessetü'r-Risāle, 1. b., Beyrut, 1979.
- _____, **Yevmiyyātu Halil**, Müessetü'r-Risāle, 1. b., Beyrut, 1980.
- _____, **Muħāđarātu'l-Ḥalil fi'l-inşai'l-'Arabî**, el-Şirketü'l-Mutteħıde li't-Tevzî', 1. b., Dımaşk, 1985.
- MERDEM BEK Tamîm, **Terācumu ā'li Merdem Bek fi ħamseti ħurūn**, 1998, <http://tamimmardamBek.wordpress.com/2012/10/24/tarajem/>, (12.01.2014)
- Mu'cemu 'ulūmu'l-luğati'l-'Arabîyye**, Müessetü'r-Risāle, 1995.
- EN-NEDVÎ Eyüp Tacettin, **eş-Şi'ru ve's-su'ara fi'l-edebî'l-'Arabîyyi'l-ħadıṣ**, Good words book Pvt. New Delhi, 2005.

- NOURALLAH R., “Mardam Bek, Khalil” , **Encyclopedia Of Arabic Literature**, V. 2, London, 1998, ss. 509.
- ÖKE Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu**, 1918-1926, Ankara, 1992.
- Philip K. Hitti, **Syria a Short History**, The Macmillan Company, New York, 1959.
- _____, **The Syrians in America**, Gorgias Press, U.S.A., 2005.
- ER-RİKÂBÎ Cevdet, **Fi'l-edebî'l-Endelûsî**, Daru'l-Ma'ârif, Mısır, 2008.
- Sâ'î Ahmed Bessâm, **Haraketü's-ş-ri'l-hadîs fi Sûriyye**, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1. b., Dimaşk, 1978.
- SALÎH Halime HaliD Râşîd, **el-Cinnü fi ş-ri'l-câhili**, Cāmiatü'n-Necāhi'l-Vaṭanî, Filistin, 2005.
- SAMUR Sebahattin, “XIX. VE XX. Yüzyıllarda Suriye'de Açılan Protestan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 7, Kayseri, 1990, ss. 171.
- ES-SEMÂN Mahmûd Ali, **el-'Arûḍu'l-cedîd**, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, 1983.
- SERRÂC Nâdire Cemîl, **Şu'ara' Râbıta'l-Ḳalemiyye**, Dâru'l-Ma'ârif, 2. b., Kahire, ty.
- SOY H. Bayram, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar”, **Bilig Dergisi**, S. 30, 2004, s. 174.
- ŞEN Yaşar - Kenan Demir, “Doğuş Dönemi İtibariyle Türk-Arap Milliyetçiliği: İşbirliğinden Çatışmaya”, **Akademik Ortadoğu Dergisi**, C. 5, S. 2, İstanbul, 2011.
- ŞERÎF Muhammed Bedâ - Zeki el-Meḥasînî - Dr. A. Zeki Abdülkerim, **Dirâsât târihiyye fi naḥḍati'l-'Arabiyyeti'l-hadîs**, Dâru İḳra', Beyrut, 1984.
- TAŞDELEN Hasan, **Mey Ziyâde ve XX. Yuz yıl Arap Edebiyatındaki Yeri ve Tesirleri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2000.
- TİBRAMÂSÎN Abdurrahman, **el-'Arûḍ ve îḳâ'i's-ş-ri'l-'Arabî**, Mektebü'l-Medîne, ty.
- TOMAR Cengiz, “Suriye”, **D.İ.A.**, Ankara, 2012, ss. 550.
- TUĞ Salih, **İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri**, İstanbul, 1969.
- TUR Salih, **Nizar Kabbani, Hayatı, Sanatı ve Şiirleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.

UMAR Ömer Osman, “Suriye‘de Fransız Emperyalizmi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, S. 1, Elazığ, 2002, ss. 298.

YA‘KŪB Emîl, **Mu‘cemu’s-şu‘ara’ münzübedi’ ‘aşrinnahda**, C. I, 3. b., Daru Şadr, Beyrut, 2004.

YALAR Mehmet, **Modern Arap Edebiyatına Giriş**, , Emin yay, 1. b., Bursa, 2009.

EZ-ZEYYĀT Ahmet Hasan, **Tārīḡu’l-edebî’l-‘Arabî**, Dāru Naḡda, Kahire.

YILMAZ Ali, “Arap Edebiyatında Şeytanlı Şairler”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.F. D.**, C. 6, S. 2, Sivas, 2002, ss. 261-268.

Diğer Kaynaklar

El-‘Urūbetü tükerrimu zikrā’l-‘allāme Ḥalīl Merdem Bek, Vezāretü’s-Şeḡafe ve’l-İrşadü’l-Ḳavmî bi’l-İḳlimî’s-Sūrî, Suriye, 1960.

Northern Territory Times and Gazette (Darwin, NT : 1873 - 1927), Thursday 14 October 1920, page 5, <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/3304784>: 30.05.2014.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Mehmet KÖKLÜDAĞ		
Doğum Yeri ve Yılı	İNCESU/ 30.08.1985		
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce		
ve Düzeyi			
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2000	2003	Küçükköy İmam Hatip Lisesi
Lisans	2009	2011	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2011	2014	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2008	2010	Bahçelievler Müftülüğü Arafat Mescidi
2.	2010	2012	Termal Müftülüğü Turban Mescidi
3.	2012	Halen devam ediyor	O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	mkokludag@hotmail.com		
		Tarih İmza Adı Soyadı	

T.C.
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞİ ve YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10045843
Yazar Adı/Soyadı	Mehmet KÖKLÜDAĞ
Uyruğu/T.C.Kimlik No	T.C. / 49666346206
Telefon/ Cep Telefonu	5456506738
E-Posta	mkokludag@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgü Adı	HALİL MERDEM BEK VE XX. YÜZYIL ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ
Tezin Tercümesi	KHALIL MARDAM BEK AND HIS PLACE IN THE 20th CENTURY ARABIC LITERATURE
Konu Başlıkları	
Üniversite	Uludağ Üniversitesi
Enstitü/Hastane	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı/Bölüm	Arap Dili ve Belagatı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2014
Sayfa	
Tez Danışmanları	Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN

Dizin Terimleri	Halil Merdem Bek, Arap Edebiyatı, Suriye, Şiir
Önerilen Dizin Terimleri	
Yayımlama İzni	Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☒ telenmesini istiyorum 3 yıl ▼

Tezimin Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının/...../20... tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtım ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret(royalty) ve erteleme talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

NOT: (Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3(üç) yıldır.)

...../...../20...

İmza:.....